

МИХАИЛО ЛАСКАРИС

ВИЗАНТИСКЕ ПРИНЦЕЗЕ У СРЕДЊЕВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ВИЗАНТИСКОСРПСКИХ
ОДНОСА ОД КРАЈА XII ДО СРЕДИНЕ XV ВЕКА

259.71
L345

БЕОГРАД 1926

КЊИЖАРНИЦА ФРАЊЕ БАХА

FAQQOND
LIBRARY

of the

CHICAGO
THEOLOGICAL
SEMINARY

The General Library Fund

252.71

L345

Ac. 6479

THE
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

ВИЗАНТИСКЕ ПРИНЦЕЗЕ У
СРЕДЊЕВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Штампала „Учитељска тискара“ у Љубљани. — За њу одговара Франце Штрукељ.

МИХАИЛО ЛАСКАРИС

ВИЗАНТИСКЕ ПРИНЦЕЗЕ У
СРЕДЊЕВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ВИЗАНТИСКОСРПСКИХ
ОДНОСА ОД КРАЈА XII ДО СРЕДИНЕ XV ВЕКА

БЕОГРАД 1926

КЊИЖАРНИЦА ФРАЊЕ БАХА

Примљено као докторска дисертација на седници Филозофског Факултета Университета у Београду 26. априла 1926 према реферату чланова испитног одбора гг. Ст. Станојевића, Вл. Ћоровића и В. Новака, редовних професора Университета.

Садржај.

Страна

- Глава прва.** Евдокија жена Стевана
Првовенчаног.
- Женидба Стивана Првовенчаног и њен значај. —
Година Евдокијине удаје. — Њено ошћушицање. —
Живот Евдокије после њеног повраћка из Србије.* 7
- Глава друга.** Ана жена краља Радо-
слава.
- Односи Стивана Првовенчаног са еџирском десџо-
швином. — Женидба Радослављева. — Новци краља
Радослава. — Превраћ у Србији и стицање на власџ
Владислава. — Причање Теодосија, његова веродо-
стијност.* 38
- Глава трећа.** Симонида.
- Односи Милуџина према Визанџији. — Преговори
о женидби Симонидиној. — Меџохиџова џуџовања
у Србији. — Држање џаџриарха Јована Созоџољског
према удаји Симонидиној. — Весџи о Симонидином
боравку у Србији. — Полиџика Милуџина према
Визанџији после свог четвртиог брака. — Живот
Симониде у Цариграду.* 53
- Глава четврта.** Марија Палеологова.
- Женидба Стивана Дечанског Маријом Палеологовом.
— Визанџиско џосланџтво у Србији. — Дечански
меша се у рати између два Андроника. — После
смрти Дечанскове Марија остаје у Србији, где и
умире као монахиња Марџа 1355 г.* 83

Глава пета. Јерина и Јелена, жене деспота Ђурђа и Лазара Бранковића.

Византијскосрпски односи у XV-ом веку. — Женидба Ђурђа Бранковића Јерином Канџакузиновом. — Његови односи према Византији. — Женидба његовог сина Лазара Јеленом Палеологовом. — Смрт Ђурђа и Јерине. — После смрти деспота Лазара Јелена узимље власт у своје руке. — Њен живиш после њада Смедерева. 97

Закључак. 124

Додатак. Писмо Нићифоре Григоре Андронику Зариди о свом путу у Србију по Ватиканском рукопису Cod. Vat. gr. 1086. . 132

Глава прва.

ЕВДОКИЈА ЖЕНА СТЕВАНА ПРВОВЕНЧАНОГ.

Женидба Стевана Првовенчаног и њен значај. — Година Евдокијине удаје. — Њено ошћушшање. — Живој Евдокије после њеног повраћка у Цариград.

Дугогодишња борба Немање против Византије свршила се, као што је познато, битком на Морави и дефинитивним измирењем Рашке и Византије. Немања је додуше морао вратити један део освојених земаља, али су му Византинци признали право на један знатан део византиских области. Шта више, односи између Срба и Византије учврстише се женидбом Немањиног средњег сина Стевана Евдокијом, најмлађом кћерком брата цара Исака и доцнијег цара Алексија III.

Та је женидба и даље утицала на прилике у Рашкој. Када се Немања повукао с престола и закалуђерио, наследио га је Стеван, муж византиске принцезе, док се најстарији син Немањин Вукан морао задовољити Дукљом и Требињем, Хвосном и Топлицом. Чак се мислило да је сама абдикација Немањина била последица жеље цариградског двора да на српски престо дође зет византиског цара. Држало се наиме, по Ив. Павдовићу, да се Немања одрекао престола 25. марта 1196, те је та абдикација доведена била у везу са ступањем на власт

Алексија III,¹ оца Евдокијиног (у априлу 1195 г.²) од кога је по свој прилици и Стеван добио високу титулу севастократора.³ Међутим, посљедња расправа г. Павла Поповића⁴ много је ослабила Павловићеву комбинацију и доноси јаке разлоге у корист 1195 г. која се у Савиној биографији Св. Симеона даје као година Немањине абдикације. Зато се питање када се Немања одрекао престола и у колико је на ту абдикацију утицала цариградска политика мора још оставити отворено.

Сама пак Евдокија била је после неколико година отпуштена од мужа и вратила се у Цариград свом оцу; мало доцније удала се за Алексија V

¹ Ив. Павловић, Хронолошке белешке Св. Саве о Стефану Немањи. Гласник XLVII (1879) 293—298. Ср. нарочито Ст. Станојевић, Историја српскога народа (2 изд.), стр. 110.

² Дан није сигуран. Упор. Cognasso, *Un imperatore bizantino della decadenza Isaacio II*. Angelo Bessarione XIX (1915) 286, нап. 2.

³ У хиландарској повељи Немања спомиње свог сина као севастократора, Miklosich, *Mon. serb.* 5; и сâм Стеван Првовенчани у својој хиландарској повељи вели: „мене љубљивна его сына Стефана великага жоупана и севастократора“. Korablev, *Actes Slaves de Chilandar* (Виз. Врем. XIX приложеније) бр. 2, стр. 373. Соловјев, Хиландарска повеља вел. жуп. Стефана, Прилози V (1925) 9. Није познато кад је Стеван добио титулу севастократора. Јиречек мисли да је то достојанство добио од свога таста цара Алексија III, кад је овај последњи ступио на владу. Јиречек-Радонић, *Историја Срба I*, 203. У корист овог мишљења говорило би и то што се и Исак Комнин, зет цара Алексија III, јавља за владе свога таста као севастократор. Никита 613 и 616. Међутим је недавно Е. Stein, *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungsgeschichte, Mitteil. zur osman. Gesch. II* (1924) 31 обратио пажњу на чињеницу да је већ Манојло Комнин установио титулу деспота која је долазила одмах иза царева и која се до XIII века врло ретко давала. Тако је титула севастократора дошла на треће место, па није немогуће да ју је Стеван добио још од цара Исака, одмах после своје женидбе Евдокијом.

⁴ П. Поповић, О хронологији у делима Св. Саве. Глас CXII (1924).

Мурзуфла, а по трећи пут за Лава Згура, господара Коринта.

То је у главном све што је досад познато о Евдокији. Имају међутим два питања која се морају мало ближе проучити: то су I. питање о години Евдокијине удаје, II. питање о њеном отпуштању. На послетку под III. ја ћу изнети све што се може знати о Евдокији после њеног повратка у Цариград.

I.

Једини наш извор о времену удаје Евдокијине јесте Никита Акоминат.¹ Никита вели ово: „Цар (Алексије III Анђел) је имао и трећу кћер, по имену Евдокију; још када је њен отац побегао од Андроника и тумарао међу Мухамеданцима и по Палестини, њу је њен стриц Исак удао за Стевана, једног од синова Немањиних“. О овоме месту постоје два разна тумачења;² једно од проф. Ф.

¹ Ed. Bonn 703. Познији Акрополит вели за Евдокију: „*ἦν πρὸς χαίρου ὁ πατὴρ αὐτῆς τῷ κράτῃ Σερβίας συνῆξεν*“ (изд. Heisenberg 9). Међутим Акрополит не каже да се Евдокија удала за владе свог оца. Св. Сава пак вели: и поспѣшеніем божіемъ миръ и тишиноу въсприемшоу владычествуо его (Немање) отъ вѣсоуда, и въсхотѣ и сътвори себѣ свата великаго цара гръчскаго, куръ алеѣшоу комънѣна, и възе еговоу дѣштер за благороднаго и любимаго сына стефана (изд. Šafařík, Památky, житије Симеона од Саве 2, 15—17). Али несумњиво је да овде Сава каже а posteriori исто тако као што мало даље, говорећи о Немањиној абдикацији вели да је Немања изабрао за наследника „благороднаго и любимаго сына стефана немању, отъ бога вѣнчанаго зети куръ алеѣѣа цара гръчскаго“ (4, 15—16) јер би иначе то било у супротности са годином коју сам Сава даје за Немањино одступање (25. Март 1195. Сава 6, 26; упор. П. Поповић, О хронологији у делима Св. Саве, Глас СХII (1924) 23 и 84. У то доба Алексије није још био цар).

² Остављам на страну тумачење А. Милијаракиса који је очигледно то место рђаво разумео. Милијаракис вели (*Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας* 632 и 642, нап. 1) да је Евдокију удао за Стевана стриц цара Алексија, када је Алексије био у војном походу у Палестини.

Коњаса, друго од Љ. Ковачевића. Г. Коњасо прима казивање Никитино; а како се Алексије према једином извору (о коме ћу доцније говорити) који нас обавештава о Алексијеву боравку у Палестини, у Византију вратио или мало пре, или одмах иза Богојављења 1188 г. Г. Коњасо ставља женидбу Стевана са Евдокијом у 1186 г.¹ Међутим, већ раније Љ. Ковачевић² изнео је своје мишљење да се казивање Никитино о времену удаје Евдокијине не може примити због следећих разлога:

1. Ако примимо казивање Никитино и ставимо удају Евдокијину у 1185 г. (Ковачевић на име погрешно по Муралту ставља боравак Алексија у Палестини у 1185 г.) тешко можемо објаснити политику Немањину према Византији у годинама 1185—1190, нарочито за време проласка Крсташа. Удаја Евдокијина могла би се десити тек после битке на Морави, после које немамо никаквих вести о непријатељству између Срба и Византије.

2. Одмах чим је напоменуо удају Евдокије за једнога од синова Немањиних Никита додаје, да је Немања после тога мало остао на влади и да се покалуђерио. Никита не би могао тако рећи да се Евдокија удала 1185 г. јер је после те године Немања владао пуних десет година.

3. Да се Стефан оженио после измирења Немање са Исаком потврђује и Сава у очевој биографији кад вели да је Немања оженио сина

¹ F. Cognasso, *op. cit.* 257 и 274.

² Љ. Ковачевић, Жене и деца Стевана Првовенчаног. Глас LX (1901) 2—3.

Стефана „пошто је његова држава задобила од свуда мир и тишину“. (Упор. горе.)

4. Да се Евдокија није удала за Стефана 1185 г. већ доцније види се и по женидби њеног првенца Радослава кога је отац око 1217 г. (вели Ковачевић; тачније 1216 г. Упор. Дриновъ, О нѣ-которыхъ трудахъ Димитрія Хоматіяна какъ историческом матерјалѣ. Виз. Временник I (1894) 331) покушао да жени Теодором кћерком епирског деспота Михаила, те би Радослав онда имао скоро 30 година, што у то доба раних женидба изгледа невероватно.

Ови разлози Ковачевића били су примљени од свију и довољни су да докажу да се година Евдокијине удаје мора тражити после битке на Морави. Оно што се међутим не може примити јесте Ковачевићев закључак. Знајући из Муралта да се Алексије према Никити Акоминату налазио г. 1190 у Малој Азији куда је био послан да сузбије буну Псевдо-Алексија, Ковачевић претпоставља да је Никита побркао ова два боравка Алексија у Азији и да тај *lapsus calami* показује да је Никита хтео да стави ову удају у 1190 г. у коју Ковачевић као и раније Василевски ставља битку на Морави.¹

Та Ковачевићева комбинација мало је и сувише проста; годину Псевдо-Алексијине буне не можемо по неодређеном Никитином казивању тако тачно да утврдимо као што чини Муралт. Само отпри-

¹ Ковачевић, *op. cit.* 2, нап. 2. Василевскій, Критика на книгу Успенскога, Образование втораго болгарскаго царства. Одесса 1879, штампана у Журн. Мин. Нар. Просв. 1879, св. 204—205 (јул), стр. 144—217.

лике можемо да закључимо да се ова буна десила негде у 1190 или у 1191 г.¹ Но Никита ставља ту буну у Малу Азију, а кад још узмемо у обзир да је Никита био савременик и то савременик, који је у оно време учествовао у државним пословима, тешко можемо веровати да је Никита погрешно по Ковачевићу за четири године (1190—1185) и да је побркао два боравка Алексијева у Азији, од којих је један био у Палестини, а други у Малој Азији. Али има још једна ствар на којој се ни Коњасо ни Ковачевић нису задржавали. Осим онога места које сам у почетку навео, Никита нигде ни са најмањом алузијом не спомиње боравак Алексија у Палестини. О том боравку ми знамо из једног писма са истока које је унесено у *Annales Reicherspergenses*. У том писму се прича како је, пошто је (цар) Андроник убио Алексија (II), Андроник Анђел (отац доцнијега цара Исака) бојећи се цара Андроника побегао у Акон са својим синовима. А када је Андроник Анђел умро, два су се његова сина вратила у Цариград надајући се у милост цара Андроника који је пак њих дао ослепити, док су друга два сина побегла Саладину; затим се је један од њих из чежње за домовином вратио у Цариград, тамо убио Логотета кога је цар послао против њега да га убије, па је постао сам царем. Поставши царем Исак је звао у Цариград свог брата који је био код Саладина остао, али је он пао у руке графа Триполског и кнеза Антиохског. Услед тога је Исак

¹ Никита 549—552 говори о тој буни одмах чим је испричао пролазак Крсташке војске и смрт цара Фридриха I.

замолио Саладина да ослободи брата и слао му помоћ од 80 галија, но ту флоту победио је близу Кипра (нормански) адмирал Маргарит. Међутим је Саладин ослободио Исакова брата, победивши Латине, те му је цар послао посланство са драгоценим поклонима. Ово посланство је нашло Саладина у Акону на Богојављење (1118 г.) пошто се Саладин тамо био свратио после свог неуспелог покушаја да освоји Тир. Посланство је закључило са Саладином савез и захвалило му што је ослободио брата царева. Само из тог писма се не види да ли се тај брат вратио у Византију заједно са тим посланством или се био вратио одмах чим се ослободио од Латина и пре него што је цариградско посланство стигло у Акон.¹ Латински извори о трећем Крсташком рату су, истина, веома пристрасни кад говоре о Грцима јер су их сумњичили, да су у договору са Саладином све радили да спрече долазак Крсташа у Свегу земљу; и иначе оно што нам то писмо прича н. пр. о Исаку (наиме да је Исак одмах после ступања на власт побегао с оцем к Саладину и да се вратио у Византију тек пре пада Андроника) не слаже се са оним што из Никите знамо о Исаку за владе Андроника.²

¹ *Monumenta Germaniae Historica Scriptores XVII* 511—512. Види садржај тога писма и у Röhrich, *Geschichte des Königreichs Jerusalem* 494, нап. 1. Röhrich се (стр. 495) показује доста резервисан према латинским изворима о интимним везама Исака и Саладина, у којим изворима „*leider Wahrheit und Dichtung kaum von einander zu scheiden sind*“.

² Никита прича (345—346) како је Андроник Анђел (отац доцнијих царева Исака и Алексија) после неуспеле завере против Андроника побегао са својим синовима. Само Никита не каже где је побегао а о том бегству говори мало после преврата који је дао власт Андронику

Ипак, по моме мишљењу, не можемо не веровати у истинитост његовог податка, да је Алексије био у Палестини код Саладина јер о томе имамо једну, истина индиректну потврду у једном ђеновешком документу који наводи г. Коњасо.¹

Као што сам напоменуо о том боравку Алексија (па и Исака) код Саладина нема у Никитиној историји ни трага. Ми можемо још разумети да Никита није хтео о томе да говори. Он и иначе врло мало говори о односима Византинаца са Мухамеданцима. Али је тешко веровати да је Никита датирао удају Евдокије према једном догађају који он не спомиње у својој историји. Ако хоћемо да схватимо ово место као Ковачевић морамо претпоставити две ствари: прво, да Никита погрешно ставља удају Евдокије неколико година раније него што имамо ми разлога да верујемо да се десила; а друго да је по свој прилици дотично место у Никитиној историји где би писац говорио о боравку Алексија у Палестини испало. Но ове две претпоставке тешко можемо примити;

(у мају 1182 г.). Мало доцније одмах иза крунисања Андроника (1-ог септембра 1182) Никита (349) каже како се Исак налазио у вароши Никеји чије се становништво било побунило против Андроника и њему Исаку понудило власт (369). Али је Исак то одбио а када су се Никејци сами собом покорили Андронику цар је Исака похвалио за његово држање (371 приближно крајем 1182 г.). За доцнијег цара Алексија Никита (590) вели како њему Андроник није никакво зло учинио „ὅν μόνον ἀπὸ πάντων ὁ λωβητῆρ Ἀνδρόνικος οὐκ εἶναιτο“.

¹ Cognasso, стр. 257, нап. 5. У инструкцијама ђеновешких посланика послатих цару Алексију III 1201 г. стоји „Mementote petere pro filiis quondam nobilis civis nostri oberti de volta libras D quas in armanda galea ultramare ad deferendam personam ipsiusmet imperatoris domini Constantinopolim et aliis servitiis eis exhibitis... que libre fuerunt ultramare bizancii sarracenaes MD“.

и зато се ово место не може употребити за утврђивање године Евдокијине удаје. Ми смо дакле упућени на комбинације. Ја сам већ напоменуо да имамо доста разлога да метнемо удају Евдокије тек после битке на Морави а највероватније одмах иза те битке, после које немамо више никакве вести о непријатељству Срба према Византији све до пада Цариграда (1204). Узевши на ум да је битка на Морави била у јесен 1190 г. и да су удаји Евдокијиној претходили без сумње дужи преговори, Дринов и г. Радонић стављају ту удају у 1191 г.¹ Има међутим још један разлог, који говори за то да се удаја Евдокије меће мало после битке на Морави: у беседи коју је Никита упутио цару после битке на Морави и после његовог састанка са угарским краљем, писац зове Немању, на свако зло спремним, неисцрпним у вероломству и изражава се о њему врло неповољно.² Кад би се тада преговарало о неком сродству Немање са царском кућом, тешко да би Никита овако говорио о Немањи. Вероватно је, дакле, да се мисао о удаји Евдокије јавила тек доцније у току преговора и то зато, да би Византинци који су били заузети ратом против Бугара могли бити сигурни са српске стране. И то, дакле, говори за то да се удаја Евдокије метне не одмах, него мало после битке на Морави.

¹ Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Д. Хоматіяна. Виз. Врем. I, 323 – 324; Радонић у оцени поменуте Ковачевићеве студије. Летопис М. С. 208 (1901) 127.

² *Recueil des historiens des Croisades. Historiens grecs II*, 738 A; упор. и Никита, Историја 569.

Има међутим још једна врло велика тешкоћа: то је година битке на Морави. Као што сам напоменуо годину, која се обично узима за ту битку (наиме јесен 1190 г.) утврдио је први Васиљевски.¹ Његову аргументацију, али са много мање прецизности понављао је Љ. Ковачевић,² а од тога је доба та година била у опште примљена у науци.³ Аргументација Васиљевског базира се на једном месту беседе коју је Евстатије, митрополит солунски, држао пред царем у саборној цркви у Филипопољу пошто је цар Исак учинуо две успешне ноћне експедиције против Кумана у околини те вароши. Пошто је похвалио цареve успехе Евстатије вели: „Шта неће претрпети непријатељи царства, који су скоро јуче видели како је наш цар прегазио српску силу и охолост, као гумно пуно снопова и претворио је у гомилицу сламе, која шири исти такав страх и на њих? Нарочито пошто виде како и ова наша земља, која је недавно, прошле године (*ἐναγχος μὲν ἔτους τοῦ πέρουιν*) била пуна великога народа т. ј. онога многоглавога Аламанскога зла . . . сад је ослобођена њих царском мудрошћу и храброшћу . . . а шта би друго они могли да раде, него на сваки начин да гледају да се спасу?“⁴

¹ Ж. М. Н. Просв. 204, јуљ 1879, стр. 199–202.

² Ковачевић, *op. cit.*, стр. 2, нап. 2.

³ Једино у колико знам после Ковачевића, Ст. Новаковић није хтео да прими ту годину „мени се чини, вели, да би тај случај (битка на Морави) требало ставити ближе оставци Немањиној“, али своје мишљење не покушава да оправда. Виз. чиновни и титуле, Глас LXXVIII (1908), стр. 223, нап. 2.

⁴ Eustathii opuscula ed. Tafel (Francoforti a M. 1832), стр. 43 до 44, § 10.

По Васиљевском овај боравак цара Исака у Филипопољу, при ком је та беседа држана исти је са оним кога спомиње Никита. Никита (стр. 569) вели да је о јесенској равнодневници цар Исак заједно са женским делом двора кренуо у Филипопољску област где је он, како је могао, заустављао упаде Влаха и Кумана; затим је кренуо против српскога жупана и победио га је на Морави. Пошто се на Сави састао са тастом, угарским краљем Белом III, цар Исак при повратку се задржао у Филипопољу, одакле и продужио пут за Цариград. Васиљевски мисли да је беседу Евстатије држао при том другом боравку царевом у Филипопољу т. ј. после битке на Морави и да Никита погрешно ставља оно заустављање упада Влаха и Кумана при првом боравку царевому Филипопољу, пре битке на Морави.¹ Према речима Евстатија Васиљевски држи да је беседа држана у лето 1191, отприлике годину дана после проласка Аламана и да је Евстатије говорећи како је цар прегазио био српску силу и охолост имао несумњиво на уму пораз Срба на Морави. Према томе се тај пораз десио пре лета 1191; а како Никита

¹ Успенский, Образование второго болгарского царства 167, идентификује боравак Исака у Филипопољу при ком је Евстатије држао своју беседу са првим боравком кога спомиње Никита т. ј. оним пре битке на Морави. Успенски га ставља у јесен 1191 али сматра да Никита у својој историји погрешно меће одмах иза тога боравка битку на Морави јер у похвалном слову Никитином после те битке (сада штампаном у Miller, *Recueil des historiens etc.* II, 734—741) Никита ни речју не спомиње оне успехе Исакове против Влаха и Кумана које у својој историји ставља баш пред битку. А пошто је састанак са угарским краљем имао за последицу предузеће против Бугара у пролеће 1195, Успенски мисли, да су се битка на Морави и састанак са угарским краљем десили тек у 1193 г.

каже да је Исак из Цариграда отишао на јесенску равнодневницу за Филипопољску област, одакле је кренуо против српског жупана и победио га на Морави, Васиљевски закључује да је та битка била у септембру 1190 г.

Овај закључак Васиљевског, у колико је примамљив наилази на велике тешкоће. Крсташи су после Андринопољског уговора са Византинцима кренули из Андринопоља према Калипољу 1-ога марта. Из Калипоља је цела војска прешла у Азију за време од шест дана, а шестога дана 28-ога марта прешао је Хелеспонт сам цар Фридрих са последњим делом војске.¹ После проласка Крсташа окренуо се цар Исак против Бугара. О тој експедицији опширно говори Никита само што не каже тачно када је била. По Никитином казивању у тој експедицији која је трајала два месеца² није Исак имао ниједан успех јер је наишао на тврђаве и вароши добро утврђене, а при повратку је претрпио у планинама Балкана страشان пораз где је изгубио највећи део своје војске.³ Сада се јавља питање: Је ли могуће било да је одмах иза тога пораза и свог повратка у Цариград Исак с новом војском кренуо против Срба и да је победио Немању још у јесен исте године на Морави? Једну такву брзину у покретима и једну тако неисцрпљену војничку и финансиску снагу тешко можемо претпоставити код цара Исака.

¹ Ansbert, *Fontes Rerum Austriacarum. Erste Abteilung* (Scrip-
tores), Band. V, 54—56.

² Никита 561.

³ Никита 562—564.

Сем тога, ако узмемо јесен 1190 као годину битке на Морави то би противречило читавом Никитином излагању на стр. 548—569; у њему додуше нема прецизних хронолошких података, али сваки који узме у руке Никиту, увериће се да би се по његовом казивању друга експедиција против Срба догодила доста дуго после прве експедиције против Бугара, која се свршила поразом на Балкану.¹ Осим тога има код Никите једно место на које досад, у колико знам, није била обраћена пажња, а које може да нам пружи један драгоцен хронолошки податак. Никита наиме (на стр. 567—568), баш пре него што почиње говорити о другој експедицији која се свршила битком на Морави, вели како је после пораза на Балкану престиж царев знатно био опао и како је много попустило и самопрецењивање цареве. Наклоњен сујеверју, цар Исак је у почетку своје владе радо говорио, како је влада Андроника Комнина предестинована била да траје девет година, а кад је Бог преко њега (Исака) после три године учинио крај Андрониковој влади остало је још шест година првобитно намењених Андронику за које је он (Исак) морао да влада; а пошто су то године владе намењене једном фаталном створењу није било могуће, у пркос његове најбоље воље, да његова (Исакова) влада даде добрих резултата за

¹ По Никитином излагању изгледало би такође као да се и прва експедиција (против Бугара) није догодила одмах после проласка Крсташа, већ мало доцније. Заго и. г. *Cognasso* (*op. cit.*, стр. 273—274) који се једино Никитом служи, ставља прву експедицију 1191 г. а другу, против Срба, у 1192 г.

тих шест година. Тако је волео да говори Исак; а ево, каже Никита, сад пошто је прошло тих шест година сами догађаји су показали да намере и дела људска не зависе од неког одређеног временског размака него од личне врлине; јер и ако је цар Исак својим поданицима обећавао боље резултате за идуће године, после тих шест, није ни затим његова влада нимало била боља него за првих шест година.

У пркос необичној форми, то место може, мислим, јасно доказати, да се по Никити друга експедиција која се завршила битком на Морави, догодила тек пошто је прошло првих шест година Исакове владе т. ј. тек после септембра 1191 г.

Тешко је помислити да се Никита, кад је о тим стварима писао, није добро сећао догађаја те да је хронологију побркао. Ми знамо да је баш тих година заузимао важна места у државној управи и да је у високом звању једног *judex veli* упутио цару познату беседу после битке на Морави.¹ Он је ту трећу књигу о првој влади Исака морао написати не много после догађаја. Г. Grégoire је недавно доказао да је и она књига о другој влади Исаковој (од јула 1203 до јануара 1204) морала бити публикована првих месеца

¹ *Judices veli* (*κριταὶ τοῦ βήλου*) дванаест по броју имали су за задатак да прегледају све молбе за апелацију последње инстанције и да реше да ли ће их примити и упутити највишем царском суду или самом цару. О томе Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des Griechisch-römischen Rechtes*, 3^e Auflage 1892, стр. 358—361 (мени неприступачно) и W. Nissen, *Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077* (Dissert), Jena 1894, стр. 50. Упор. и V. Gardthausen, *Hippodrom und Velum in Konstantinopel*, *Byz.-Ngr. Jahrbücher* III (1922), 342—351.

1204 г.¹ Према томе је Никита морао ту III књигу о којој сада расправљамо написати много раније, истина можда не у истој форми у којој је до нас дошла. Ја то нарочито наглашавам јер ако је још могуће претпоставити, као што Васиљевски и Успенски чине, да Никита погрешно ставља хронологију извесних детаља, немогуће је, чини ми се, помислити да је Никита побркао цео хронолошки ред догађаја од г. 1190 до г. 1195 које чине садржај његове III књиге о влади цара Исака.

Наравно, тешко је довести у сагласност Никитино излагање са поменутиим местом из беседе Евстатија. Ако узмемо као што Успенски чини² да су оне две ноћне експедиције против Кумана у Евстатија исте са оним заустављањем упада Кумана и Влаха који спомиње Никита при првом боравку цара у Филипопољу³ онда би се питање лако могло решити: овај први боравак царев у Филипопољу, пре битке на Морави догодио би се по Евстатију годину дана после проласка Крсташа, т. ј. у јесен 1191 г. и битка на Морави мало доцније по Никити, т. ј. крајем 1191 г. Међутим таква једна комбинација се не може примити јер је по Никити цар у Филипопољу зауставио упаде Кумана и Влаха у јесен, а из Евстатија се види јасно да су се оне две ноћне експедиције против Кумана догодиле, прва на ноћ Ускрса, а друга

¹ Henri Grégoire, *Un continuateur de Constantin Manassès et sa source. Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger* (Paris 1924), 280.

² Стр. 167.

³ Никита 569; упор. горе стр. 17.

четири дана после Ускрса.¹ У осталом мислим да не би било сувише смело запитати се: Јели Евстатије, говорећи како је цар Исак прегазио српску силу и охолост имао баш на уму битку на Морави? Зар није могао једно обично чаркање у ком су Византинци Србе победили, представити као страشان пораз Срба? Сваки који бар мало познаје грчке средњовековне похвале, а нарочито беседе упућене владоцима, неће се ни мало чудити због једног оваквог претеривања и увеличавања догађаја. С друге стране ко зна, да ли се оно „недавно прошле године“ мора схватити тако прецизно као што Васиљевски мисли. Можда је то једна општа реторска фигура и један начин изражавања да би се рекло да су се недавно, скоро, византиске земље ослободиле од Крсташа, а никако указивање на један прецизан хронолошки однос између времена проласка Крсташа и времена када је та беседа држана.

Зато мислим да, ако се прими 1190 г. као година битке на Морави, она се мора примити само као једно провизорно решење, док један нови извор или неки други испитивач, срећнији од мене, то питање не расвети. Што се мене тиче, ја нисам у стању да на основу наших двају извора дајем једно боље решење. У пркос свега беседа Евстатија пружа нам један прецизан хронолошки податак, и то једини кога имамо те зато је тешко просто га бацити на страну. Али интерпретација Евстатијеве беседе коју је дао Васиљевски не само

¹ Упор. Васиљевски, стр. 202.

што га води до закључка да је Никита побркао два боравка царева у Филипопољу и погрешно ставио за првог боравка оне упаде Влаха и Кумана који би се десили за време другог боравка, него, што је још важније и што Васиљевски није опазио, у потпуној је супротности са читавим хронолошким редом догађаја од 1190—1195 како их Никита излаже.

Свакако, ако још могу примити 1190 г. као провизорно решење немогуће ми је прихватити прецизност закључка Васиљевског који ту битку ставља баш у септембар 1190 г. Из Никитиног места на које се позива то се не може закључити. Никита вели (стр. 569) да је о јесенској равнодневници отишао Исак из Цариграда за Филипопољску област. Он је ту био повео и женски део двора и ту је заустављао упаде Влаха и Кумана; затим је тек кренуо против српскога жупана. Васиљевски као што сам напоменуо мисли да Никита погрешно вели да је тада у Филипопољ стигао женски део двора и да је цар тада зауставио упаде Влаха и Кумана; и једно и друго догодило би се при другом боравку царевом у Филипопољу после битке на Морави и састанка са угарским краљем Белом III. Против те комбинације Васиљевског би говорило и то, да је по свој прилици Исак повео собом своју жену, кћерку Беле III, још пре намераваног састанка са угарским краљем, а да она није дошла у Филипопољ тек после тога састанка, кад се цар по други пут зауставио у тој бароши. По Никитином дакле казивању први боравак царев у Филипопољу, пре битке на Морави, трајао је подуже

времена, а према томе је немогуће закључити из тога места да је цар победио Немању још у септембру. Једино што се из тога Никитиног места може поуздано закључити јесте то: да се та битка десила при крају године.

II.

Продужавајући причу о Евдокији Никита износи како је Немања (после Евдокијине удаје) мало времена остао на власти и како се покаљуђерио;¹ његов син Стеван наследивши очеву државу заједно са Евдокијом,² живео је с њом више година и од ње добио и деце.³ Но слога између

¹ *ἀλλ' ὁ μὲν (Немања) βραχὺν ἐπιμείνας τῇ ἀρχῇ χρόνον, τὸ ὄρος ἄνεισι τὸ Παπίκιον καὶ βίον ἔπεισι τὸν μοναδικόν.* Никита 704. Положај горе Папикион није још утврђен. Милијаракис га је тражио у Рили, *Στίλμων Κυριακίδης, Τὸ Παπίκιον ὄρος, Ἀθηνῶν XXXV (1923) 219—225*, тражи га близ села Сусуркјој код вароши Ђумулђини у данашњој грчкој Тракији.

² *ὁ δὲ υἱὸς Στέφανος κληροῦχον τῆς πατρῆας σατραπείας τὴν Εὐδοκίαν δεικνὺς ἡλίους συγχρὸς ἐξεμέτροσε, καὶ παίδων ἐξ αὐτῆς ἀκούει πατῆρ.* (Никита 704), г. Радојчић (Прва женидба Стевана Првовенчаног, Глас ХС (1912) 273), преводи: „За сина пак његова Стевана, вели Акоминат да је прогласио да и Евдокија има права да учествује у владању над српском државом“ а стр. 290—291, вели: „Чак су изгледа Срби (после удаје Евдокије) морали и на то пристати, да Евдокија буде учесница највише власти у Рашкој као што су биле Августе у Византији. Томе се не можемо нипошто чудити када добро знадемо како су Византинци нерадо гледали да се царске принцезе удају варварима, а када нам је исто тако познато какве је услове за удају своје кћери за Тољена сина Мирослављева постављао један обичан војвода далматински“. Но по моме мишљењу оно *κληροῦχον τῆς πατρῆας σατραπείας δεικνὺς* је обичан израз из којег не можемо закључити све што г. Радојчић наводи.

³ За децу Стевана и Евдокије знамо поуздано из Хоматијана, ed. Pitra 1—52, да су били Радослав и Комненија; о тој последњој опширно Дринов, op. cit. 321—325, 336—340, и Љ. Ковачевић, op. cit.

њих није трајала дуго; Стеван је пребацивао жени да је била шугава, а она мужу пијанство и неверство. Спор је постао све већи док Стеван није измислио нешто крупно и варварско; претварајући се или и истину говорећи да је ухватио Евдокију у неверству,¹ он нареди да се с ње скину све хаљине и тако голу само у кошуљи отера. Но његов брат Вукан пошто се узалуд трудио да брату докаже недостојност овога поступка указа Евдокији пажњу на коју је имала право и посла је у Драч. Цар Алексије сазнав о догађају пошаље по њу и доведе к њер кући.

То је оно што Никита каже. Но латински преводилац Х. Волф (XVI в.) чији је превод штампан и у Бонском издању нетачно је превео место о болести Евдокије. У реченици „*ὁ μὲν τῇ γυναικὶ ἐνεκάλει τὸν τῆς ψωρόδου ἀκρασίας ὀδαξισμὸν*“ он је изоставио реч *ψωρόδου* а текст је добио сасвим други смисао (*nam ille uxori prurimum libidinis . . . obiiicebat* преводи Волф). А како је већина старијих историка читала Никиту не у оригиналу него у латинском преводу, скоро сви су наслањајући се на то место наводили да је по Никити Стеван отерао Евдокију због неверства. Први који је запазио нетачност овога превода био је

53—58. Ковачевић сматра (стр. 64) као децу Стевана из брака му са Евдокијом и Владислава и Предислава (Сава II), али се то ничим не може доказати. Јер белешка српских летописа да је Стеван са кћерком грчког цара имао четири сина није никакав доказ.

¹ Никита 704. *πλασάμενος γὰρ, ἢ τοι καὶ φάμενος ἀληθῶς, μοιχευομένην ἀλῶσαι τὴν Εὐδοκίαν . . .* долазе затим неке пикантне појединости. Никита са особитим задовољством воли да прича такве детаље; упор. стр. 182, 192, 417.

А. Милијаракис.¹ Милијаракис тачно наводи како је дошло до тог рђавог превода и избацује као нетачно све што се раније писало о неверству Евдокије. По њему Никита као једини разлог њеног изгона наводи то, да је била шугава. У истом смислу он је објашњавао и казивање Акрополита; „*ἐπὶ τινὶ δὲ πάθει οὗτος (Стеван), ὡς ἔφασκον, φώρασας ἐπὶ τὸν πατέρα πάλιν ἐκπέμπει*“² наиме: због неке њене болести као што се говорило, он ју пошаље натраг оцу.

Што се пак тиче приче Никитине о недостојном протеривању Евдокије Милијаракис не ће да му поклони веру због ових разлога:

1. Она се не налази ни код Акрополите ни код писца Синопсе Сатасове. Она се налази само код Никите за кога се зна да није волео цара Алексија а да је његов брат Михаило Акоминат архиепископ атински био непријатељ трећег мужа Евдокије Лава Згура.

2. Када је Свети Сава ишао у Никеју, он је добио српску архиепископију захваљујући цару Теодору Ласкару. Но овај је последњи имао за жену сестру Евдокијину те према томе не би тако

¹ *Τὸ νόσημα μιᾶς βασιλίσσης παραμορφούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ* у часопису *Ἑστία* 1895, број 1 и 2, прештампано у *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας Αθῆναι*. 1898, стр. 630 — 640. Једну још већу погрешку латинског преводноца, која је исто тако прешла у старију историску литературу исправио је раније руски преводилац Никите Н. В. Чельцовъ (Византійскіе историки переведенные съ греческаго при С. Петербургској духовној Академіи. Никиты Хоніата исторія томъ 2., стр. 259, нап. 1). Шта је све написано у историској литератури XVII до XIX века види у Н. Радочића, Прва женидба Стефана Првовенчаног, Глас ХС (1912), 275—285.

² Акрополит, ed. Heisenberg 9.

примио Саву да је Стеван онако срамно био отерао његову свастику.

3. Кад би Евдокија онако срамно била отерана њен би отац осветио ову увреду.

На недовољност неких од ових разлога упозорио је већ Крумбахер у свом реферату о Милијаракисовој студији.¹ Очигледно је да први аргуменат није довољан. Што се тиче Теодора Ласкара не смемо губити из вида да је он са тастом царем Алексијем био у рђавим односима и да је његова жена Ана била умрла кад је Сава приспео у Никеју. У осталом Теодор Ласкар је могао и због политичког интереса жртвовати све породичне осетљивости. Што се тиче трећег аргумента не би било чудо, ако цар Алексије, који је у последњим годинама своје владе имао пуно спољних тешкоћа, није могао или није стигао да освети своју кћер.

У својој ваљаној расправи о првој женидби Стевана Првовенчаног г. Радојчић није тако категоричан као Милијаракис односно Никитине приче о срамном протеривању Евдокије. Г. Радојчић вели²: „Затим он (Милијаракис) још с приличним успехом доказује да је већ Никита претерао причајући случај Евдокије са Стефаном и можда испричао што се у збиљи никад није догодило. Лако може бити да је чуо како варвари отпуштају своје жене, па је то применио на шугаву Евдокију и српског великог жупана јер их ниједно није волео а прича је још била тако пикантна да ју је

¹ Byz. Zeit. I (1892) 391.

² *op. cit.* 289.

било вредно приповедати кад се већ зна па о коме било“ и у напомени додаје: „Г. Др. Станојевић био је тако добар и упозорио нас је да је кћи данскога краља удата за словенског кнеза **Godescalus-a** иза његове смрти гола отпуштена. **Helmoldi, Chron. Slav. I. 24**“.

Но што се тиче разлога који Никита наводи за отпуштање Евдокије, и он, као Милијаракис мисли да је Никита хтео да говори не о неверству него о болести Евдокије.¹ Међутим на другом једном месту где Никита говори о трећем браку Евдокије стоји у много бољем али фрагментарном издању Никитином у **Recueil des Historiens des Croisades. Historiens grecs I**, стр. 450 ово: Она (Евдокија) која је била раније удата за Стевана, владоаца Срба, била од њега јавно отпуштена пошто га је изневерила „*αὐτὴ δὲ Στεφάνῳ συναφθεῖσα πρότερον τῷ ἀρχηγόντι τῶν Τριβαλλῶν, παρὰ μὲν ἐκείνου ἐμβριθῶς ἀποπέμπεται, ἀδικηθέντος εἰς τὴν ἐννῆν . . .*“ Ове последње речи (*ἀδικηθέντος εἰς τὴν ἐννῆν*) се не налазе у Бонском

¹ У вези са Евдокијином болешћу (шугом) г. Радојичић (стр. 288, нап. 1) упозорава на једно, доиста тешко разумљиво место из посмртне беседе Михаила Акомината на архимандрита Неофита (*Σ. Π. Δόμπτρον Μιχαὴλ Ἀγομινάτου τὰ σωζόμενα. Ἀθήναι 1880 I*, стр. 279) и вели: „Тамо се прича како је неки Немања (ваљда између год. 1187—1194) био у Атини да се лечи од лепре, дакле, од неких шугавих краста. Да ли је то био Стефан Немања, наравно да се не може поуздано утврдити“. Очигледно да о Стевану Немањи у Атини не може бити ни говора. По моме мишљењу то је једна алузија на Сира Неемана кога је профет Елисеј излечио од лепре (Друга књига о царевима гл. 5). Ја бих дакле превео ово место: „*Καὶ οἶδα ὅσους κατὰ Νεεμᾶν λεπριῶντας στέλλων ἐκέισε λούεσθαι καὶ ἐγιάζεσθαι παρεσκεύαζον*“ овако: И знам колико сам њих који су онако исто патили од губе као онај Нееман слао тамо (архимандриту Неофиту) и учинио им да се оперу и да се излече.

издању (стр. 804). То је већ нешто што би говорило против Милијаракисове тезе, али није искључено да је то нека доцнија допуна. На жалост немамо још једно издање Никитине историје које би одговарало задатцима модерне научне критике, те зато не можемо рећи у колико су то Никитине речи или су доцније уметнуте. Но то је последња концесија, коју можемо чинити Милијаракисовој тези. Јер има још нешто важније:¹ У на почетку поменутом месту (издање Бонско, стр. 704) Никита пошто је рекао како је спор између Стевана и Евдокије постао све већи и већи док није Стеван измислио нешто крупно и варварско, Никита вели да је Стеван — „претварајући се или и истину говорећи да је ухватио Евдокију у неверству“ — наредио да се с ње скине све хаљине и тако отера. На ово место није досада обрађено доста пажње. Из њега се види јасно да Никита неће да каже да је Евдокија била неверна, али неће ни да каже да се Стеван просто претварао и лагао. Ми, наравно, на основу наших извора не можемо сигурно знати шта се десило на српском двору. Али можемо слутити како је ствар била претстављена у Цариграду. Изгледа да је званична версија била то, да је разлог за отпуштање Евдокије била њена болест. Али је несумњиво да се у Цариграду много што шта причало на рачун Евдокије. Одјек ових

¹ Остављам на страну казивање престоградског прерада Никитине историје да је Евдокија имала више љубавника, које саопштава Bekker у Бонском издању стр. 704, нап. 12, а које Милијаракис погрешно сматра као варијанту или доцнију допуну Никитиног текста. Ову погрешку Милијаракисову исправио је већ Krumbacher у свом реферату у *Byz. Zeit.* I (1892), 391.

причања налазимо код Никите који међутим на овоме месту (на стр. 704) неће да се изјасни да ли верује у неверство Евдокије или не. У истом смислу, морамо мислим да схватимо и мало нејасне речи Акрополита о Евдокији: „ἐπὶ τινὶ δὲ πάθει ὡς ἔφασκον ταύτην οὗτος (Стеван) φωράσας, ἐπὶ τὸν πατέρα πάλιν ἐκπέμπει“.

Акрополит који је много доцније писао, није, вероватно, знао шта да верује па и зато онако стилизовао своју фразу која не значи ништа прецизно; али да реч *πάθος* не значи неку обичну болест као што Милијаракис мисли показује нам резервисаност Акрополита који нам ствар износи као нешто што се чуло али није проверено (*ὡς ἔφασκον*) и реч *φωράσας* која значи затећи некога у неком рђавом делу.

Свакако је дакле погрешна Милијаракисова теза, да је неверство Евдокије само измишљотина Волфа а да извори о томе ништа не знају. Осим онога места (на стр. 804) где нам недовољна критичност наших издања не дозвољава дефинитиван суд има још оно друго место Никитино (на стр. 704) где писац изражава сумњу да пребацивање Стевана Евдокији о њеном неверству није проста лаж његова. А осим Никите и доцнији Акрополит сведочи нам да су се о Евдокији чуле неке непријатне ствари, ма да он изричито не каже какве су биле.

Но и једно и друго, болест и неверство Евдокије било је само повод или претекст њеног отпуштања. Нема сумње да му је главни разлог био политички.¹ Знамо да је Стеван имао много тешкоћа

¹ Успенский, Образование второго болгарскаго царства, 230; Радојчић, *op. cit.* 291—292.

да се одржи на власти због опозиције свога брата Вукана коме је најзад пошло за руком да помоћу Мађара збаци Стевана. Вукан се као што је познато наслањао на католички елеменат у српској држави, на Папу и на мађарског краља Емериха. Када је Византиска империја ослабила Стеван је свакако видевши себе у несигурном положају тражио да омете акцију свога брата и да придобије католичку партију и католичке силе, па је зато и жртвовао Евдокију. Да је већ тада постојало супарништво између браће види се и из казивања Никитина, који нам приказује Вукана, како он, несумњиво из опозиције према брату, прекорава брата због његовог понашања и шаље Евдокију са пристojним почастима и пратњом у Драч.

III.

Кад је Евдокија напустила Србију не можемо тачно знати. Отприлике можемо закључити да је то било 1200 или 1201 године.¹ Кад је њен отац 17. јула 1203 године после неуспелог напада на Крсташе, срамно напустио Цариград, она је остала у Цариграду са мајком Ефросином. По промени

¹ Никита наш једини извор о њеном отпуштању не пружа нам никакав хронолошки податак. Из његовог казивања (стр. 705) види се само да је Стеван отерао Евдокију пре него што је од Вукана био збачен. Јиречек (Историја Срба I, 210) изима 1201 или 1202. Пошто међутим г. 1202 Инокентије III честита угарском краљу што је освојио земље великог жупана (*Theiner Vetera Monumenta Slavorum merid. I, 14, број 24*) а 22. марта 1203 пише Вукану као великом жупану (*Theiner I, 18, број 32*) ја бих пре узео 1200 или 1201 годину. Имамо иначе и један *terminus ante quem non*, који нам даје повеља цара Алексија III Светом Сави од јула 1199 г. *Petit Actes de Chilandar* (Виз. Врем. XVII приложење) бр. 5, стр. 11—15.

на влади која је следовала и поновним ступањем на власт слепог Исака II са сином му Алексијем VI, царица Ефросина била је са својим рођацима ухапшена.¹

Влада Исака и Алексија није дуго трајала. Једна револуција подигне на царски престо Алексија V Дуку Мурзуфла, рођака породице Анђела, кога патриарх крунише 5. фебруара 1204. У општој деморализацији која је била захватила све духове Мурзуфла је енергично покушао да брани Цариград од Крсташке војске. Први нападај Крсташа беше одбијен, но када су 12. априла 1204 Крсташа обили једну од градских капија а права паника била захватила становништво, Мурзуфла, вели Никита, видевши да не може ништа и бојећи се да га Латини не заробе, напусти Цариград заједно са царицом Ефросином и њеном кћерком Евдокијом у коју се био заљубио „он је наиме од раних година био женскаррош и већ био неправедно отпустио две законите жене“.² Можда је Мурзуфла мислио да из Тракије поново освоји Цариград или бар да се може одржати у Тракији; свакако је он заузео град Цурулон, западно од Цариграда.³ Но када су Крсташа кренули да освоје Тракију Мурзуфла не осетивши се у сигурном положају оде са царицом Ефросином и са Евдокијом старијем Алексију III. После свога бегства из Цариграда Алексије III био је признат за цара у неколико

¹ Никита 723.

² Никита 755.

³ Villehardouin (изд. Natalis de Wailly) § 267; упор. Gerland, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel* 21.

вароши Тракије, те се најзад зауставио у Мосинопољу на крајњем северозападу Тракије одакле је он са пажњом очекивао даљи ток догађаја. Он је имао уза се доста присталица, већином архонте, који су имали своје поседе у Тракији и били ратоборни људи.¹ Између два грчка претендента, којима је иста опасност претила дошло је до измирења и вероватно до неког пакта. Тада се Мурзуфло оженио Евдокијом.² Но да измирење између два Алексија није било искрено показује факат што је Мурзуфло са својом војском и присталицама још даље остао изван града.³ Једнога дана позове Алексије III Мурзуфла на гозбу па га је затим у купатилу издајнички ослепио.⁴ Познији Акрополит вели да су очевидци причали како је Евдокија стојећи на вратима купатила „оца засипала увредама а он је њу грдио због бестидности и раскалашне љубави“.⁵

Присталице се Мурзуфла после тога растурише; неколико њих пришли су Алексију III.⁶ Сам Мурзуфло пошто је неко време тумарао по Тракији и Малој Азији паде најзад у руке Латина, који су га осудили да буде збачен са врха Теодосијевске колоне у Цариграду (крајем 1204 г.).⁷

¹ Никита 808.

² То нам изричито сведоче два савременика Никита 804 и Villehardouin § 270. Доцнији Акрополит изд. Бонско 10, изд. Heisenberg 8—9 вели да се Мурзуфло оженио Евдокијом чим је убио Алексија IV и ступио на престо.

³ Villehardouin § 271.

⁴ Villehardouin § 271. Акрополит, изд. Бонско 11, изд. Heisenberg 9.

⁵ Акрополит на им. м.

⁶ Villehardouin § 271.

⁷ Упор. Gerland 33.

Што се Алексија III тиче, он, видевши како је латински цар Балдуин кренуо против њега, напустио је Мосинопољ и побегао према Тесалији. Ту је царица Ефросина имала пространих поседа,¹ па се можда Алексије надао да би тамо успео да се против Латина одржи. У то доба до Тесалије је дошао Лав Згур; већ пре освојења Цариграда од Латина, Згур носећи титулу панипертима па доцније и паниперсеваста, држао је три важне тврђаве Навплију, Коринт и Аргос. Благодарећи својим везама са владајућим круговима а нарочито са породицом царице Ефросине Згур се понашао већ у то доба скоро као самосталан господар.² За време опсаде Цариграда и после његовог пада Згур, у ствари већ потпуно независан радио је на ширењу своје власти. Атину, коју је бранио архиепископ Михаило Акоминат, брат историчара Никите није могао Згур освојити. Али је зато проширио своју власт у континенталној Грчкој и продро до Тесалије. Згур нам је познат поглавито из дела браће Акомината који га мрзе и претстављају нам га као крволочног и свирепог човека. Али није му недостајала ни храброст ни енергија, а да га је срећа помагала, можда би и он успео да створи једну засебну грчку државу као што су учинили

¹ То се види из уговора о подели Империје међу Крсташима *Tafel u. Thomas, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I* (= *Fontes Rerum Austr. Abt. 2, Band XII*), стр. 487; „*pertinentia Imperatricis scilicet Vesna, Fersala, Domocos, Reuenica, duo Almiri cum Demetriadi*“; упор. Gerland 105 и Miller *The Latins in the Levant* 28.

² *Μιχαήλ Ακομινάτου τὰ σωζόμενα* изд. *Λάμπρον*, Атина I (1878) 308, II (1880) 124—125; упор. и коментар Ламброса I, 595—596 и Miller, *op. cit.* 31—33, 35—36, 42.

Михаило Анђел у Епиру, Алексије Комнин у Трапезунту и Теодор Ласкар у Никеји. Са тим Згуром који је као што сам рекао имао и раније много веза са породицом царице Ефросине¹ погодили су се Алексије и Ефросина и дали му Евдокију за жену. За Згура је та женидба била драгоцене јер му је дала легитимитет пред очима грчког становништва. Свадба се по Никити обавила у Лариси, још пре него што је прошла година дана од пада Цариграда, према томе првих месеца 1205 г.²

Али је већ латински краљ Солуна Бонифације Монфератски кренуо да освоји онај део византиске Империје који му је био опредељен. Згур није могао да му у Термопилама спречи улазак у Грчку. Згур је стално одступао док је Бонифације лако и без муке освајао главне вароши па и Атину. Тада или можда мало доцније Бонифацију су пришли Алексије и Ефросина видевши по свој прилици да Згурова ствар није имала изгледа за успех; „цар је, вели Никита, продао Бонифацију знакове империје за комад хлеба и чашицу вина“ те му Бонифације дозволи да живи у Тесалији, у

¹ Михаило Акоминат, ed. cit. II, 125.

² Никита 803. Доцнији Акрополит, изд. Бонско, изд. Heisenberg 13, погрешно вели да је Алексије дошао у Коринт па је тамо кћер удао за Згура. Његова збрка објашњава се тиме што је Акрополит по свој прилици знао за Згура као за архонта Коринта, чију тврђаву је јуначки бранио против Латина. Време пак треће Евдокијине удаје излази из казивања Никите; пошто је испричао успели војни поход Бонифацијев у Грчку и повлачење Згура у Акрокоринт Никита вели 808 „ἦν ἂν οὖν Ῥωμαίων Ἀσιανά τε καὶ ἐσπέρια ὄρια μηδέ τελείον ἔτος περιπλευχότος τοῖς Λατινικοῖς ἀπλαξάσαι γένεσι δουλοπρεπῶς ὑποκύναντα“. Крајем 1204 био је Мурзуфло ухваћен и погубљен. Gerland, op. cit. 33. Према томе је Евдокија тада била удова и могла ступити у трећи брак.

Алмиру.¹ Згур се најзад пошто је био потучен у Истму повукао у тврди Акрокоринт. Бонифације је узалуд покушао да заузме Акрокоринт, Навплију и Аргос. А када се Бонифације због побуне у Солуну и опасности од бугарског цара Калојована вратио натраг, Згур се још неколико година одржао против франачких освајача Пелопонеза Шамплита и Вилардуена.² Кад је на послетку изгубио сваку наду „он, вели један грчки хроничар, као неки нови Фабриције, да не би доживео заробљење

¹ Тако по Никити 808. Међутим по Акрополиту коме следи и Gerland 105, догодила се нагодба између Бонифација и Алексија много раније. Акрополит, изд. Бонско 14–15, изд. Heisenberg 13, прича да је после ослепљења Мурзуфла Алексије отишао у Солун где је био лепо примљен од Маргарете из Угарске, жене Бонифација (раније цара Исака II). Но мало доцније пошто су га ухватили у неким интригама био је истеран „заједно са женом и кћерком Евдокијом, коју је по доласку у Коринт удао за владајућег тога краја Згура“. Мало је и тамо остао јер је сазнао од неких да ће бити ухваћен и побегао је. У свом путу ка свом брату од стрица Михаилу Епирском био је од Лонгобарда ухваћен; они су га заједно са женом продали Михаилу. Из Епира је мало доцније Алексије отишао к Икониском султану. Ја сам имао и раније прилике указати на неке нетачности у Акрополитином причању о Алексију. И овде ми се чини да је причање савременика Никите не само детаљније и прецизније него да се и боље слаже са западним изворима чију анализу види у Gerland 105–106. Зато у пркос Gerland-а стављам ту нагодбу између Алексија и Бонифације тек после Евдокијине удаје. Кад се после неуспеха Згурова предузећа Алексије са Бонифацијем погодио, можда и заиста био у Солуну примљен од Маргарете као што Акрополита зна да прича. Свакако је он по Никити 819 почео имати везе са незадовољним и побуњеним елементима у Солуну; а кад се Бонифације из Грчке вратио у Солун, строго је казнио побуњенике а Алексија и Ефросину послао немачком цару. Да је Бонифације послао Алексија и Ефросину на запад знају Villehardouin и други неки западни писци, само што они кажу да су послани били у Монферат (Gerland 105–106). Свакако је Алексије успео да се ослободи пошто га доцније налазимо у Малој Азији.

² Никита 807. Villehardouin § 324, 331, 332. Морејска хроника, изд. Smith, стих 1464–1474, 1528–1538; упор. и Miller, *The Latins in the Levant* 36 и 42.

скочи с коњем са врха Акрокоринта, тако да му ниједна кост није остала цела“¹ (око 1208).

Евдокија је преживела и свога трећег мужа; у флорентинском рукопису Никитине историје стоји ово: „Пошто је доцније (Згур) умро заузму Латини и против сваког очекивања Акрокоринт; а његова је жена напустивши ту земљу пређе лађом на исток“.²

Без сумње је Евдокија после смрти трећег јој мужа отишла у Малу Азију или Теодору Ласкару цару Никејском чија је жена Ана била јој сестра, или можда још вероватније оцу Алексију III. Почетком 1207 г. стигао је Алексије III на двор Икониског султана Гајаседина.³ Султан је хтео да га као претендента искористи против Теодора Ласкара и да тако онемогући снажење Никејског царства. Лети 1210 г. султан је тражио од Ласкара да уступи власт Алексију. По његовом одречном одговору он му је објавио рат. Али у битци код Антиохије (на реци Меандру) изгубио је сам султан живот, а Алексије III пао је у руке Ласкара те свој живот свршио у манастиру.

Не знамо је ли Евдокија те догађаје преживела. Податак у флорентинском рукопису последњи је помен о њој.

¹ Текст је саопштио Ламброс у *‘Ιστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὑπὸ Φ. Γρηγοροβλίου μεταφ. Σ. Λάμπρου* I (Атина 1904) 421, нап. 1.

² *Ὡς δὲ μετὰ καιρὸν ἐτεθνῆκει ἐγκρατεῖς παρὰ δόξαν Λατῖνοι καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου γίνονται τῷ τοι καὶ ἡ τοῦτον σύζυγος φαιμένη χαιρεῖν ταῖς ἐκεῖσε διατριβαῖς, ἐς τὴν ἔω διαπλωῖσεται.* Miller, *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Grecs* I, стр. 454, нап. 15. Флорентински рукопис није употребио Bekker за своје издање Никитине историје у Бонском корпусу; његове variante саопштава делимично Miller.

³ Gerland 114.

Глава друга.

АНА ЖЕНА КРАЉА РАДОСЛАВА.

Односи Стивана Првовенчаног са епирском десиџовином. — Женидба Радославлева. — Новици Краља Радослава. — Превраш у Србији и шиујање на власи Владислава. — Причање Теодосија, његова веродосијносџ.

Латинско освојење Цариграда сасвим је изменило констелацију држава на Балканском полуострову. На Балкану се грчки елеменат одржао само на крајњем северозападу византиске територије, у епирској деспотовини, творевини Михаила Анђела, незаконитог члана куће Анђела. Под његовом владавином, а још више под владавином његовог наследника, брата му Теодора, епирска је деспотовина учинила велики напредак и за неколико година имала је све изгледе да ће обновити византиско царство.

Одмах после ступања на власт деспота Теодора, Стеван тражио је да ступи у ближу везу са епирском кућом. Да су обе стране хтеле то зближење сведочи нам читав низ закључених или намераваних бракова.

1216 г. покушао је Стеван да свога сина Радослава ожени Теодором, кћерком преминулог деспота Михаила. Али су Радослав и Теодора били у крвном сродству седмога степена те је тај брак

наишао на забрану цркве.¹ У исто време када је Стеван преговарао о женидби свога сина, његову кћерку Комненију, удову арбанаског архонта Димитрија, сина Прогонова, узео је за жену севаст Григорије Камона, пошто се развео од своје жене, кћери преминулог Гина, брата Димитрија, Прогонова сина. Камона је под врховном влашћу Теодора држао један део Албаније. Његова женидба кћерком великог жупана Стевана изазвала је протест епископа Кроје, али је учени канониста Хоматијан на кога се Камона био обратио изјавио да је његов брак законит.²

Годину дана после покушаја женидбе Радослављевог покушао је велики жупан Стеван да се сам ожени, и то по трећи пут, Маријом, кћерком преминулог деспота Михаила. Марија је раније била удата за Евстатија Фландрског, брата двају првих латинских цариградских императора, који је умро почетком 1217.³ Али је и тај брак наишао

¹ Димитрије Хоматијан изд. *Pitra Analecta sacra et classica VI*, број 10, col. 49—52. За хронологију Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрија Хоматиана какъ историческомъ материалѣ. Виз. Врем. I, 326—331. Сродство између Радослава и Теодоре види се најбоље из ове родословне таблице, састављене по Диканжу и Дринову.

Константин Анђел

његова жена: Теодора, кћи цара Алексија I Комнина

Јован Анђел
севастократор

Андроник

Манојло	Теодор	Михаило	цар Исак Анђел	цар Алексије III
жена му:	Ана Теодора Марија		Евдокија	
сестра великог жупана Стевана			Радослав Комненија	

² Хоматијан бр. 1—3, col. 1—28. Дринов 324—326, 336—339.

³ Дринов 330 по Хопфу, *Gesch. Griech. u. Ersch.-Gruber, Enzykl.* 86, стр. 247.

на противљење цркве, јер су Стеван и Марија били у сродству петог степена. Сестра Стеванова била се наине удала, не знамо када,¹ за Манојла брата преминулог деспота Михаила.²

Ни брак Радослављев нити брак Стеванов није се остварио. Стеван се по свој прилици одмах иза тога оженио Аном из породице Дандола. Међутим његови односи са епирском деспотином веома су се заоштрили кад је Сава из Никеје добио српску архиепископију. А неколико година доцније налазимо да је краљ Радослав, син Стеванов, ожењен кћерком епирског цара Теодора Анђела.³ О времену женидбе Радослављеве немамо ниједан сигуран податак. Доментијан (стр. 261) вели како је Радослава после смрти очеве оженио његов стриц Сава. У тачност тога Доментијановог податка посумњао је с правом Јиречек,⁴ али он

¹ Дринов 331, нап. 2 држи да се Манојло оженио убрзо после преговора за женидбу Радослављевоу.

² Хоматијан, бр. 10, col. 49—52 о хронологији упор. Дринов 326—331.

³ Да је жена краља Радослава била кћи цара Теодора Анђела види се из Доментијана, изд. Даничић 261 и 280; да се звала Ана види се из повеље деспота Манојла Анђела Дубровчанима (1234), Miklosich et Müller, Acta Graeca III, 66—67, Smičiklas, Cod. dipl. III, 404—405. Ту Ану спомиње и Акрополит као кћерку Теодора, изд. Бонско 65, изд. Heisenberg 60. Међутим су старији српски историчари Рајић, Пејачевић и Енгел сматрали жену Радослављевоу за кћер цара Теодора Ласкара. Већ Теодосије је био побркао Теодора Ласкара са Теодором Анђелом говорећи како дъшти бw цара Оевдора Ласкара вьдана бысть невѣста Радославоу, сыноу Стефановоу, анепсею же светаго Савы. Теодосије, изд. Даничић 126, српски превод од Башића Старе Српске биографије 179. Први који је увидео прави однос и поправио погрешку Рајића, Пејачевића и Енгела био је Иларион Руварац, Краљине и царице српске, Матица за 1868 г. стр. 313—316.

⁴ Јиречек I, 220, нап. 3.

своју сумњу не образложује детаљније. Свакако Доментијанову вест, већ због познате тенденције Савиних биографа да све важније догађаје у српској држави приписују Сави, морамо примити са резервом. С друге стране, ако се узме као што Јиречек чини да је Стеван Првовенчани умро 24. септембра 1228 г. немогуће је помислити да је Радослав од 1216 г. кад је његов отац покушао да га ожени Теодором кћерком Михаила Епирског све до 1228 остао нежењен. А да је ожењен био па онда постао удовац, ми бисмо имали бар неку вест о томе у српским изворима. Јиречек мисли да се Радослав оженио Аном, кад је Теодор био после заузећа Солуна постао најсилнији владалац на Балкану те се због тога прешло преко канонског права, које забрањује брак између крвних сродника седмога степена. Постоји једно писмо Навпактског митрополита Јована царици Марији, жени Теодора, које као да потврђује Јиречекову претпоставку. То је писмо написао Јован Навпактски у међувремену између Теодоровог заузећа Солуна и његовог крунисања за цара, према томе дакле у пролеће 1224 г.¹ У том писму, пуном поштовања али и интимности, Јован Навпактски на крају додаје „и моју драгу госпођу

¹ Време заузећа Солуна није тачно познато. Милијаракис *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας* 161 узима април 1223. Међутим раније је Дринов доказао да је то заузеће морало бити у лето или у јесен 1223 год. Виз. Врем. II, 15. Писмо Јована Навпактског издао је Васиљевски, *Επιτομή σαес. XIII*, Виз. Врем. III, 282 датум тога писма види се из ових речи Јованових: . . . ζῶ καὶ αὐτὸς μέχρι καὶ τῆς τρισκαίδεκάτης Μαρτίου ἀγαμείνας ἐν τῇ Ἁγῆ δια τὴν ἀρρώστιαν καὶ τὸν χειμῶνα . . . καὶ ἀξιῶσαι με ὁ Θεὸς καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ προσκυνῆσαι τὴν βασιλείαν ὑμῶν καὶ τῆς ἐν τῇ βασιλικῇ στεφφορίας μὴ στερηθῆναι λαμπρότητος . . .

Ирину срдачно љубим“.¹ Нема сумње да мисли на другу кћер царичину, Ирину, која се доцније удала за бугарског цара Асена II. Што не спомиње царичину мушку децу, Јована и Димитрија, може се објаснити тиме што је Јован по свој прилици тада још био дете, а Димитрије није ни био рођен.² Како је Ана била старија од Ирине,³ не би било можда сувише смело закључити да је тада Ана већ била удата за Радослава, те зато није била код мајке. Наравно то није никакав доказ, али у оскудици прецизних података о времену Радослављеве женидбе, мислим да то писмо Јована Навпактског није без вредности за утврђивање времена Радослављеве женидбе.

Случајно се сачувао један масивни златни прстен за који се држи да је био веренички прстен Радослава.⁴ Натпис овог прстена састоји се из два

¹ *τὴν κυρὰν Ειρήνην μου ἀπὸ καρδίας ἀσπάζομαι.*

² Акрополит каже да је Димитрије, кад је цар Јован Ватац заузео Солун (1246) „*ἦν δὲ φερόν οὗτος τὴν ἡλικίαν τοῦ μείρακος προσεχῶς αὐτὴν παραγγέλλας καὶ μήπω χρυσῶν τό γενειον*“, изд. Бонско 89, изд. Heisenberg 82.

³ По Акрополиту, изд. Бонско 65, изд. Heisenberg 60 „*ἦσαν δὲ τῷ Ἀγγέλῳ Θεοδώρῳ παῖδες ἄρρενες δύο, Ἰωάννης καὶ Δημήτριος καὶ θήλεια δύο, ἡ Ἄννα καὶ ἡ δηθείσα Ειρήνη.*

⁴ са натписом како га је најпре прочитао Крумбахер.

*Μνηστρον Στεφάνου Δουκικῆς ῥίζης κλάδου
Κομνηνοφύης τῶν χειρῶν, Ἄννα, δέχου.*

О том прстену постоји читава љитература. Први га је приказао Крумбахер са богатим коментаром *Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring. Sitzungsberichte der Bayr. Ak. 1906, Heft III, 421–452* (и засебно). Σ. Κορυέας у *Παναθήναια Z* (1907) бр. 159 предлаже читање: *τ' ἐν χειρῶν*. Ово последње *χειρῶν* место *χειρῶν* примили су Вејис (*Βυζαντίς A.*, 504–505), Пападимитрију, и најзад сам Крумбахер у *Byz. Zeit.* XVII (1908) 655. Пападимитрију је покушао да оспори идентификацију лица која се спомињу у натпису са Радославом и Аном, кћерком

византиска дванаестерца и гласи: Веренички прстен Стевана, изданка од лозе Дукâ, прими рукама, Ано, роде Комнинâ!

Кад је после смрти свог оца Радослав ступио на престо, почео се што чвршће наслањати на епирску државу. Он се толико осећао као Грк да се у својој српској повељи Дубровчанима потписао грчки *Στέφαν(ο)ς ῥήξ ὁ Δούβλας*.¹ Није познато какво је држање предузео у црквеном питању. Јиречек мисли да је српску цркву поново потчинио охридској архиепископији и да је архиепископ Сава незадовољан оваквим обртом зато и предузео свој први пут у Свету Земљу.² Нема сумње да је Радослав са охридским архиепископом, ученим канонистом Димитријем Хоматијаном, стајао у најбољим односима. Он се њему обратио за разна литургиска и каноничка питања за која се интересовао. Сачувани су опширни одговори Димитрија Хоматијана на четрнаест таквих питања српскога краља.³

У оскудици извора о Радославу, од великога су значаја његови новци, пронађени у последње

Теодора Анђела Сербо-византійское обручалное кольцо, 379 засѣданіе Императорскаго Одесскаго общества Исторіи и Древностей 30-го января 1907, мени неприступачно; упор. реферат В. Петковића у Старинару новог реда год. II за 1907, додаток col. 81—84. Његове аргументе лобија В. Чајкановић, *Über die Echtheit eines serbisch-byzantinischen Verlobungsringes*, *Byz. Zeit.* XIX (1910) 111—114. У форми слова и лигатура у натпису г. Чајкановић види утицај ћириличног писма и хоће да докаже тиме да је прстен пореклом из једне земље где се употребљавало ћирилично писмо, другим речима из Србије.

¹ Miklosich, *Mon. serb.* 19—20, *Smičiklas*, *Cod. dipl.* III, 395—396.

² Јиречек I, 222.

³ Хоматијан, col. 685—710.

време, а који неочекивано осветљују његову личност:

Г. 1914 описао је др. К. Штокерт¹ два корубаста бронзана новца, која се налазе у његовој збирци, у просеку од 29 односно 31 *мм* и 4·70 односно 3·29 *гр.* тежине. На лицу су приказане две личности од којих једна приказује владоаца а друга Св. Константина, без осенке око главе; обе личности држи између себе дугачки крст са две пречке. Натпис гласи по Штокерту:

СТЕΦΑΝΟΣ ΡΙΗ односно ΡΙ
⊗ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ.

На наличју је приказан Спаситељ како седи на престолу са осенком и зракама и са натписом $\overline{\text{IC}} \cdot \overline{\text{XC}}$. Г. Штокерт је изнео претпоставку да су то новци српског краља Радослава, а та се претпоставка потврђује једним новим бакреним новцем који је недавно објавио г. Минстерберг.² Тај новац сасвим личи на она два бронзана; просек му је 29 *мм* а тежина 4·06 *гр.*, само је натпис потпунији. Тај натпис гласи:³

ϚΕΦΑΝΣ ΡΙΗ ΟΔ ⊗ ΚΟΣΤΑΝ.ΝΣ

Слова ΟΔ очигледно су скраћеница за $\delta \text{ Λοβηας}$ јер и новци византиског цара Михаила VII Дуке (1071—1078) носе натпис ΜΙΧΑΝΛ ΡΑΣΙΛΟΔ.⁴

¹ Dr. Karl Stockert, Zwei unedierte Bronzemünzen von Serbien, Numismatische Zeitschrift VII/XLVI (1914) 195—196.

² Rudolf Münsterberg, Neuerwerbungen der Sammlung antiker Münzen, Numismat. Zeit. XVIII/LVIII (1925) 35—36.

³ Тако сам ја прочитао натпис на отиску овога новца који ми је љубазно ставио на расположење г. Б. Сарија, доцент Университета; у Минстерберга натпис није сасвим тачно приоштен.

⁴ W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine coins in the British Museum II, стр. 529.

Према томе се цео натпис мора читати овако :

Στέφαν(ο)ς ριξ δ Δ(ούκας)
δ Ἁ(γίος) Κο(ν)σταντ(ι)ν(ο)ς

т. ј. „Стеван Дука краљ“ и „Свети Константин“.

Новац краља Радослава по Минстербергу.

Да је краљ Стеван Радослав ковао новац са грчким натписом није ни најмање чудновато, јер је Радослав, син и муж грчких принцеца, потписао као што смо видели, грчки своју на српском писану повељу Дубровчанима од 4. фебруара 1234; а тај потпис гласи исто као и натпис на нашем новцу.¹

Али има још једна ствар, коју гг. Штокерт и Минстерберг нису ни слутили, а која је по моме мишљењу довољна да отклони сваку сумњу о идентичности нашега Стевана са краљем Радославом. То је факат да се у овим трима новцима приказује Св. Константин. Тај факат може, истина, у први поглед да нас зачуди, јер на досад познатим српским новцима није никад приказан Св. Константин. Али је краљ Радослав по мајци му Евдокији, био, као што смо видели унук визан-

¹ В. горе, стр. 43.

тиског цара Алексија III (1195—1203) а у новцима Алексија III приказан је врло често поред цара и Св. Константин.¹ Није дакле ни мало чудновато да је Стеван Радослав поносит на своје царско порекло, хтео да имитује новац свога деда цара Алексија. Та се претпоставка потврђује, ако поредимо поменуте новце са бронзаним новцима цара Алексија.² Ту је нацрт и на лицу и на наличју апсолутно исти. Једина разлика састоји се у натпису, који је, природно, друкчији и у томе што је на бронзаним новцима цара Алексија приказан Св. Константин са осенком око главе, док је на нашим новцима без осенке. Али то и није од важности, јер постоји златни новац Алексија III³ где је Св. Константин такође приказан без осенке.

Ја мислим да је та сличност поменутих новца са новцима цара Алексија III, најјачи доказ да су ти новци били заиста новци краља Радослава, те према томе је краљ Радослав први српски краљ чији новац имамо. Као што је познато, питање који је српски краљ почео ковати новац није још дефинитивно решено. Љубић је држао, да је краљ Владислав (1234—1243) био први који је ковао новац.⁴ Међутим др. Бруншмид⁵ мисли да новци (на њима краљ са круном) са српским натписом „Стефан Владислав“ или „Владислав раб Христов“ — које је Љубић приписивао Владиславу I

¹ Wroht II, бр. 1—10 и 15—19, стр. 599—603.

² Wroth II, бр. 15—19.

³ Wroth II, бр. 10.

⁴ Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, стр. 30—32.

⁵ Vjesnik arheol. društva, VII (1903—1904), стр. 182, нап. 2.

(1234—1243)¹ — нису његови већ Владислава II (1321—1324) и да сви новци са натписом „Stefan Urosius rex“ за које Љубић² држи да су Уроша I (1243—1276) припадају Урошу Милутину. Ово Бруншмидово мишљење прихватио је и Јиречек, рекавши како „српски новци почињу са конадима браће Стефана Драгутина (1276—1316) и Стефана Уроша Милутина (1282—1321)“.³

Међутим је у последње време проф. Ђоровић поново покренуо то питање и покушао доказати да је већ краљ Урош I ковао новац.⁴ Проналазак Радослављевих новца потврђује Ђоровићеву тезу а у исто време и Љубићево мишљење да су новци са натписом „Стефан Владислав“ или „Владислав раб Христов“ заиста Владислава I. У осталом и Радослављев савременик, бугарски цар Јован Асен II (1218—1241) ковао је, како изгледа, новац, и то сасвим истога типа као онај Радослављев.⁵

О влади краља Радослава немамо других података, јер је он почетком 1234 г. изгубио престо. Пошто је у пролеће 1230 Теодор Анђел био од Асена II потучен и заробљен код Клокотнице, почела се, како изгледа, јављати у Рашкој једна странка против Радослава. На челу незадовољних стајао је брат краљев Владислав. Владиславу је пошло за руком да заузме власт и да прогна Радо-

¹ Стр. 38—39.

² Стр. 41—57.

³ Staat u. Gesellschaft II, 63—64 = Историја Срба III, 239.

⁴ Прилози IV (1924) 317. Уосталом тако је мислио и Љ. Ковачевић, Најстарији бугарски новци, Глас LXXVI (1908) 80.

⁵ Н. А. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на бѣлгарскитѣ цари, София 1923 стр. 68—70.

слава. Радослав је са женом отишао у Дубровник, где је био срдечно примљен, издавши Дубровчанима 4. фебруара 1234 једну повељу са силним обећањима у случају да би се опет вратио на престо.¹ Леп дочек који су Дубровчани приредили Стевану Радославу и Ани истиче и њен стриц деспот Манојло, који је после битке на Клокотници наследио Теодора у Солуну, у својој повељи Дубровчанима од марта месеца 1234 г.²

Познији Теодосије зна да прича како Радослав бејаше најпре у свем за похвалу и изврстан, али се после покори жени, ради које и пострада умом. А властела, узнегодовавши због малоумља његова, одступише од њега и приђоше млађему брату његову Владиславу. И настаде међу браћом мржња и гоњење због горке славе краљевства и ускоро краљ Радослав би изгнан и одбеже у град Драч. Ради лепоте његове жене завиђаху му, и после мало данâ би лишен те злонравне и лукаве жене, јер беше

¹ О тој повељи постоји прилична литература. Најпре је Љ. Ковачевић у Годишњици III (1879) 424–428 изнео мишљење да је повеља истинита и издана заиста 1234 г. али да су имена кнезова дубровачких Петрњ Болеславик и Тоудрњ Кроусик доцније написана пошто је нешто истручено, јер 1234 г. био је кнез у Дубровнику Лоренцо Квирини. Иван Павловић пак (Смрт Стефана Првовенчаног и сина му Владислава прештампано из Отаџбине 1880, стр. 4–5) мислио је да ова повеља није из 1234 г., јер се у њој даје индикт *Д*, већ из 1231 г., у којој је заиста био индикт 4. „Негде је погрешено, вели Павловић, у писању тога писма: или при белешци године или при белешци индикта. Погрешити лакше је било пишући четири броја но један“. Наравно да данас сва та резонавања отпаду јер у повељи Манојла Дубровчанима од марта месеца даје се индикт 7 што одговара 1234 г.

² Miklosich et Müller, Acta et dipl. III, 66–67; Smičiklas, Cod. dipl. III, 404–405. У Смичикласа штампарском погрешком је забележен индикт ξ место ζ.

друга Далида као прва Сампсону. И ова се нађе грешна своме красном господару јер по вољи њеној, Фруг велики који владаше градом оте је од њега и на њега се окоми да га потпуно убије. Поменути Радослав, побегав од смртоносног мача изагнан из краљевства и лишен жене, бивши ода-свуд у недоумици, ускоро добегне светоме архи-епископу Сави као својему оцу. С радосном душом прими га Свети Сава, и пошто га довољно слатким речима утеши због невоље му од брата и лукаве жене, хотећи зауставити братовље непријатељство против њега, украси га анђеоским и иночким ликом, назвав га Јован монах место Радослав.¹

У истинитост ове Теодосијеве приче посумњао је већ пре 40 година Светислав Вуловић. „Колико би нам вредило, вели Вуловић, ово причање Тео-досијево кад би му само смели веровати. Али по свему до сада видесмо да поетични Теодосије није човек, коме би се лако и без сведока могло ве-ровати. И ко нам јамчи да и овом његову при-чању није извор кака народна традиција? С њиме се у овом доста слаже тако исто поуздани Тро-ношац који прича како је Радослав бежао прво у Зету Вукановим синовима па га они не при-мили; онда је отишао у Драч где га — као и у Теодосија — жена оставила; одатле отишао своме стрицу Сави у Св. Гори и овај с њиме дошао у

¹ Теодосије, изд. Даничић 177 - 178. Српски превод од Башића, Старе српске биографије 219—220. Очигледно из Теодосија води порекло оно што најстарији летопис, Копорински прича о Радославу „прилоучи се Радославу краљу жена Далида ѿна или решти новы Езавель и елика пострада, нь ѿбаче несънѣденъ бысть ехидною“, *Kratke letopisy srbske* у Šafařík, *Památky* 51, 30—33.

Србију и закалуђерио га, где и умро. Теодосије ово своје причање у неколико и сам побија на стр. 205 где казује како Владислав плаче на гробу Савину у Трнову „вѣмъ ѡтче мое съгрѣшеніе прѣвѣ бѣгуна ѡт мене сътвори те“ што канда навело архиепископа Данила на погрешку да је Сава још за краља Радослава оставио архиепископство.¹ Још више побија ову Теодосијеву причу познато писмо Радослављево по коме је Радослав био у фебруару 1234 у Дубровнику као раскралъ, па била година на томе поуздана или не. Голубински² верујући у Теодосију и овом писму, а држећи по другим подацима да је Радослав био збачен 1230 или 1231 г. нагађа да ово писмо није писано одмах после изгнања, но пошто је Радослав после много тумарања дошао у Дубровник, која је хипотеза још најзгоднија да одржи у снази причање Теодосијево“.³

Међутим остали испитивачи нису следовали Вуловићу, те је ова Теодосијева прича била примљена као сушта истина у српској историографији. Тек у последње време пронашао је јаче аргументе против те Теодосијеве приче г. Станоје Станојевић, који је био толико добар да ми резултате својих још необјављених испитивања о Теодосију саопшти.⁴ Његови аргументи јесу ови:

¹ Данило 249.

² Краткіј очеркъ и т. д. 544.

³ Св. Вуловић, Из старе српске књижевности. Годишњица VII (1885) 126–127.

⁴ Г. Станојевић је већ али само узгред, ту сумњу изразио у свом чланку Краљица Ана, у књизи: Из српске прошлости, Београд 1923, стр. 50.

О тој причи Теодосијевој нема ни трага код Доментијана. Доментијан ни једном речју не спомиње да је Радослав отишао у Драч. Теодосије, који је писао у првој половини 14-ог века,¹ није довољно поуздан за догађаје из почетка 13-ог века. Ми смо видели како он брка Теодора Епирског са Теодором Ласкарем, за чију кћер сматра Радослављеву жену. Доментијан их међутим добро разликује. Причајући о постанку српске архиепископије Теодосије вели да је Сава отишао у царски град Константинов у ком је тада царовао Теодор Ласкар, док Доментијан сасвим правилно вели: „иде на востокъ“.² С друге стране, Теодосије ни једном речју не каже да су Радослав и Ана били у Дубровнику, што ми поуздано знамо из повеље Радослављеве и повеље деспота Манојла Дубровчанима, него вели да су отишли у Драч, и да тамо Ану оте од Радослава Фруг велики који владаше градом. Међутим је тада Драч био у рукама Епирских Грка, све до почетка 1258, кад је прешао у руке Манфреда.³ Та погрешка Теодосијева објашњава се тиме што је у његово време Драч био у рукама Анжуанаца.

Али најјачи разлог г. Станојевића јесте то што се Радослав, монах Јован и монахиња Ана спомињу у српским поменицима,⁴ те је судећи

¹ Управо између 1322 – 1336. Розановъ, Источники время составления и личность составителя Θεодосіевской редакціи житія Саввы Сербскаго. Извѣстія отдѣл. русск. яз. и слов. XVI (1911) I, 136 – 209.

² Теодосије, изд. Даничић 126. Српски превод од Башића 179, Доментијан 217.

³ *Acta Albaniae* I, бр. 245; упор. Јиречек IV, 69, нап. 1.

⁴ Српски Поменици, изд. Новаковића, Гласник XL, 30.

према томе Ана, као монахиња, умрла у Србији. Зато г. Станојевић доводи у везу Теодосијеву причу о Ани са оним што ми знамо о Евдокији, жени Стевана Провенчаног. Видели смо како је Евдокија у пратњи неког од Вуканових великаша отишла у Драч. Када је цар Алексије послао у Драч изасланство да доведе кћер кући, Евдокија је без сумње у Драчу оставила свога Србина пратиоца, који се тако сам вратио натраг. Вероватно је Теодосије нешто чуо о Гркињи Евдокији те је ту Евдокију побркао са Гркињом Аном, као што је побркао и Теодора Ласкара са Теодором Анђелом, додајући, по свој прилици још онај љубавни роман са „Фругом великим“.

Није позната година Анине смрти као што није познато ни када је умро Радослав.¹

¹ Ст. Станојевић, Када је умро краљ Радослав. Дело за фебруар 1894.

Глава трећа.

СИМОНИДА.

Односи Милушина према Византији. — Преговори о женидби Симонидиној. — Мейхохишова пушовања у Србију. — Држање патриарха Јована Созољског према удаји Симонидиној. — Весџи о Симонидином боравку у Србији. — Политика Милушинова према Византији после свог четвртог брака. — Живој Симониде у Цариграду.

Стеван Немања и Стеван Првовенчани означили су унапред правац развитка српске државе. Развитак на југу, према византиским земљама, који је за време Стевана Првовенчаног био великим делом диктиран силом политичких прилика, дошао је до врхунца за првих двадесет година владе краља Милутина. Са друге стране, док је за прва два деценија после свог обновљења (1261) једна од главних брига византискога царства била, како ће осигурати свој опстанак у Европи против намера Латина, а нарочито Карла Анжујског, већ од последњих година владе Михаила Палеолога, поставило се друго питање: како ће се очувати северо-западне провинције царства од српског завојевања. Г. 1282 краљ Милутин освојио је Скопље. Цар Михаил ослобођен Анжујске опасности сицилијанским вечерњем, спремао је војску против савезника Анжуанаца, Милутина и тесалског деспота Јована, али је умро 1282 г. Од тога је доба

Милутин двадесет година ратовао без престанка против Византије. Не знамо тачно колики су били успеси Милутинови и докле је он продро у византиску територију. Али нема сумње да су ти успеси били знатни и да је тај рат био врло тежак за Византинце. Он се уосталом често претварао у погранично четовање са пљачкама и пустошењем. Не може се Византија оптуживати да није ништа радила да заштити своје западне земље. Али у првом реду цар Андроник је био без икакве енергије и није уза се имао способних државника и генерала, те су администрација и војска биле дезорганизоване. А затим, и то је најважније, срж и центар византиске државе и хеленизма у опште, т. ј. малоазиске земље биле су тада у страшној опасности од Турака. Тада је настала друга фаза опадања и умирања азиског хеленизма, које је почело у XI веку и чију смо трећу и последњу фазу видели у данашње дане. Западне пак крајеве нису могли Византинци успешно да заштите због тога што су тамо ратовали и са Бугарима и са тесалским деспотом. Изгледа затим да ни војска ни становништво нису били поуздани. У то доба опште несигурности и деморализације, сваки је мислио само како ће се лично користити. Знамо н. пр. да су византиске војсковође Торникије и Котаниц напустили цара, да су пребегли Милутину и са српском војском нанели много штете Византинцима. На послетку је византиска влада предузела одлучну акцију. Она је послала против Срба свога најбољег војсковођу Михаила Главаса са јаком војском. Али Главас није имао успеха; он је био

побеђен. Тада је он својим јаким ауторитетом саветовао цару да због турске опасности закључи мир са Милутином, а да тај мир поткрепи женидбом.¹ 16. августа 1297 био је умро трапезунтски цар Јован. Њега је наследио старији син Алексије, а 13. јуна 1298 његова је удова Евдокија сестра цара Андроника отпутовала² из Трапезунта за Цариград где је стигла са својим млађим сином.³ Ту сестру је Андроник понудио Милутину. Милутин је тада имао као трећу жену Ану кћер бугарског цара Тертерија. Прва његова жена беше кћи севастократора Тесалије Јована Анђела али се о њој ништа ближе не зна.⁴

Предлог Византинаца наишао је код Милутина на одушевљен пријем. Нема сумње да се узрок тога Милутинова држања мора тражити у односима између њега и брата му Драгутина. Ја ћу ипак овде обратити пажњу на једно место у Па-

¹ Пахимер II, стр. 272. О важној улози коју је играо Главас у преговорима са краљем сведочи и Метохит у својој посланици. Он каже за Главаса „да је по своме положају у стању да први зна цареве намере и мисли и да му господар дозвољава да и он каже своју реч . . .“
 „ . . . καὶ τῶν ἡξιῶσθαι μάλιστα δοκούντων πρώτως κοινωνεῖν βασιλείοις βουλαῖς καὶ σκέψεσι, καὶ λέγειν ἔχειν εὖ, προσιεμένον τοῦ δεσπότην“.
 (Издање Sathas, Bibliotheca graeca medii aevi I, стр. 169. Српски превод од Апостоловића у Летопису 216 (1902) стр. 39. Име Главас је словенског порекла као што примећује Манојло Фил:

*Τις ὡ στρατηγέ καὶ Γλαβῶν κεκλημέ σε;
 σημαίνεται γὰρ ἡ κεφαλὴ τῆ φράσει.*

Miller, Manuelis Philae carmina II, стр. 107, стих 74–75.

² Панарет, § 5 и § 6 у издању Ламброса, Неос Елиномнимон IV (1907) стр. 268 и 269.

³ Пахимер II, стр. 270. Григора I, 202. Према Григори би сам краљ тражио за жену Евдокију. Сасвим је разумљиво међутим да Григора из патриотизма неће да призна да је иницијатива потекла од Византинаца.

⁴ Јиречек I, 237 и 244.

химера које је Јиречек нејасно протумачио¹ те је та Јиречекова интерпретација навела г. М. Зечевића да на основу тога Пахимерова места сагради своју тезу: да се Милутин само зато приближио Византији да би обезбедио своме сину Стевану престо.² Међутим ево шта каже Пахимер:³ „Јер њему (Милутину) су ишле у рачун цареве жеље, па је желео ту тезу (са царем) мислећи да ће помоћу ње постићи велике користи, а то зато што му се престо љуљао пошто је његов брат Стеван био старији а имао прече право, ма да је он будући хром а имајући тај телесни недостатак, а поред тога желећи и да живи без брига, себи био одвојио приличан део земље, остављајући Милутину бригу око државних послова, под условом да се његовој деци после његове смрти сачува престо“. Пахимер дакле држи да се Милутин ослонио на Византинце да би себи очувао престо, а не да га осигура својој деци (**Thronfolge**) као што Јиречек изгледа да мисли и као што г. Зечевић хоће да докаже баш на основу тога места. С друге стране може се као поуздано сматрати да је Милутин хтео да осигура своја освојења; он је несумњиво осећао да та његова освојења за по-

¹ Deshalb habe (по Пахимеру And. II, cap. 30) Milutin auch die Heirat mit der Tochter des Kaisers Andronikos betrieben, um durch diese mächtige Verwandtschaft die Thronfolge für sich zu sichern“. Јиречек у оцени Новаковићеве књиге Срби и Турци у Archiv für slav. Phil. XVII (1895) стр. 258.

² М. Зечевић, Живот и владавина Стевана Дечанског I, Београд 1903, стр. 61–73. „Краљ је Милутин тежио да задобије у Андронику савезника који ће му помоћи да своју мисао — да Стеван буде његовим наследником — потпуно оствари (стр. 73).

³ Пахимер II, 273–274.

следњих 20 година не би могла бити сигурна ни дефинитивна, док му није Византија признавала право на освојене земље.

Милутин је дакле радо прихватио царев предлог но од ствари не беше ништа, јер је Евдокија одбила да се уда за краља. Цар је покушао да је убеди доказујући како брак краљев са Тертеријевом кћерком, није законит, пошто је у то доба још била жива прва његова жена, коју је он без разлога отпустио. Али је Евдокија изјавила да не само краља него и већег и силнијег владоца неће да узме за мужа, пошто је решена да остане верна успомени умрлог трапезунтског цара. То је оно што нам Пахимер¹ наводи као разлог Евдокијиног одрицања. Међутим ми знамо да се отприлике у то време њен син Алексије, трапезунтски цар оженио кћерком грузинског владоца Пекај, без знања и против воље свога стрица и старатеља Андроника II. Овај се јако наљутио и хтео да поништи тај брак јер је намеравао да свога синовца ожени кћерком свог министра (*ἐπὶ τοῦ καυκλείου*) Нићифора Хумна. По Пахимеру је тада Евдокија предлагала брату да оде у Трапезунт да уклони отпор свога сина. У ствари је она пошто је тамо стигла охрабрила сина у његовом држању.² Из Панарета знамо да се Евдокија вратила у Трапезунт у марту 1301 г.³ Но вероватно да су односи међу братом и сестром већ раније охладили и да ми можда у том правцу

¹ Пахимер II, 274—275.

² Пахимер II, 287—289.

³ Панарет § 6, стр. 269. Она је умрла у Трапезунту у четвртак 16. децембра 1301. Панарет § 6, стр. 269.

имамо да тражимо узрок Евдокијиног одрицања јер би тешко било разумети, како је Андроник предлагао краљу тај брак па се био толико упустио у ствар, а да међутим није рачунао на пристанак Евдокије. Пошто је Евдокија одбила он није знао шта да ради јер је Милутин почео да прети. Тада се Андроник решио на једну велику жртву. Он је предложио да се краљ ожени његовом кћерком Симонидом. Симонида је тада имала 5 година. Јиречек каже: „По Пахимеру она не имађаше још ни шест година а по Грегори осам“. То није тачно; и Григора и Пахимер се слажу у том.¹ Пахимер нам прича како је то дете добило то необично име Симонида. Када је Симонида требала да се роди, у двору је владао велики страх да царица Ирина не побаци као што се раније у два три маха десило. Тада је једна од поштованих и искусних госпођа предложила да се обави један за те прилике познати обичај; наиме да се уз молитве пред иконама 12 апостола истовремено запале по једна свећа, исте величине и тежине и да се име апостола чија би свећа последња угасила даде новорођенчету. Предлог је био примљен а најдуже је горела свећа пред иконом апостола Симона, чије је име добила Симонида.²

¹ Јиречек-Радонић, Историја Срба I, 250. Пахимер каже II, 275: „*Ἦν οὖν πάνυ ἀστεῖον τὸ θρησκότιον οὕτω τὸν ἕκτον παραλλάττον ἐμαυτόν*“ а Григора I, 203: „*ὁ βασιλεὺς μὲνυει τῷ κράλι περὶ τῆς ἑαυτοῦ θρησκότητος Σιμωνίδος, πέμπτον τῆς ἡλικίας ἀγούσης ἔτος*“.

² Пахимер II, 276–277. Мартини у свом коментару на Филове песме (M. Philae carmina inedita Atti della R. Academia di Archeologia, Lettere e Belle Arti, vol. XX supplemento, Napoli 1900) стр. 16 упозорава на спис Леона Алатија De graecorum hodie quorundam opinionibus Coloniae Agrippinae 1695, стр. 168 где се налазе и други примери

Ту Симониду је Андроник понудио краљу под условом да она после венчања буде одгојена у српском двору док не одрасте.¹ Најглавнији услови су већ били утврђени до почетка 1299 г. а цар је већ био решио да у пролеће буде у Солуну са целом својом свитом. За детаљније пак утврђивање услова, о миру и женидби цар је унапред послао у Србију доцнијег великог логотета Теодора Метохита, који се већ раније истакао у преговорима о женидби сина и савладара царева

тог средњовековног грчког обичаја. Мени је то дело остало неприступачно али сам употребио студију Theodor Zachariae, *Abergläubische Meinungen und Gebräuche des Mittelalters in den Predigten Bernardinos von Siena. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XII* (1912). Писац на стр. 228—229 упозорава на случај са Симонидом и на један апсолутно исти случај са арагонским краљем Јаковом (1213—1276), који је познат из Lucius Marinaeus Siculus, *de rebus Hispaniae memorabilibus lib. 10*. Даље писац упозорава на једно место из Хрисостома Migne Patrol. graeca LXI, col. 105 in epist. I ad Cor. hom. XII, cap. 8: *Καὶ γὰρ ἀφέντες ἀπὸ τῶν ἀγίων αὐτὸ καλεῖν, ὡς οἱ παλαιοὶ τὸ πρῶτον ἐποίουν, λύγρονες ἄψαντες καὶ ὀνόματα αὐτοῖς ἐπιθέντες, τῷ διαρκέσαντι μέχρι πολλοῦ τὸ παιδίον ποιῶσιν ὀμώνυμον*. На послетку Захарије наводи и неколико сличних примера у Западној Европи средњег века, али у тим примерима не ради се о давању имена новорођенчету него о мењању имена болесника. Мартини сумња у истинитост овог Пахимеровог казивања; држим да зато нема разлога јер је име Симонида заиста ретко. Међу члановима царских династија у Византији носила је то име једина Симонида Палеологова Асанова у XV веку, позната из писма патриарха Генедија Схоларија изданог у Ламброса *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, књ. II, 320—321. По Ламбросу, стр. λε'-λστ' та би Симонида, иначе непозната, била по свој прилици сестра Теодоре, жене деспота Димитрија Пелеолога.

¹ Григора I, 203 *Ἦν' ἔπ' ἐκείνῳ λαβόντι τρέφοιτο, μέχρις ἂν ἐς τὸν νομιζόμενον ἔλθῃ τοῦ γάμου τὸν χρόνον, κἄπειτα εἴη σύζυγος αὐτοῦ τοῦ λοιποῦ*, т. ј. док она не напуни 12 година. По Василикама lib. 29, tit. 1, 64 и тако исто по законику (асизама) острва Кипра (Sathas, *Bibl. graeca VI*, 552) ако се човек ожени девојком млађом од 12 година није смео ступити у брачне односе с њом док она не наврши 12 годину. Упор. и Ф. *Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὸ περὶ γάμου παρὰ Βυζαντινοῦς κεφάλαιον, Επετ. Ετ. Βυζ. Σπ. II* (1925) 9. По Григори I, 243 међутим Милутин се није држао тога услова.

Михаила сестром јерменског краља, и који нам је о свом путу у Србију оставио два драгоцене извора, једно писмо које је он са српскога двора послао у Цариград по свој прилици министру Нићифору Хумну и једну автобиографију написану при крају свога живота када је после ступања на власт Андроника III (1328) изгубио свој положај и своје имање и повукао се у цариградски манастир „тис Хорас“.

Метохит је из Цариграда кренуо по свој прилици још у децембру 1298 или јануару 1299 г. Он сам у својој посланици вели да је напустио Цариград када је још била зима (159/31),¹ жали се да су прошла три месеца од када је отпутовао из Цариграда (183/49) и спомиње да је на српском двору био за време беле недеље (која је те године трајала од 2. до 8. марта).² Из целе те посланице види се да је Метохит тада био први пут на српском двору.³ Међутим на два места своје автобиографије он каже да је поводом удадбе Симонидине пет пута био на српском двору;⁴ како

¹ Први број означаје страну у оригиналном издању Сате, други број у преводу Апостоловића.

² *ἡμέραι ξυνέτηχον αὐται δὴ καθ' ἃς ἀπόκρηφ ἡμεῖς γινόμενοι νομιζομεν ἐπειτα θεοσεβούνητες νηστεύειν* 184/50; код Апостоловића нетачно преведено.

³ А не последњи пут као што мисли П. Никовъ. Татаробългарски отношения прѣзъ срѣднитѣ вѣкове съ огледъ къмъ царуването на Смилеца, Отдѣл. отпеч. отъ XV—XVII Годиш. на Софискія университетъ за 1919—1920, стр. 35.

⁴ Због реткости издања, ја та два места овде наводим.
v. 577 *ἡ μὲν ἀνά τόδ' ἐγὼν μάλ' ἔκαμον, μάλα δεδιώς ·
πεντάκι κέτισε γὰρ οὕνεκα τῶν δ' ἐγὼν πρεσβεύω,
ἄφρα τέλεσσα τοῦργον ἔτ' ἤρδανε βασιλῆι
ἀσφαλέως ἔχεν ὡς κεν ἔδειξε πολλὸς χρόνος ἐξῆς.*

међутим знамо из Пахимера да је Андроник приспео у Солун неколико дана пре Ускрса¹ морамо претпоставити да је Метохит ишао још четири пута к Милутину из Солуна за коначно решење последњих детаља.

Кренувши из Цариграда Метохит је приспео у Солун где се састао са Главасом. Главас, његов пријатељ и рођак његове жене² упутио га је у најновије стање ствари. Он му је објаснио како Милутин веома жели тај брак, али да на српском двору постоји јака опозиција против мира потпомогнута с једне стране великим делом племства које је имало користи од рата и пљачке³ а с друге стране византиским пребезима који су раније били отпали од цара и живо радили да одврате Милутина од византофилске политике.⁴ Сазнавши да је Милутин кренуо из северних крајева на византиску границу, Метохит остави Солун по великој зими и нађе Милутина у једној малој варошици близу

v. 708 *εὔτε γὰρ ἀποπέπηναι ὡς ἄρα πεντάκις αὐτός,
ἢ φάμαν, ἐς Τριβαλὸς συνεχῶς πρέσβευσα . . .*

Издање Treu, *Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites. Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam 1895*, стр. 16 и 20.

¹ А не као што Ников, 37 мисли почетком марта. Јер Пахимер II, 283 изрично вели: *εἰ καὶ αὐθις ὁ βασιλεὺς ἅμα Θεσσαλονίκης ἐπέβη, τῶν ἁγίων ἐγγιζουσῶν ἡμερῶν τοῦ Πάσχα*. Ускрс је те године био 19. априла.

² Метохит 168/39; није познато у каквом сродству су били Метохит и Главас; упор. Шмитз, Хахриз Джамии. Изв. русск. арх. инст. вѣ Конст. XI (1906) 45.

³ Метохит 166/36.

⁴ На и. м. Ти су пребези без сумње Котаниц и Торникије које спомиње Пахимер II, 271. Тај је Котаниц по свој прилици исти са Лавом Котаницом коме је Андроник II у мају 1293 за његове услуге и верност поклатио једно имање близ Струмице. *Petit Actes de Chilandar* (Виз. Врем. XVII приложенје) бр. 11, стр. 28—29; упор. бр. 155, стр. 327.

границе.¹ Изгледа да је Метохит био веома очаран због пажње и почести које му је указивао Милутин, јер се и у посланици и у автобиографији дуго на том задржава. Но преговори су били мучни, с једне стране због утврђивања границе а с друге због трију тачака у којима Милутин није хтео да попусти. Изгледа као да су погранична питања већ била решена у ранијим преговорима када се радило о женидби Милутиновој са Евдокијом. Но по свој прилици Византинци су хтели да искористе расположење Милутиново и да поново покрену то питање кад су краљу предложили женидбу са Симонидом, а Метохит је имао, мислим, задатак да реши то питање у њихову корист. Но по себи се разуме, да се он у својој посланици (бар у тој форми у којој је до нас дошла) на том не задржава него да само узгред прави једну алузију на то. Тако бар мислим да морамо разумети једно место које у Апостоловићевом преводу није тачно преведено. Метохит пише како је казао краљу да су „услови већ раније били утврђени, или боље рећи већина њих; а оно што је сад праведно да ми међу нама утврдимо и да додасмо пошто је ту реч о бољој, ближој и за њих (Србе) куд и камо

¹ Метохит 170/40: „ἐνὶ τῶν κατὰ τοὺς ὄρους ἐγγειόνων πολυχρίων ἐσχάτῃ καθ' ἡμᾶς ἐγγύστα“, т. ј. у некој крајњој пограничној варошици сасвим суседиој нама (т. ј. Византинцима). Штета што Метохит не каже која је била та варошица. Новаковић у студији Немањићске престонице, Глас LXXXVIII (1910) 25 мисли да је било Скопље, но у својој ранијој студији „Виз. чиновни и титули, Глас 78 (1908) 232, он је више обазрив те мисли да је Милутин Метохита примио „негде у Македонији по свој прилици у Скопљу или у Штипу“. Иначе Григора I, 380, у свом путопису у Србију зове Скопље варошицу (*πολιχμίον*). И Жиречек, *Staat und Gesellschaft* III, 39 мисли да је то било Скопље.

милијој брачној вези с нама него ли пређе, тако да се против тога ништа не може приговорити. Па пређох на неке услове о варошима и земљама на граници и о броју талаца . . .¹ С друге стране Метохит је имао да тражи од краља три нарочите тачке:²

1. да се преда Византинцима трећа жена Милутинова, Ана,
2. да се тражи присуство краљице матере Јелене на свадби и њено учествовање у заклетви,
3. да се утврди број и начин на који би се таоци изменили.

На послетку после мучних преговора краљ је пристао на све осим двеју последњих тачака. За таоце је изјавио да „пријатељи и родбина српских талаца не би пристала да се они даду без икаквих гаранција са византиске стране једновременим давањем византиских талаца“,³ а за краљицу матер

¹ Метохит 175/43. *Τὰ μὲν ἤδη καὶ ξυντεθειμένα πρότερον μάλλον δὲ τὰ πλείω χθρὲς ἤδη καὶ πρὸ τρίτης, τὰ δὲ καὶ νῦν ὑφ' ἡμῶν γε ξυντεθεισθαι καὶ προστεθεισθαι δίκαιον ὄντα ἅτε περὶ καλλίονος καὶ οἰκειότερον καὶ σφίσιν εὐχταιοτάτον προμνώμενα τοῦ κήδους ἢ κατὰ τὸ πρότερον· καὶ ἀντιπεῖν ἄρα οὐκ ἔστι. Καὶ κατέλεγον ἅττα περὶ τῶν ἐν τοῖς ὄροις πολισιμάτων καὶ χωρίων, ἅττα περὶ τοῦ τῶν ἀποδοθῆναι μελλόντων ἀμύρων ἀριθμοῦ . . .*

² Да је осим тих трију тачака било још нешто показаше нам још два места из посланице: на 179/46 изасланик краљев изјављује Метохиту „да не сумња да ће господар моћи на све пристати осим три тачке“. То су те познате три тачке. А кад краљ даде свој пристанак само на једну од тих трију тачака, наиме у погледу своје треће жене Метохит вели 181/47. . . . *καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ ταύτης ἐνδίδωσί τε καὶ δίδωσι . . .* т. ј. сем других ствари попушта (на оно што смо тражили) и у погледу оне женске и даје . . . Да је краљ попустио скоро свима захтевима Византинца може се закључити и из Григоре I, 204. *στεῦράς καὶ μάλα βεβαίας ὁ κράλης τὰς σπονδὰς ποιησάμενος καὶ οἶα κατὰ γνώμην ἦσαν τοῦ βασιλέως . . .*

³ Метохит 180/47.

је изјавио да би њено присуство било немогуће због мучног путовања из далеког краја у ком се она тада налазила. По речима Метохитовим¹ изгледа као да је он мислио да је то било само један изговор, а ми можда имамо право да се питамо да ли тај услов Византинаца и то одбијање Милутиново не наговештава опозицију католичке краљице Јелене против византофилске политике свог млађег сина.

У својој посланици Метохит се жали како је већ трећи месец био од када је напустио Цариград а међутим на српски двор нису биле стигле никакве вести из Византије, када је већ по одређеном плану цар Андроник требао да буде у Солуну. Краљ је почео да бива нестрпљив, а Метохит се бојао да он не промени мишљење. Није само утицала на њега опозиција ратоборне властеле него и жива дипломатска акција тесалских деспота и бугарске царице, сестре од стрица цара Андроника. Ова последња беше кћи севастократора Константина, брата цара Михаила Палеолога. После смрти њеног мужа цара Смилца, крајем 1298 г. настало је у Бугарској безцарје које је трајало до краја 1299 или до почетка 1300 г. кад је постао царем Татарин Чака. Одмах после смрти Смилца, који није оставио мушкога потомства, његова удова, која је представљала једину легитимну власт у Бугарској удала је своју кћер за Елтимира брата Тертеријева. Елтимир се мало доцније јавља као господар т. зв. Крнског краја и можда се и надао

¹ Ibid. 179/46.

да ће се том својом женидбом попети на престо.¹ Сад се Смилчева удова живо старала да убеди Милутина како су сва обећања Византинаца лажна и обећавала му је своју руку, а тиме и господство над Бугарском.² Против Византинаца су радили на српском двору и два тесалска севастократора сина Јована Анђела и браћа прве Милутинове жене. Метохит не спомиње имена тих двају деспота. Јован Анђел је оставио три сина: Константина Дуку, Михаила Комнина и Анђела;³ њега су наследили Константин и Анђел који се спомињу као равноправни.⁴ Трећи брат Михаило Комнин био је затворен у Цариграду у тамници и баш у то доба кад је цар Андроник био у Солупу⁵ покушао је да побегне из тамнице, али узалуд, а после неколико година жалосно је свршио у Цариграду.⁶ Тесалска севастократора покушала су да дођу у сродство са Милутином и да га придобију против Византије. Осим поменутог тамновања њиховог брата Михаила, постојао је још један разлог за непријатељство између цара и севастократора. Претпрошле године кад је један од њих требао да се ожени јерменском принцезом Теофаном свастиком Андроникова сина и савладара Михаила, Андроник је њима био уступио Димитријаду (да-

¹ Ников, 47—49.

² Метохит, 189—190/53—54.

³ Пахимер II, 201.

⁴ Упор. *Г. Воулатζίδου, Τὸ Χρονικὸν τῶν Μετεφόρων, 'Ελετ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. I (1924) 148.* Писац доказује да њихов отац Јован није умро 1296 г. као што се досад обично узимало већ још пре 1289 г.

⁵ Пахимер II, 72.

⁶ Пахимер II, 72, 73, 75, 77.

нашњу Горицу источно од Волоса). Но Теофана је умрла уз пут а чим је Андроник приспео у Солун, почео је он да прети и да тражи натраг Димитријаду.¹

Изгледа да је та акција краљице бугарске и тесалских севастократора задала доста бриге Метохиту. Он се бојао да Милутин на послетку не подлегне тим утицајима. Али ни тада сва питања нису била дефинитивно решена пошто имамо разлога да верујемо да се Метохит још четири пута враћао на српски двор, вероватно из Солуна где је на послетку стигао по унапред утврђеном плану и сам цар Андроник. Због јаке зиме Андроник је је из Цариграда кренуо тек 1. фебруара 1299 г.² У Дрипији се задржао неко време да сачека царицу и савладара Михаила са женом. Цар, који је добро осећао да би се могло што шта замерити томе браку, није био обавестио патриарха о својим намерама. Тадашњи патриарх Јован из Созопоља (1294—1303) припадао је црквеној странци „зилота“ т. ј. строгих и за целог свог патриарховања био у скоро непрестаном сукобу са царем док није најзад дао оставку. Сазнавши за ствар патриарх се осетио увређен, јер је сматрао да без њега о браку није требало ништа одлучивати. И он дакле оде из Цариграда, тобож да поздрави цара, у ствари да додирне то питање. Но цар је прозreo патриархове намере, и замолио га да га сачека у Силиврији где је и сам имао доћи. Али је Андроник доста оклевао и приспео у Силиврију тек у суботу

¹ Пахимер II, 206 и 284.

² Пахимер II, 278.

3. марта. Сутрадан у недељу на ускршње покладе, када се цар после службе с њим састао, патриарх покуша да говори о стварима које су му биле на срцу. То је било с једне стране постављење Јована Тарханиота за стратига на истоку, личног непријатеља патриархова и подозривог јеретика, а с друге стране удаја Симонидина. Али је цар убрзо прекинуо разговор, потраживши благослов и поздравивши се с патриархом. Цар је отпутовао, али патриарх је, увређен, изјавио да се неће вратити у патриаршију пре царевог повратка. И заиста, када је он после извесног времена био приморан, због једне очне болести да напусти Силиврију и да се лечи у Цариграду, није хтео да се врати у патриаршију, него је ишао у манастир Богородице Памакарите па је тамо и остао.¹

На послетку је цар са својом пратњом стигао у Солун пред Ускрс.² По Пахимеру је Милутин у последњем тренутку показао извесно неповерење и страх да га Византинци не преваре. Он није хтео дати ни таоце ни Котаницу ни своју трећу жену пре предаје Симонидине. Византинци су Симониду послали са великом пратњом и сјајем на границу. И тако су на сред Вардара били измењани с једне стране Симонида са византиским таоцима, а с друге стране српски таоци, Котаниц и Тертерова кћи. Краљ је дочекао Симониду „не као супругу него тобож као господарицу“;³ он је скочио с коња и

¹ О свем том Пахимер II, 279—283.

² Пахимер II, 283.

³ Пахимер II, 286 *ὡς δεσπόσυνον δῆθεν καὶ οὐχὶ ὡς σύζυγον ἐπέδεχτο.*

клекао пред њу. Њих је венчао охридски митрополит Макарије. Освојене земље је Милутин задржао као мираз.¹ Граница је ишла отприлике северно од Велеса, Прилепа и Охрида који су остали у рукама Византинаца. Тада су Милутин и његови великаши били гости цареви у Солуну, те им је цар указао велике почести и даровао драгоцене поклоне. А кад је Драгутин показао намеру да против брата подигне оружје, цар је, како прича Пахимер (II, 286), послао војску у помоћ Милутину. Само на жалост из Пахимерова се казивања не може извести да ли је то било одмах после женидбе краљеве са Симонидом и да ли је дошло до боја.

Цар је и после Симонидине удаје остао дуго у Солуну. У Цариград се вратио тек 22. новембра идуће године,² водећи собом Котаница и Ану. Но Симонидина удаја није престала да му задаје бриге. Ми смо оставили патриарха у манастиру Памакаристу.³ Сви покушаји цара да га убеди да се врати у патриаршију остали су узалудни. Патриарх му је као разлог свога држања наводио последње догађаје и нека друга питања и изјавио жељу да

¹ Повеља Милутинова његовome пиргу на Св. Гори у Споменуку III, 13—15 и у Новаковића, Законски Споменици 476—478 „быхъ зеть благовѣр'номуу и самодръжавномуу царю гръчскомуу курь Андроникоу Палеологоу и да ми оноузи землю оу прикию . . .“ (Зак. Спом. 477, II). *Anonymi descriptio Europae orientalis ed. Gorka, Cracoviae 1916, стр 12 „partem istius provinciae seu regni (= Thesaliae коју автор меће у Македонију) possidet rex rasie seu seruie, et hoc nomine dotis, eo, quod filiam imperatoris qui nunc imperat duxit in uxorem.*

² Пахимер II, 290.

³ Манастир Богородице Памакаристе данас Фечије Џамија основао је између 1292 и 1294 г. познати нам Михайло Главас. Упор. *Vyz. Zeit I (1892) 640.*

се ради њиховог решења цар са извесним црквеним достојанственицима састане с њим; иначе би дао оставку. Цар се јако бојао скандала који би настао после патриархове оставке, пошто би је цео свет довео у везу са Симонидином удајом и приста на његове захтеве. Првога фебруара доцкан у поћ он оде у манастир где су позвани црквени достојанственици већ чекали. Историчар Пахимер, који је том састанку присуствовао оставио нам је занимљив опис те дискусије.¹ Патриарх изнесе своје жалбе и додирнувши удају Симонидину изјави да је по његовом мишљењу краљ незаконито отерао жену да би се оженио дететом. За тим се жалио због огромних пореза и што његове молбе и жалбе никад не наилазе на добар пријем. Цар одговори да он на брак није пристао ради свог личног задовољства, пошто су се он и царица растали са својим драгим и премладим дететом и предали га у руке једног варварина-краља без осећаја. Али покрајине царства биле су страшно опустошене, становништво одведено у ропство и он се само зато решио да уда Симониду. Оружје није могло натерати непријатеља да закључи мир, и ниједан мир закључен с њим не би био тако потпун и трајан као мир поткрепљен женидбом. Његов поступак није био противан законима цркве као што мисли патриарх. Јер према црквеним законима забрањено је отерати жену без одређених разлога и кад би се неко поново оженио за живота прве жене, нови брак би био незаконит. „Зар и ово није такав случај? наставља цар. Питај

¹ Пахимер II, 292–298.

обавештене људе, па ћеш се уверити да на брак нисмо пристали, пре него што су нас посланици краљеви под заклетвом уверили, да је прва законита жена краљева била још у животу кад је он узео Тертеријеву кћер, а сад је умрла. Према томе се Тертеријева кћи не може сматрати законитом краљевом женом, а наша кћи без сумње може, и ако је дете“.¹ Цар је додао да за опште добро треба умети чинити све жртве, али је ипак пристао да позвани црквени достојанственици већају о том питању и обећавао је да ће се покорити њиховој одлуци. „Јер цар, заврши Андроник, нема других родитеља осим закона и нема друге деце осим свих Ромеја“. Тај је говор оставио на присутне дубок утисак. Цар је затим изјавио да ће задовољити друге захтеве патриарха, и обећао је да ће и у будуће исто тако пажљиво слушати његове савете и молбе, па је тражио да се патриарх одмах врати на своју дужност. Присутни се сложише са царем, те старац, под утицајем и своје најближе околине оста задовољан и обећа да ће се сутрадан вратити у патриаршију.

Вести о Симонидином боравку у Србији врло су оскудне. Пахимер каже да је после ускрса 1304 г. царица Ирина отишла у Солун да види своју кћер.² А из Метохитове аутобиографије видимо, како је царица Ирина у пратњи Метохита отишла у западне крајеве царства „јер су тада прилике у Тесалији биле веома повољне, пошто је та земља

¹ ὡς ἐντεῦθεν τὴν μὲν συμβαίνειν εἶναι παράνομον, τὴν δ' ἡμετέραν, εἰ καὶ νηπίαν, ἀλλ' οὖν ἔννομον.

² Пахимер II, 378—379. Ускрс је те године био 29. марта.

била тада без господара а царица је јако желела да обиђе свога зета и своју драгу кћер“. Несумњиво да Метохит има на уму смрт тесалског деспота Константина и ступање на престо његовог нејаког сина Јована 1303 г.¹ Из Григоре знамо да је у то време Ирина покушала али није успела да свог најстаријег сина Теодора ожени кћерком атинског војводе који је са своје стране требао, као и она са њене, да нападне деспота тесалског и да обезбеди деспотат Теодору.²

Вероватно је затим да та акција Иринина и та жеља да види зета и кћер, стоји у вези са њеним покушајима да обезбеди српски престо једном од својих синова. О тим покушајима се доста говорило у старијој српској историографији (на пр. у студијама Ковачевића, Новаковића, М. Зечевића), али тешко је сазнати нешто поуздано док као једини извор имамо само Григору, који очевидно говори са пристрасношћу о Ирининим покушајима, и у чијем причању хронологија није

¹ Автобиографија. Изд. Треу, стр. 20.

v. 722 *αὐτὰρ ἔπειτὰ γ' ἔπειγέ τις ἀναγκαίη χρεῖω
τὴν βασιλείαν, ἄκοιτιν ἄνακτος κυδαλίμοιο
ἰκέμεν ἐς τὰ κατὰ δόσιν ἀρχῆς τῆς βασιλῆος
πραγμάτων ἕνεκ' ἐς τὰ 'πὶ Θετταλίαν βελτίστων
τῶ τὸτ' ἀδέσποτον οὖσαν, ἐς τε τὰπὶ Τριβαλλοῦς
ἀμφὶ τε κηδεστῆ τωνδ' ἄρχοντι ἀμφὶ τε φίλῃ
θρυγατῶι ποθέουσαν ἰδεῖν ἢδ' ἄρ χατέουσαν.*

Упор. Miller, *The Latins in the Levant*, 199—200.

² Григора I, 237. По Григори је то било пре смрти монфератског кнеза Јована (18. јан. 1305) и одласка Теодора Палеолога у Италију (септембар 1306). Војвода Атински Гуидо II није имао деце. Ирина је хтела оженити сина са *Jeannette de Brienne*, полусестром војводе Гуида II. Упор. напомену Диканжа у Григоре (Бонско изд.) 1206 и Miller, стр. 218, нап. 2.

јасна. Григора прича¹ како је царица Ирина била љута што Андроник није хтео да по западном обичају подели државу међу својом децом и да постави и своје синове из другог брака (т. ј. Ирину децу) за владоце, па је зато отишла у Солун, пошто су сви покушаји измирења остали узалудни. У циљу да се освети, она тамо почиње да пише своје зету лажне и непристојне оптужбе против свога мужа, тако да се цар заиста бојао да она не дигне Милутина против њега. У исто време је Ирина почела живу дипломатску акцију у корист својих синова. Али у својој амбициозној политици она је имала само неуспеха. Другог свог сина Теодора није успела направити тесалским деспотом па га је доцније послала у Италију као наследника свога стрица монфератског кнеза Јована². Првог пак сина Јована, кога је потрошивши много новаца узалуд покушавала поставити за епирског деспота, оженио је Андроник против воље Ирине кћерком свог министра Нићифора Хумна. Али је тај млади принц умро четири година после тога брака.³ После његове смрти остадоше Ирени као једина нада њена кћи Симонида и најмлађи син Димитрије. Сваком приликом слала је она краљу драгоцене поклоне и позивала га да је посети у

¹ Григора I, 235—244. Упореди Diehl, *Figures byzantines* II стр. 235—240 (шесто издање).

² Јован је умро 18. јануара 1305 а Теодор је стигао у Италију у септембру 1306 г. Он имађаше тада 15 година. Упор. Caro, *Genoa und die Mächte am Mittelmeer* II, стр. 348 и 350.

³ Из Пахимера II 379, знамо тачну годину Јованове женидбе. То је било 1304 г. после Ускрса (који те године пада у 29. март). Према томе би се његова смрт десила 1308 г.

Солуну. Вредност тих поклона била је толика да би се њом могла наоружати флота од сто лађа. Желећи да своју кћер украси царским знацима, она је од свога мужа издејствовала одобрење да српски краљ носи капу украшену драгим камењем, скоро сличну царевој. Она је сабирала огромне количине ромејског блага и намењивала га Симонидиној деци. Но када се уверила да Симонида не може имати деце,¹ она је одмах сковала друге планове. Обећавајући му силне поклоне, она убеди краља да одреди за наследника једног од браће Симонидине. Та браћа беху Димитрије, још дечко и Теодор који се тада налазио у Ломбардији и већ имао деце. Она најпре пошаље Димитрија у Србију да буде наследник.

То је оно што прича Григора, а да је Димитрије заиста отишао у Србију потврђује једно место из песме Манојла Фила, посвећене царици. Фил жали царицу што је остала сама у Солуну јер после смрти остале деце она је имала само троје које живе у туђини, Теодора, Симониду и Димитрија. За овога он вели да „је био одређен да влада једним народом“.² На жалост то место нам не може служити за ближе утврђивање хронологије; оно само каже да се путовање Димитрија десило свакако после Јованове смрти (т. ј. после

¹ „τῆ μὲν γὰρ θυγατρὶ ὀκταετῆ πλέον ἢ τετραραζοντοῦτης ὁ κρόλης μυεῖς βλαβῆραι τὴν ταύτης πέπραχε μήτραν, ὡς μηδέ γονὴν ἐξ ἐκείνης ἔτι δύνασθαι γίγνεσθαι“, Григора I, 243.

² Manuelis Philae, Carmina inedita ed. Martini (Atti della R. Academia di Archeologia, Lettere e Belle Arti vol. XX supplemento), Napoli 1900, стр. 17, стих 17:

*Δημίτριος δὲ σὺν θεῷ ζῶν καὶ πνέων
πρὸς ἐθνικὴν δόξανθεν ἀρχὴν ἐξοίθη.*

1308 г.). Али нам оно ипак показује, да је циљ Димитријева путовања био сасвим јаван и познат. Ја то нарочито наглашавам због тога што г. Зечевић у поменутој студији¹ нагађа да по свој прилици Милутин бојећи се опозиције није јавно прогласио византиске царевиће за наследнике, него да су они под неким изговором дошли да посете своју сестру.

Али да се вратимо Григорином причању: Краљ је, вели Григора, веома радо примио Димитрија, али се овоме земља није свидела, те није хтео остати него се вратио натраг после кратког времена. Ирина тада позва из Ломбардије свог другог сина Теодора и посла га у Србију да буде наследник: и њега је краљ радо примио, али се ни њему земља није свидела; и он се врати натраг па поздравивши се с мајком, чији су сви планови тако пропали, отиде у Ломбардију ка својој жени.

Тако прича Григора. Ну сад почињу тешкоће: Из Фила и Григоре смо видели да Димитријево путовање није могло бити пре смрти Јована Палеолога (1308 г.). С друге стране чим је испричао оно о Теодоровом путовању у Србију, Григора се враћа на Каталани, на њихове покушаје да заузму Солун и на њихово пустошење Тесалије т. ј. на догађаје који су се десили у годинама 1308—1309.² Ми пак знамо да је у почетку 1308 г. Милутин преговарао са Папом и са Карлом од

¹ Зечевић, Живот и владавина Стевана Дечанског 107.

² Schlumberger, *L'expédition des Almugavares ou routiers catalans en Orient*, ставља напад на Солун у пролеће 1308 г. (стр. 338) а улаз у Тесалију у пролеће 1309 г. (стр. 351).

Валоа те је према томе сасвим невероватно да је он у то доба одредио једног византиског царевића као наследника. Остаје дакле као хронологија тих Ирининих покушаја једино време отприлике од краја 1308 г. до 1310 г. Но знамо да се у то време Теодор налазио у Италији.¹ Сам Теодор у својој автобиографији² ставља своје прво путовање на Исток у годину 1316—1317. кад је имао 25 година и када му је мајка умрла, а каже да се у Монферат вратио после две године.³ Исто каже и историчар Монферата **Benvenuto de S. Giorgio** који је додуше писао у почетку XVI века али је у рукама имао старије изворе.

Неки српски историчари (Новаковић, Ковачевић, Зечевић)⁴ хтели су да објасне те покушаје наследства као и целу политику Милутина према

¹ Упор. Caro, *Genua und die Mächte am Mittelmeer II*, стр. 350 и 406. Кад је 22. новембра 1311 цар Хенрик VII предузео власт у Ђенови, налазио се и Теодор тамо. Али знамо да је и после 1311 г. Теодор био у Италији; тако на пр. он се спомиње у писмима Христијана Спинуле арагонском краљу од 1312 и 1313 г. Finke, *Acta aragonensia*, стр. 312, 330.

² Она је очувана на латинском у *Benvenuto de S. Giorgio Raggiornamento dell' origini, tempi e costumi degl' illustrissimi Principi e Marchesi di Monferrato* у *Muratori XXIII*, стр. 450—457.

³ Као разлог тога путовања наводи Теодор своју жељу да види своје родитеље и да им помогне против многобројних непријатеља.

⁴ Новаковић, Срби и Турци 66—67; Ковачевић, Неколико хронолошких исправака у српској историји. Годишњица III (1879) стр. 387—396. Зечевић, Живот и владавина Стевана Дечанског, 109 и 121; упор. и Новаковић, Манастир Бањска, Глас XXXII (1892), стр. 6. „Доста је да навестимо да је у то време Милутин сувише се био повео за четвртом својом женом Симонидом која је у тај мах била у снази женске лепоте, и да се и у политици био прилично успавао пропуштајући због жене Гркиње лепе отприлике да ради против Грка“.

Византији после 1299 г. личним утицајем краљице Симониде. На то ћу само приметити да је према изворима којима располажемо Симонида играла једну улогу другог реда. Једини историски податак на основу кога би се могло закључити да је Симонида играла једну знатну улогу јесте једно место у Цамблака, где се прича како је она натерала Милутина да ослепи свога сина.¹ У тачност тога Цамблаковог податка посумњао је већ пре двадесет година г. Зечевић не само због тога што је Цамблук писао сто година доцније, него и зато што цела та биографија тежи да нам Стевана Дечанског прикаже као свеца и мученика и што је тај мотив мржње маћехе према пасторку обична прича.²

Али тој причи су веровали још Ст. Новаковић и Љ. Ковачевић.³ Ковачевић је доводи у везу са једним местом из Григоре. Григора нам каже,⁴ да се после смрти царице Ирине (1317) Симонида вратила у Цариград и тамо остала подуже времена. Краљ пун љубави и сумње, шаље посланство у

¹ Цамблук, изд. Дра. Јанка Шафарика, Гласник XI (1859), стр. 54.

² Зечевић, Живот и владавина Стев. Дечанског, стр. 146. Интересантно да се та прича налази и код Миха Мадјева де Барбацанис, сплитског хроничара 14. века (око 1284—1358). Миха вели (cap. XII, Schwandtner, Rerum hungar. Script. стр. 643) *Stephanus filius Regis Uroscii naturalis, qui ab eodem Rege multum diligebatur ut legitimus filius, per suggestionem Reginae uxoris Regis a dicto Rege patre suo capitur et in carceribus est detentus in partibus Romaniae, volente Regina et consentiente ipso Rege excoecatur lumine oculorum.*

³ Ст. Новаковић, Срби и Турци, стр. 66. Ковачевић у Годишњици III (1879), стр. 390.

⁴ Григора I, 287—288.

Цариград и тражи да се Симонида одмах врати иначе ће упасти у византиске земље. Бојећи се да се те претње не остваре, цар шаље одмах натраг Симониду која је тада имала 21 годину. Симонида, не желећи да оцу ствара неприлике оде са српским посланством. Но у Серу, једне ноћи, обуче калуђерско одело, које је кришом купила; она се тако појави пред својим српским пратиоцима на њихово велико изненађење и страх. Али је тада дошао њен полубрат Константин, поцепао јој одело и против њене воље и њених суза предао ју је Србима и наредио им да је што пре одведу у Србију.

Новаковић хоће да нам целу другу половину Милутинове владе прикаже онако, као да је Милутин постао веран савезник, скоро васал Византије; он подвлачи чињеницу да је Византији два пут послао помоћи.¹ Несумњиво је да је Милутин више од два пута послао помоћ Визан-

¹ Новаковић, Срби и Турци 60, 53—59, 82—92. Излагање Новаковића наглашава се делимично на повељу Милутинову у Споменику III, 17—24, али је та повеља фалсификат састављен по Данилу као што је доказао Радонић у Летопису 183 (1895), стр. 92. Хронологију Новаковића исправио је већ Јиречек у *A. f. Sl. Phil. XVII* (1895) 257. Први пут је Милутин слао помоћ Византији 1312 или 1313, други пут несумњиво 1313. Међутим у својој историји (2^о српско изд. 255) држи да су биле две експедиције у којим су Срби учествовали, прва у Европи против Халила, а друга у Азији, али да је била та иста српска помоћна војска. Но ово је у супротности са речима Хрисовуља Андроника II где се говори о два разним војскама (*Zachariae von Lingenthal, Jus graecor. III, 350*). Друга војска може се лако идентификовати са оном војском под Новаком Гребостреком која је ратовала у Анатолији у Данила 147. Тешкоћа је само у идентификовању прве војске у Хрисовуљу са експедицијом против Халила о којој нам говоре Данило 355 и Григора I, 254—258 и 260—269.

тији, јер знамо из Кантакузина да је 1321 г. Милутин тражио натраг послану цару војску од 2000 најамника.¹ Али је и Андроник послао краљу помоћ против брата² а осим тога је познато да је мир између браће био склопљен посредништвом цариградског цара и патриарха. Новаковић држи да Милутин у својим преговорима са папом и Карлом де Валоа није био искрен.³ То нећу да спорим. Али морам скренути пажњу на два податка која нам показују да односи између Милутина и Андроника после 1299 нису увек били пријатељски. Први се податак налази у беседи Теодула солунског (Томе Магистра). Тамо се вели да пошто су (или у време кад су) Каталанци победили Латине (на Кефису код језера Копaide 15. марта 1311) и заузели атинско херцегство, српски је краљ прекршио уговоре са Византинцима и зато је покушао да узме у своју службу турске (најамничке) трупе Византинаца. Византинци нису дали јер су знали да се краљ против њих спремао. Дошло је до жестоке борбе. Положај Византинаца је био врло тежак због кршевитог терена који су Срби добро познавали а у ком су имали јаким операционих база. Али византиски војсковођа Хандрин одби нападај Срба, не изгубивши ниједног свог војника, а наносећи много штете Србима, од којих су многи умрли и рањени били.⁴

¹ Кантакузин I, 35—36.

² Пахимер II, 286.

³ Новаковић, Срби и Турци, 64.

⁴ Та је беседа штампана у *Boissonade Anecdota graeca e codicibus regis II*, стр. 188—212 и у *Migne Patrologia graeca CXLV*, стр. 354—373.

Други се податак налази у једном запису, чија је година додуше нејасна али је несумњиво познија од г. 1300. Запис гласи:

Язь многогрѣшни Радинь исписах сню книгоу попоу Загораниноу оу Гоушица Зачеше се и сввршише се съ в(о)жнню помоштию въ д(ь)ни кралѣ Оуроша и при кладыци(!) Симонидѣ, и при казнѣци Драгославѣ и казнѣчнц(и) кира I-Блелѣ, владдаюштоу казнѣцоу Гоушицею, кги се краль раз'мирн з' (Г)рѣки въ лѣт(о) ̄. ̄. и. ̄. сотно ннѣдикто ̄. ̄(!) а дроуго и не оузнах кон вѣ лѣт(о).¹

У осталом баш пред своју смрт Милутин је, по Кантакузину,² преко свога посланика у Цариграду Калиника ступио у везу са млађим Андроником, обећавајући му да ће учинити с њим савез и да ће га помоћи свом снагом против његовог деда, чим буде Андроник устао против свога деда и дошао у близину српске границе. На жалост немамо могућности проверити веродостојност овог Кантакузиновог казивања. Свакако је Калиник водио те преговоре са Андроником млађим у највећој тајности, јер је у исто време успео да сачува поверење Андроника старијег, који му је у септембру 1321 уступио у награду за његову

¹ Јагић који је први објавио тај текст мисли да се година мора прочитати 6800 и да је запис из 1308 г., очигледно сматрајући да је година забележена по александриској ери. *Starine IX*, 126 — 130. Љ. Стојановић, Записи I, бр. 34 примећује: „Година је нејасна, а тако исто оно з' [Грѣки, јер око 1308 Милутин није више имао ратова с Грцима“. Међутим у оригиналу је година забележена ̄̄̄̄ и ̄̄̄̄ сотно; види снимак тога записа у Лавровъ, Палеографическіе снимки съ югославянскихъ рукописей I, 48.

² I, 36.

оданост и услуге манастир Св. Николе близу Сера.¹

После Милутинове смрти (29. октобра 1321) Симонида се вратила у Цариград. Када је, прича Данилов ученик, Милутин, две и по године после његове смрти био проглашен за свеца, краљица Симонида је из Цариграда послала за гроб Милутинов „канџило отъ злата многоцѣннааго и платы златы такожде многоцѣнны, дивноу добротоу вида имоуште въ себѣ“. Тај податак у Данила, на који ме је љубазно упозорио г. Ст. Станојевић важан је, а немамо разлога да сумњамо у његову истинитост; он нам доказује да се Симонида није вратила у Цариград са мржњом према Србији и према успомени свога мужа, а да је, на против, и даље одржавала везе са Србијом. Данилов ученик додаје да је Симонида иза тога постала монахиња у манастиру Св. Андрије.²

Григора даје нам неколико вести о Симониди али не каже ни када ни где се замонашила, па ни

¹ *Petit Actes de Chilandar* (Виз. Врем. XVII прил.) бр. 74, стр. 165. Овај јеромонах Калиник помиње се већ у јануару 1318 као посланик српског краља код цара Андроника. Последњи се пут јавља као жив у октобру 1323, а већ у септембру 1327 спомиње се као мртав. *Petit* бр. 35, 94, 113; стр. 81—82, 200—202, 235—236.

² „Идѣже «сть множество много чръньць тоу прѣбываюштихъ“, Данило 161. Судећи по свему то је манастир Св. Андрије у Цариграду, у близини цркве светог Микија. Тај је манастир обновила крајем XIII века једна рођака Симонидина, Теодора, сестра од тетке цара Андроника II, (Григора I, 167, 178, 262. *Ducange, Constantinopolis christiana, Lib. IV*, стр. 111—112; о положају цркве св. Мокија упор. *Pargoire u Byz. Zeit. VIII* (1899) 449). Једини још манастир у Цариграду посвећен Св. Андрији био је по Диканжу *ibid.* манастир Св. Андрије „τῆς χορείως“ или „ἐν τῇ χορείῃ“ (по Ласкину, Виз. Врем. VI (1899) 136 данас Хоџа Мустафа Џами). Оба манастира били су женски манастири; према томе се оно „чръньць“ у Данила мора читати „чръњиць.“

име које је добила у монаштву.¹ Из његовог се казивања види да је „*Κράλαινα*“ — тако је зове — као монахиња живела на царском двору. За време грађанскога рата између два Андроника она је стално остала верна своме оцу и храбрила га лажним предсказивањима која је добивала од гатара.² Изгледа да је Андроник млађи покушао, али узалуд да освоји срце своје тетке Симониде, већ монахиње.³ Када је Андроник II био приморан да сиђе с престола, Симонида га је и даље неговала; она је и после његове смрти замолила Григору да састави посмртну песму за њега.⁴ Последњи пут спомиње се Симонида 1336 г. као присутна на великом збору државних и црквених достојанственика, који је имао да суди окривљење за неуспелу заверу против владе, за време одсутства царева у поморском походу против Турака у Смирни.

¹ У једном метеорском рукопису, који садржи једно богословско дело Павла, оснивача Евергетидског манастира у Цариграду, има запис, који сведочи да је књига припадала покојној српској краљици, монахињи Евгенији. Вејис, који је први издао тај текст идентификовао је ту Евгенију са Милицом женом кнеза Лазара, која се у монаштву заиста звала Евгенијом или Јефросином (*Archiv f. sl. Phil.* XXXIV (1912) 298—304). Међутим Јиречек IV, 18, нап. 4 држи да то не може да буде Милица јер се она никад није звала краљицом, него само кнегињом, латински *comitissa*. Међутим у грчким изворима XV века није редак случај да се српски владаноци зову краљевима (*κράλης* као специфично име за српске владаноце) и ако нису краљеви. На пример у Дуке 15 „ὁ τότε τὴν Σερβίαν κραλέων Λάζαρος“ = кнез Лазар. У *Ecthesis chronica* (изд. Lambros, London, Methuen 1902) 22, 13 „ἡ μὲν μία (= Јелена Палеологова кћи деспота Томе) ἦν ἐν τῇ Σερβίᾳ πρὸς τὸν κράλην (= деспота Лазара). Зато држим да нема разлога да се Вејисова идентификација не прими.

² Григора I, 359, 411.

³ Свакако пре 1326 г. Григора I, 394.

⁴ Григора I, 461, 465.

Цар, који је одмах иза свог повратка сазвао овај збор, показивао се веома милостив према завереницима, а када су тужиоци хтели да и деспота Димитрија оговарају као умешаног у ту заверу, цар је из поштовања према његовој сестри краљици, која је на том збору присуствовала, прекинуо говорника, те се на тај начин прешло ћутке преко грехова деспотових.¹

¹ Григора I, 533.

Глава четврта.

МАРИЈА ПАЛЕОЛОГОВА.

Женидба Стевана Дечанског Маријом Палеологовом. — Византијско посланство у Србији. — Дечански меша се у рат између два Андроника. — После смрти Дечанскове Марија остаје у Србији, где и умире као монахиња Марша 1355 г.

Када је краљу Стевану Дечанском умрла супруга Теодора, гледао је он, још за време борбе против свога стричевића Владислава, да ступи у сродничке везе са напуљским Анжуанцима, затраживши за жену Бланку кћерку Филипа Тарентског, титуларног цариградског цара и брата краља Роберта. У пркос живе жеље Дечанскога та женидба, за коју су се и Дубровчани заузимали код Филипа, није успела, вероватно због тога што су Анжуанци сматрали Владислава за законитог краља.¹ Стеван се тада обратио Византији и узео за жену Марију кћерку паниперсеваста Јована, синовца цара Андроника II. Њена мати Ирина беше кћи тадашњег великог логотета Метохита, а њен отац Јован више пута солунски намесник. Влиже околности те женидбе нису нам познате, чак ни година није сигурна. Кантакузин нам не даје никакав хронолошки податак. Али Григора изриком каже: „Идуће го-

¹ Јиречек I, 265. Новаковић, Хрисовуља цара Стефана и. т. д. Споменик IX (1891) 4.

дине (т. ј. од септембра 1325 до 31. августа 1326) отишла је кћи паниперсеваста да се уда за српског краља.¹ Међутим у једној повељи од децембра 1324 цар Андроник назива Стевана зетом.²

Мало после доласка невесте дошла је у Србију њена мати Ирина, а убрзо затим и невестин отац паниперсеваст Јован. Јован је имао намеру да помоћу краља створи себи једну независну државу у Македонији са Солуном, управо у оном делу Империје, који је био раније од цара Михаила Палеолога намењен оцу Јованову Константину, те га је према томе Јован сматрао да му припада по наследном праву.³ Свакако је Јован предвиђао да је био неминован нов сукоб између два Андроника за који су се обадве стране већ спремале. По Кантакузину Јован је радио споразумно са два

¹ Кантакузин I, 209. Григора I, 373. Име Марија спомиње само Кантакузин.

² Petit, Actes de Chilandar (Виз. Врем. XVII прил.) бр. 101. стр. 210—212.

³ А не „да се докопа царског достојанства, за који је држао да му по праву припада“ као што држи г. Радонић, Глас XCIV (1914) 86, Григорину реченицу „οὐκ ἐθέλων ἔτι ἐπὶ βασιλεῖ εἶναι, ἀλλ' ἐαυτῷ περιποιήσασθαι βασιλείαν, ἅτε δηλαδὴ κληρὸν οὔσαν αὐτῷ πατρικόν“ (Григора I, 373—374) ваља превести; „не желећи да више буде под царем, већ хотећи да за самог себе створи (засебно) царство, као што му је по његовом мишљењу припадао у наслеђе“. Григора има на уму оно што је унапред казао I, 187 наиме да је цар Михаило Палеолог намеравао створити своме сину Константину (оцу Јованову) засебну државу одсекавши део Империје у Македонији са Солуном, али да га је смрт спречила да своју намеру оствари. Нови цар Андроник II је гледао са неповерењем на свога брата, па га је доцније и бацио у тамницу. По Пахимеру II, 429 Константин је умро у тамници 5. маја 1306. Његовог сина пак Јована Андроник је после Константинове смрти фаворизирао, давши му у његовој седамнаестој години титулу паниперсеваста г. 1307 (Пахимер II, 517) а поставивши га доцније за намесника у Солуну.

сина великог логотета Метохита, Димитријем Анђелом, заповедником Струмице и Михаилом Ласкарисом, заповедником Мелника, али су нека њихова писма упућена паниперсевасту дошла у руке млађег Андроника који их је послао великом логотету.¹ Свакако се ти Метохитови синови нису дигли на оружје, али је паниперсеваст заједно са краљем² опустошио цео крај до Сера и Струме. Но вароши, које је имао под управом, нису му се хтеле предати.³ Цар, вели Григора, „бојећи се још горих ствари“ посла посланство Јовану и подари му високу титулу ћесара. Јован се задовољи тиме и обећа да ће се вратити у Солун, али се разболе у Скопљу и убрзо тамо умре.⁴ Ћесарица пак „стидећи се Ромеја због мужевљог понашања“ није хтела да се врати натраг, него је више волела да остане код кћери и зета. На посредовање њеног оца Метохита цар Андроник нареди једном Метохитовом сину да оде у Србију, а у исто време посла у Србију једно посланство, састављено од Торникија, Касандрина и Нићифора Григоре, чији је путопис у Србију дошао до нас.⁵ Григора, уче-

¹ Кантакузин I, 209—210.

² Григора I, 374.

³ Кантакузин I, 209.

⁴ О смрти Јовановој имамо и једну дугу песму Манојла Фила, где на жалост нема никаквих нових историских података. *Manueli Philae carmina inedita* ed. Martini, стр. 137—141, Napoli 1900 (*Atti della R. Acad. di Arch. Lett. e Belle Arti* vol. XX suppl.).

⁵ Григора I, 374 . . . *τότε τοίνυν ἀπεστάλην καὶ γὰρ πρέσβυς ἐς κράλην σὺν τε ἄλλοις τε καὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτῆς* . . . Путопис Григоре, управо писмо Андронику Зариди сачуван је у разним рукописима. Један велики део тога писма са извесним изменама Григора је унео у своју историју I, 375—383. Почетак и крај тога писма као и одступања од штампаног текста дајем у додатку по ватиканском рукопису 1086.

ник и пријатељ Метохитов, био је учитељ паниперсевастице чију је памет и образованост много хвалио.¹ По Григори узрок тога посланства био је и политичка ситуација за Византинце и потреба да се ћесарица врати натраг. И заиста из његовог путописа види се да је Торникије имао једну нарочиту мисију код краља, а да је због ње дошао у Србију и одмах отишао у Цариград, оставивши Григору и Касандрина да испрате ћесарицу.² А знамо да је мало доцније савез краља са Андроником II била свршена ствар. Ја мислим да не би било сувише смело закључити да је потреба повратка ћесарице била само један изговор, који су саветници Андроника старијег употребили да пошаљу посланство у Србију. Јер се у то доба обе странке, т. ј. и странка деда и странка унука, спремале за рат, а саветници деда су се сигурно бојали да унук, који је према уговору од 1321 г. држао све земље од Силиврије до Христопоља, не спречи цариградско посланство да прође.³ Тако

У свом писму Григора пише како се у Амфипољу (без сумње не антички Амфипољ, него средњовековни Хрисопољ, данашње Орфано, упор. Јиреček у Arch. f. Slav. Phil. XVII (1895) 266) састао са својим колегама (*συνπρέσβειν*) „а то јесу, ако ти то већ не знаш, благородни Торникије, који је украшен свима врлинама, и онима, које се налазе код свих људи, и онима, које одликују само Бога; други пак је добри Касандрин који је видео градове многих људи и дознао њихове обичаје“. О личности Торникија и Касандрина упор. моје напомене у додатку.

¹ 306—309, 381.

² *Ἡέροι μεταξὺ παρερρόησαν δέκα καὶ ἐπειδὴ περὶ ἔγγιστα διατρίβων ἦν ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἄρχων, τᾶλλα τῆς πρεσβείας τετελεσμένα παραδοῦς (краљ) τῶν πρέσβων ἐνὶ (у Cod. Vat. 1086, f. 145 стоји: τῷ Τορνίκῃ) καὶ ἀπιέναι κελεύσας, ἦγεν ἅμα γυναικὶ παραμυθησόμενος τὴν ἑαυτοῦ πενθεράν.* Григора I, 382.

³ И заиста кад је грађански рат почео, млађи Андроник спречио комуникације Цариграда са сином царевим Димитријем, намесником

се Стеван Дечански умешао у тај последњи рат између оба Андроника, и то на страни деда, док су Бугари ратовали на страни унука. Но рат се, као што знамо, свршио победом унука и абдикацијом Андроника II у мају 1328 г.

Сачувала нам се једна песма Манојла Фила, у којој паниперсевастица Ирина моли Свету Анастасију да излечи од болести њеног зета, српскога краља.¹ На жалост се не каже каква је то била болест, нити се може из те песме изводити тачан хронолошки податак. Али је та песма свакако познија од 1324 г. пошто Ирина назива српскога краља зетом, а врло је вероватно да са том болешћу Дечанског стоје у вези и вести из Дубровачког архива по којима је 28. новембра 1326 г. дубровачка влада упутила српском краљу на његову молбу, на два месеца магистра Егидија, дубровачког варошког лекара, а тако исто опет 14. маја 1327 г.²

Када је Марија пошла за педесетогодишњег Стевана Дечанског имала је дванаест година.³ Не знамо тачно колико је деце добила. Из казивања Данила и Цамблака може се закључити да је имала више деце. Приликом побуне Душанове Данило каже да је краљ, утекавши испред сина Душана у град Петрч, оставио у двору „подружик

у Солуну и синовцем царевим Андроником Палеологом заповедником Берата, који је имао да ради у споразуму са краљем. Григора I, 394—395 Кантакузин I, 232—235.

¹ Miller, *Manuelis Philae carmina* I, 311; издавач мисли да је то Ирина, жена цара Јована Кантакузина.

² *Monumenta Ragusina* V, 225 и 240; ср. Јиречек IV, 79.

³ *ἐπεὶ δ' αὐτὸς (Дечански) μὲν τῆ τοῦ Καίσαρος θυγατρὶ συνεζύγη, πεντηκοντούτης ἀνὴρ κόρη δωδέκατον ἀγούσα τὸν χρόνον.* Григора I, 456.

своѣ благочѣстивою кралицоу и съ чеды своими“, а Цамблак каже да је после свога успеха Душан „отѣца въ роукоу имѣше женою коупно и чеды“. ¹ Сигурно се зна само то, да је Симеон, доцније цар у Тесалији, био син Маријин.

Као што је познато Стеван Дечански изгубио је престо у августу 1331 г. и умро 11. новембра 1331. ² Његова удова Марија остала је у Србији и умрла као монахиња Марта. У поменику манастира Дечана наине стоји „Помѣни г(оспод)и . . . с(ве)топочившаго г(о)сп(о)дина нашего и ктитора краља Стефана Уроша третиаго, кралицоу монахию Марзоу, ц(а)ра Стефана и т. д.“ ³ Што се Марија није вратила у Византију као Милутинова удова Симонида, г. Радонић објашњава тиме, што је у „владајућим круговима био још у живој успомени велеиздајнички поступак њеног оца Јована“. ⁴ Треба још истаћи да су у то доба једини ближи рођаци Маријини, т. ј. породица њене матере, Метохити били у невољи, услед промена на престолу 1328 г. и да је њен деда велики логотет Теодор Метохит, један од шефова странке која је подлегла, дочекао да му цело његово имање буде конфисковано и да је био приморан да се повуче у цариградски манастир „тис Хорас“. ⁵

¹ Данило 213, Цамблак у Гласнику XI, 79.

² Жиречек I, 269.

³ Др. Рад. М. Грујић, Краљица Теодора, мати цара Душана, Гласник Скопског Научног Друштва I, 314. Новаковић, Српски Поменици, Гласник XLII, 31.

⁴ Глас XCIV (1914) 87.

⁵ Sathas, *Bibl. graeca* I, 177; о његовим потомцима упор. Шмитз Кахриџ Джамии, Изв. русск. арх. инст. въ Кон. XI (1906) 44—45.

У својој већ поменутој расправи г. Радонић је покушао доказати да се Марија после смрти Стевана Дечанског преудала за силног великаша Јована Оливера. У прилог ове комбинације коју је примио и Јиречек¹ г. Радонић изнео је следеће:

„У натписима у Лесновском манастиру, Оливеровој задужбини, помиње се у српском натпису као жена Оливерова Ана Мара (1341), а у грчком натпису од 1349 иста Марија као *πανετυχεστάτη βασιλίσα Μαρία ή Λυβερίσα*. На левом зиду средњег дела Лесновске цркве, а испод слике цара Стефана и царице Јелене и младога краља Уроша има слика деспота Оливера (сада оштећена), деспотице Оливере са натписом *ή πανευτυχεστάτη βασιλίσα Μαρία ή Λυβερίνα*, и сина им Дамјана. Док је деспот Оливер приказан гологлав, али у деспотској долами искићеној двоглавним орловима... дотле Оливеровица још млада и врло лепа жена, носи на глави исту онаку круну као и царица Јелена, а и њен је плашт сличан плашту царице Јелене“ и г. Радонић мало даље закључује: „И ако су у Византији и деспотице могле носити титулу *βασιλίσα*, те би према томе Оливеровици ова титула ишла према достојанству мужа, ипак поменута слика Оливере са царском круном и плаштом опомиње нас да се не смемо удаљавати од српске и грчке владалачке породице, нарочито од ове последње“.²

Међутим у грчким изворима XIV и XV века деспотице се редовно називају василисама; то је правило, а не изузетак. На ту чињеницу је већ

¹ Staat u. Gesellschaft IV, 61 и Gesch. der Serben II, 15.

² Глас XCIV 81–82, 85.

обратио пажњу Ламброс¹ и његови би се примери лако дали умножити.² У осталом није ни тачна тврдња г. Радонића да „Оливеровица носи на глави исто онаку круну као и царица Јелена“. Радонић није могао видети те фреске Лесновског манастира; али су данас оне објављене, и сваки ће лако приметити да се круна Оливеровице доста разликује од круне царице Јелене.³

Много јачи, на први поглед, је други аргумент г. Радонића: „У једној повељи из 1340 г.⁴ каже Стефан Душан како је „истин’ны и в’сесрѣдчны братъ кралев’ства ми Драгоушинъ“ преминуо и сахрањен у цркви Св. Ђурђа у селу Полошком, те је он на молбу „матере кралѣвства ми деспотице“ приложио манастиру Хиландару цркву Св. Ђурђа и село Полошко с међама и засеоцима а сем тога још и село Драгожељу са засеоком Кожане „оу помень кралѣвствоу ми и братоу кралѣвства ми Драгоушиноу и оу вѣчноу паметь, съ воломъ и хотѣниѣмъ кралѣвства ми и матере кралѣвства ми деспотице“. Ја мислим да је та Душанова мати деспотица удовица краља Уроша III, која је тада већ удата била за Јована Оливера, па се по њему звала деспотицом“.⁵

Међутим да ова безимена деспотица у Душановој повељи не може бити Оливерова жена до-

¹ Νέος Ἑλληνομνημον I (1904) 39—40.

² Ограничујући се овде на српске деспотице, намоћену само да Франтза 366, 367, 413, 429, 450 зове редовно василисама Јерину, жену деспота Ђурђа и Јелену, жену сина му Лазара.

³ G. Millet, L’ancien art serbe, Paris 1919, 29 и 30; упор. Ђ. С. Радојчић, Краљица Марија, Мисао књ. XXI (1926) 89—91.

⁴ Новаковић, Зак. Споменици 409.

⁵ Глас XCIV, 85.

казао је недавно г. Р. Грујић.¹ Та је Душанова повеља издана фебруара 1340 г., а Јован Оливер у натпису у Лесновском манастиру из 1341 г. назива се великим војводом; а тако се зове још 1342 г. у запису једне књиге, писане те године.² Титулу деспота је Оливер тек доцније добио. Против Радонићеве идентификације говорила би најзад још и та околност, што Кантакузин вели како је Душан, молећи Кантакузина да свога сина ожени кћерком Оливеровом, саветовао му да не гледа на неједнакост благородства него на свој политички интерес.³ Очигледно је да Душан не би тако говорио, да је жена Оливерова била из царске куће Палеолога.

Та деспотица не може, дакле, бити жена деспота Оливера. Немогуће је пак закључити из те Душанове повеље да је та „мати кралџства ми деспотица“ Душанова маћеха ни да је Драгушин рођени брат Душанов. Пре свега остало би неразумљиво зашто би Душан своју маћеху — за коју знамо да је умрла као монахиња Марта — звао деспотицом; а затим, кад један српски владалац у својој повељи назива некога братом, та реч не означаје увек рођена брата. За реч „мати“ немам прецизних примера; али употреба речи „родитељ“ у значењу таста, ујака, стрица и речи „отац“ у

¹ *op. cit.* 321.

² Стојановић, Записи I, бр. 71 (IV, бр. 6061) и бр. 75.

³ II, 290 *ἔδειτο τε* (Душан) *ἰδίᾳ καὶ περὶ Λιβέρον τῆς θυγατρὸς ἐπὶ γάμῳ συνάπτειν τῷ υἱῷ καὶ μὴ τὸ διάφορον ἀμφοῖν τῆς εὐδοξίας, ἀλλὰ τὴν συντέλειαν, ἣν πρὸς τὰ παρόντα συντελέσειεν σκοπεῖν*. Ср. и Радојчић, на и. м.

значењу таста¹ побуђује сумњу да и реч мати не значи увек матер владоца, који издаје повељу; вероватно је дакле да је та „мати краљевства ми“ била нека даља рођака Душанова.²

О Марији Палеологовој више светлости може га да̂ један натпис, на који је недавно обратио пажњу г. Грујић.³ Од тога натписа сачувао се само један део, из кога се види да је то надгробни натпис једне принцезе која се по том замонашила и умрла „за владе њеног сина (влагоца), свим Србима и Грцима Стефана“. На жалост ни мирско име, ни монашко име те принцезе се не налази у очуваном делу натписа.

Очувани део прочитао је Грујић овако:

1.	ѡ цр̑кыи̑ ѡдрь̑ прѡбнздѡ̑.
2.	ндѡ̑. ѡже̑ мѡр̑ски зовѡма вѡхь̑
3.	ню̑ сьздѡв'шлѡго̑ мѡ вл̑кы. м'ни̑
4.	ѡв'рѡза вь̑ нем'̑ же̑ нѡр̑ен'на̑
5.	номѡ чѡу̑ на мѡ прѡшшѡ. ѡ̑ зѡ
6.	ѢГ̑ мѡца̑ др̑н(1)̑ .ѡ. дн̑к. цр̑ветвѡющѡ(1)̑
7.	мѡ сн̑ѡ вѡѡми̑ Ср̑блѡн̑ ѡ Гь̑кы(1)̑.
8.	Сѡф̑анѡ. ѡ̑ пр̑ѡвѡзлѡуклѡн'нѡ̑
9.	мл̑ю̑ же̑ вь̑ ѡ̑ Гѡ̑ ѡцн̑ ѡ̑
10.	вь̑ мѡвѡл̑хь̑ сѡбн̑хь̑ . .

¹ Даничић, Рјечник s. v.

² Ђ. С. Радојчић (на и. м.) мисли да је та деспотица ташта Душанова Кераца, која је као жена деспота Страцимира била деспотица, и да је Драгушин шурак Душанов.

³ У поменутој расправи: фотографија на стр. 312.

Његова реконструкција гласи:

<i>Реституисани шекст:</i>	†	<i>Очувани шекст:</i>
1.		Ѡ ц(а)р'скыи(ъ) шдръ произдох(ъ)
2.	и въ царскаи пакы при	идох(ъ). Їже мир'ски зовома вѣхъ
3.	Ѡ ѡ д о р а, милост	ню съз'давшааго мѣ вл(а)д(и)кы, мни-
4.	шъскаго съподобихъ се	шобраа, въ нем'же нарч(е)н'на
5.	вѣхъ М а р д а. Смерт	номъ часъ на мѣ приш'дшъ и зѣ
6.	ман дана вѣхъ въ лѣто .5Ѡ	ѡт. мѣсца а(п)рѣла .5. д(ъ)нѣ, ц(а)ръствующѣ
7.	прѣвъзлюблен'нымъ моимъ	мѣ с(ы)нѣ, всѣмн Ѣрѣлн и Г(р)кы
8.	самодръжавнымъ царѣ	Ст(е)фанѣ, и прѣвъзлюблен'ным(ъ)
9.	моимъ вѣнчкѣ краљу Ърошѣ.	М(о)лю же въ ш Г(оспод)и Ѡцѣ и
10	вратнѣ помините мѣ	въ м(о)л(и)твахъ своихъ . .

Г. Грујић је, по моме мишљењу, у праву, кад држи да је онај владалац Стеван, који се у натпису помиње, цар Стеван Душан и да се година у натпису мора схватити као 6863.¹ Али Грујић греши, кад приписује овај надгробни натпис Душановој мајци Теодори.

Пре свега, та је надгробна плоча првобитно пронађена у старој цркви Св. Димитрија у Скопљу и била је узидана у спољашњи зид пред вратима те цркве. Та нас околност упућује да се гроб те безимене принцезе налазио у Скопљу. Међутим сачувала нам се једна повеља цара Стевана Душана, у којој цар Душан потврђује своју ранију даровницу и прилаже нова села „манастиру Светога Степана“ као гробу своје матере краљице Теодоре.² Та је повеља пронађена у корицама Светостефанске Бањске хрисовуље, те према томе не може

¹ У 5 реду Грујићеве реконструкције треба смъртнош, а не смертнош.

² Ст. Новаковић, Хрисовуља цара Стефана и т. д. Споменик IX (1891), 3–7.

бити сумње да је тај „манастир Светога Степана“, у ком је био гроб краљице Теодоре, манастир Св. Стевана у Бањској. Већ та околност говори, дакле, против Грујићеве комбинације, а сами пак садржај те повеље искључује је потпуно.

У повељи, која је издата ускоро после његовог крунисања за цара,¹ дакле још 1346 г. цар Душан назива своју матер краљицом Теодором, а не монахињом, и помиње гроб „въ нѣм’же лежить оусѣп’шенѣ тѣло рождѣшенѣ ме прѣжде по плѣти, им’же њи боуди вѣчна паметь“. Г. Грујић мисли да је та повеља један доцнији препис и да је поменута реченица интерполирана. Он држи да је цар Душан издао повељу будућем гробу своје матере, још за њезина живота, али да „текст што га је штампао Новаковић није приведен по оригиналу, већ по једном доцнијем препису, у који су унете извесне интерполације, кад је манастиру Св. Стефана, где је имала да буде сахрањена мати цара Душана, потребно било да појача своја права на дарована му села „за боудоушти гробъ“ краљице Теодоре, и тврђењем, да је она, само тобоже или можда и заиста, доцније сахрањена била у том гробу“.² Грујић мисли да је Теодора била још жива 1346 г., кад је та повеља издата, и да је умрла као монахиња по нашем натпису 1355 г. Он држи наима да је она монахиња Марта, која се спомиње у Дечанском поменику иза Стевана

¹ То се види из речи: одтољ дослѣ до степсаниѣ царства ми на царство. Десна страна хартије, где се врсте завршују јако је изједена, те зато очувани текст има много празнина; и доњи крај такође је изједен.

² Стр. 317.

Дечанског, његова прва жена Теодора. Прелазећи из мирског у калуђерски живот узимало се, обично, име са једнаким почетним словом; с тога је **a priori** вероватно да је та монахиња Марта друга жена Дечанског Марија, а то се потврђује поменутом повељом Душановом, из које произлази да је краљица Теодора (која према томе није била монахиња) већ умрла била 1346 г. Грујићева теза да та повеља није оригинал него доцнији препис не може се одржати. „Већ и сам материјал, вели г. Грујић, на коме је писан нађени хрисовуљ, хартија и облик писма, којим је писан, брзопис, упућују на доцнији препис; јер је цар Душан све своје даровнице, које су имале трајну вредност, издавао на пергаменту и уставним или полууставним писмом, па је то сигурно учинио и за гроб своје мајке“.¹ То међутим није тачно; сачуване су нам хрисовуље цара Душана, писане брзописом и на хартији.² Новаковић је ту повељу сматрао за оригинал и заиста нема разлога помислити да је то препис.

Да се уочи до каквих невероватних закључака доводи г. Грујића његово атрибуисање надгробног натписа мајци Душановој Теодори, доста је напоменути да је по Грујићу „између смрти краља Милутина, 29. октобра 1321 г., и крунисања Дечанскова и Душанова, 6. јануара 1322 г., у домаћем савету, споразумно с Теодором, донешена одлука, да се одмах после крунисања разведе брак између

¹ Стр. 318—319.

² Упор. на пр. А. В. Соловјев, Одабрани Споменици српскога права бр. 66, стр. 132—135, бр. 68, стр. 143—144, бр. 72, стр. 150—152-

Дечанскога и Теодоре, како би Дечански што пре могао предузети кораке, да новом женидбом нађе себи моћне пријатеље, који ће му помоћи да се, он и син му, одрже и утврде на престолу“, затим да се Теодора после тога преудала за деспота Драгослава и да се она, по свој прилици, по трећи пут удала за деспота Иваниша.¹

Надгробни натпис, дакле не може бити Теодорин, а краљица монахиња Марта у Дечанском поменику не може бити прва жена Дечанскова. Пошто међутим та безимена принцеза у натпису назива Душана сином, она је морала бити врло блиска рођака Душанова, јамачно његова маћеха, ташта или тетка. Али речи „отъ царскихъ мадръ произидох“, „іже мирски зовома бѣхъ“ и „мни(шьскаго съподобихъ се) образа“ указују на Душанову маћеху, која је заиста била из царске куће Палеолога, и за коју из Дечанског поменика знамо да се замонашила. Према томе је тај надгробни натпис, по свој прилици, епитаф Марије Палеологове, која је по њему умрла 7. априла 1355 г. као монахиња (Марта) и била сахрањена у Скопљу.

¹ Стр. 320, 322, 323–324.

Глава пета.

ЈЕРИНА И ЈЕЛЕНА, ЖЕНЕ ДЕСПОТА ЂУРЂА И ЛАЗАРА БРАНКОВИЋА.

Византиско-српски односи у XV веку. — Женидба Ђурђа Бранковића Јерином Канџакузиновом. — Његови односи према Византији. — Женидба његовог сина Лазара Јеленом Палеологовом. — Смрт Ђурђа и Јерина. — После смрти дејоша Лазара Јелена узимље власи у своје руке. — Њен животи после пада Смедерева.

После пропасти Неманићске државе почиње ново доба у историји византиско-српских односа. Старих политичких супротности нема више. Напротив, све јачи постаје осећај солидарности између та два православна народа на Балкану, којима је претила иста судбина. Постепено се ради на уклањању црквених супротности, које су допринеле да византиско-српске односе још више заоштре. А кад је Стеван Лазаревић 1402 год. добио деспотско достојанство од сацара Јована, синовца Манојла Палеолога, односи између Срба и Византије већ су сасвим срдачни. Ово искрено пријатељство огледа се и у владалачким женидбама. Жена цара Манојла, Јелена, била је Српкиња, кћи Константина Дејановића. Сам деспот Стеван Лазаревић оженио се једном свастиком Јовановом, Јеленом, сестром тадашњег господара Митилене

Франческа II Гатилузија.¹ Неколико година доцније ожени се Стеванов наследник, његов сестрић Ђурађ Бранковић, Јерином Кантакузиновом. Можда та женидба Стеванова сестрића стоји у вези са преговорима о савезу против Турака, које је у то доба цар Манојло водио са Млечима и са мађарским краљем Сигисмундом, а имамо знакова да је у тим преговорима учествовао и Стевац Лазаревић.² Мало доцније је сам Манојло известио републику како он од времена на време води преговоре са претендентом Мустафом, са емиром од Караманије и са деспотом Србије.³

Али још није могуће рећи у каквој је вези Ђурђева женидба стајала са Стевановом политиком према Византији јер се не зна у каквој је сродству Јерина Кантакузинова била (ако је у опште и била) са Палеолозима. На жалост порекло Јеринино остаје још тамно.⁴ Српски летописи

¹ Жиречек II, 106—107.

² Stanojević, *Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle*, Archiv f. sl. Phil. XVIII, (1897) 454. Радонић, Западна Европа и Балкански народи, 29—30.

³ Сачувао се нам одговор млетачког сената од 8. фебруара 1416; један део тога одговора, Ljubić, *Listine VII*, 217, у целини у Ламброс, *Νέος Ἑλληνομνημῶν II* (1905) 463—466 и *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ III*, 129—131.

⁴ Упор. Жиречек, *Geschichte der Serben II*, 151, нап. 2. Хопф у својим генеаложским таблицама (*Chroniques greco-romanes 536*) сматра за оца Јерининог протостратора Манојла Кантакузина. Ја мислим да је протостратор Манојло (иначе ближе непозната личност, он се спомиње само у Франтзе 111 у 1410 г.) само неки даљи рођак Јеринин. Кад се радило на женидби Константина Палеолога са царицом Маром, протостраториса Кантакузинова, јамачно жена протостратора Манојла, јако је наваљивала на цара за овај брак (Франтза 216 и 221). За ту протостраторису Франтза вели да је била рођака (*συγγενής*) Марина, што вероватно не би казао, да је она била мати Јеринина.

бележе да 26 децембра 1413 приведоше госпођу деспотицу Јелену из Солуна деспоту Ђурђу за жену.¹ Једино летопис из Григоровићеве колекције, који је штампао Јагић у свом Архиву II, 102—106 даје ѕцкг = 6923 (1414), а то је прави датум Ђурђеве женидбе; јер се сачувала инструкција дубровачких посланика, Паска Растића и Мартола Замањића, који су имали да честитају Ђурђу, његовој мајци Мари и његовом ујаку, деспоту Стевану. Та је инструкција од 21. јануара 1415 г.²

¹ Летописи, Гласник LIII, 80. Из титуле деспота и деспотице види се да белешка није савремена. Интересантно што је Ђурађ г. 1412 био у Солуну (Јиречек II, 116), а мало доцније је опет ту био, вероватно идуће године; јер летописи бележе (Гласник LIII, 80) да се из Солуна вратио 26. октобра 1413. Према томе би се можда међу солунским Кантакузинима могла тражити Јеринина породица.

² *Lettere e Comm. di Levante, Libro 7* (г. 1411 · 16) fol. 119 у Дубровачком Архиву; кратак извод у Јорге, *Notes et extraits II*, 148—149. Јорга се пита да ли се та инструкција има датирати јануара 1415, а Јиречек II, 118, нап. 1 вели да је инструкција од октобра 1414. Због овог несугласја ја сам се обратио г. проф. А. Вучетићу, директору Дубровачког Архива, који је био тако добар да ми пошаље препис те инструкције и дотичних одлука Већа Умољених и Малог Већа. „Што је проф. Јорга ставио упитник на г. 1415, писао ми је г. Вучетић, то је последица његовог летимичног и непошљивог читања комисије, јер је на дну исте писано: *Data in Ragusia a di XXI zenaro*, а повише последње странице исте комисије написана је истим старим писмом година 1415. Година и месец ове комисије слаже се са одлуком Рогата (*Liber Reformationum consilij Rogatorum f. 1 b*) који је одобрио 8. јануара 1415 ову комисију. По одлуци Рогата од 19. јануара 1415 посланици били су дужни да отпутују из Дубровника у среду 23. јануара 1415, а комисија је датована дневом 21. јануара, а одобрена од Рогата 8. јануара по саставку тројице властеле избрате у Малом Већу 3. јануара 1415. Што се тиче тврдње пок. проф. Јиречека да је комисија од октобра 1414, она је крива како видите из већ напоменутих ствари. Сасвим тим ја сам у истој 7 књизи *Let. e Com. di Lev.* (г. 1411—16) прегледао писма последњих месеца 1414 г. осим тога прегледао сам и 5 књигу *Let. e Com. di Lev.* (г. 1405—1595) и 6 књигу (г. 1411—17);

Када је ступио на владу, Ђурађ је остао веран политици свога стрица према Византији. Деспотско достојанство је Ђурађ добио лети 1429 од цара Јована VIII Палеолога; цар му је упутио Ђорђа Филантропина са знацима деспотског достојанства, те га је дао крунисати за деспота Србије.¹ Изгледа да је сам Ђурађ био васпитан по византиском духу. Из његове преписке са патриархом Ђенадијом Схоларијом види се његов интерес за богословска, литургиска и канонична питања, на које се у Византији толика важност полагала.²

Пада у очи велики број Грка који су за време Ђурђевог владе ступили у српску службу.³ Тај број је постао још већи после пада Цариграда, при чијој је опсади учествовао и један одред деспотов у султановој војсци.⁴

али нема у њима никакве овакве комисије, а у књигама Већа нема никакве одлуке о комисији овим посланицима пре јануара 1415 г. Овом приликом треба упозорити да је сличну погрешку учинио Јиречек са годином удаје Ђурђевог кћери Кантакузине за Улриха Цељског. Сви летописи осим једног бележе да се удаја Кантакузине десила 20. априла 1434 г. Једино т. зв. Бранковићев летопис ставља ту удају у 1433 годину (Летописи, Гласник LIII, 84), а ту годину узима и Јиречек II, 136. Али да се та удаја није могла десити у априлу у 1433 већ 1434 г. доказују нам инструкције дубровачких посланика Паладина Гундулића и Андрије Бабалића од 15. јуна 1433. Посланици су имали да честитају деспоту за већ прослављену удају царице Маре и за намеравану удају његове друге кћери, коју је он обећао синовцу (= Улриху) цељског графа (= Хермана III) и немачке царице (= Барбаре, жене цара Сигисмунда). Jorga, Notes II, 316.

¹ Дука 207; за хронологију Јиречек IV, 112.

² E. von Dobschütz, Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios an den Fürsten Georg von Serbien. Arch. f. sl. Phil. XXVII (1905) 246—257.

³ О тим Грцима опширно Јиречек IV, 143 - 150.

⁴ Јиречек II, 160; то је изазвало велико огорчење код опсађених Грка као што се види из Франтзе, 326.

Тада је деспот Ђурађ откупио многобројне Грке из турскога ропства, и тада налазимо у Смедереву архистратига Ђорђа Кантакузина и Димитрија Ласкара Леонтара.¹

Године 1446 оженио је деспот Ђурађ свога наследника Лазара, јединог од његових синова који је сачувао вид, Јеленом, кћерју морејског деспота Томе Палеолога. Преговори су почели почетком 1446. Врло је вероватно, као што г. Радонић мисли, да је у преговорима о тој женидби играо знатну улогу брат Томин, доцнији цар Константин Драгаш. Константин је од 1444 г. почео ширити своју власт у Атици и континенталној Грчкој; можда је предвидео да ће његов рад изазвати реакцију од стране Турака, што је заиста и био случај, па је зато и тражио да похвата везе са знатнијим факторима на Балкану.² Из података Дубровачког Архива види се да је средином марта 1446 био у Дубровнику један посланик деспота Константина Драгаша, и да је за Мореју отпутовао почетком априла.³ Вероватно је тај исти посланик био код деспота Ђурђа; али свакако његова мисија није била дефинитивна, пошто знамо да је у августу месецу деспот Ђурађ послао посланство у Мореју.⁴ Иначе мислим да

¹ Дука 315; у рукопису Прокопија, Cod. palat. gr. 278 има запис „τὸ παρῶν (sic) βιβλίον ἐπάσχει τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀρχιστρατηγῶν κερσοῦ γεωργίου τοῦ κантаκουζηνῶ · ἐνέτυχον δὲ αὐτὸς τοῦτο ἐν σμεντερόβῳ μηνὶ μαΐῳ λα' ἰνδ β' τοῦ ξβ' ἔτους (= 1454) δημήτριος λάσκαρις λεοντάρης“. J. Haury, Über Prokophandschriften, S. B. der Bayr. Ak. der Wiss. phil.-phil. u. hist. Classe 1895, I, 166-168.

² Радонић, Зап. Европа, 243.

³ Jorga, Notes II, 415.

⁴ Jorga, Notes II, 412, нап. 3.

не би требало преувеличавати значај те женидбе.¹ Знамо да је деспот Ђурађ после смрти мађарског краља Албрехта још крајем 1439 г. покушао да свога сина Лазара ожени краљицом удовом Јелисаветом.² После битке код Варне и држања Ђурђева за време рушења сегединског мира, тешко би било наћи Лазару неку бриљантну женидбу са неком западном принцезом. Једино поуздано изгледа да је тада уговорено или било обећано да ће Лазар добити деспотско достојанство.³

¹ Као што чини Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић II, 55—64. Мијатовић мисли да је Ђурађ обећао помоћ Грцима (стр. 60—61) и доводи у везу са том женидбом и оправак цариградских зидина, где је Ђурађ 1448 г. сазидео једну кулу и једну кортину. Упор. и Ст. Новаковић, Деспот Ђурађ Бранковић и оправка царигр. града, Глас XXII (1890) 1—25.

² Радонић, Зап. Европа, 92.

³ Да је после женидбе Лазар примио сан деспотски сведоче српски летописи: во лѣто шци ожени се деспот Лазар и постави се деспотом, Гласник LIII, 89, а сем тога и Франтза 202 *τῷ δὲ Οκτωβρίῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς Γλαρόντζας ἡ κυρία Ἑλένη θυγάτηρ τοῦ κῆρ Θωμᾶ τοῦ δεσπότην ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν Σερβίαν καὶ Λάζαρον τὸν υἱὸν κῆρ Γεωργίου δεσπότην ἄνδρα λάβῃ, ὅπερ καὶ ἐγένετο· καὶ διὰ τοῦτο καὶ δεσπότην καὶ αὐτὸν δὴ τὸν Λάζαρον ὁ βασιλεὺς κῆρ Ἰωάννης ἔνεκεν τοῦ Φιλανθρωπικοῦ Γεωργίου τετίμηκεν*“ Ово последње је мало нејасно. Али у малој хроници Франтзиној сасвим јасно стоји *διὰ τοῦ Φιλανθρωπικοῦ Γεωργίου Migne Patrol. graeca CLVI, col. 1051*. Зато има право Новаковић кад вели: „Без сумње је Ђ. Филантропин заузимао се код цара себе ради да би венчао сина пошто је венчао оца“. Виз. чинов и титуле, Глас LX\ VIII (1908) 279. Јер је исти Филантропин био венчао 1429 г. Ђурђа Бранковића за деспота, Жиречек IV, 112. Да је Лазар 1446 био венчан за деспота има још две потврде. У повељи патриарха Никодима од 15. јуна 1450 вели се: „... деспота Гјурга и благочестиве и христолюбиве господг деспотице Ирине и христолюбивихъ сыновъ ихъ господина Гръгоура и господина Стефана и господина деспота Лазара и господг деспотице њлене...“ *Korablev Actes s'aves de Chilandar* (Виз. Врем. XIX приложение) бр. 84, стр. 565, Сем тога постоји у српским летописима једна белешка по којој Лазар „царствоуѣтъ съ отъцемъ ѿ лѣтъ и кв’ дъни, самъ же царствоуѣтъ а’ лѣтъ и кв’ дъни“, Гласник LIII, 93. Лазар је фактично после смрти свог

О удаји Јелениној и о путу невесте у Србију има неколико интересантних појединости у Дубровачком Архиву. 21. септембра 1446 дата је инструкција Марину Николићу Гундулићу и Алојзу Михаиловићу Растићу, сопственицима, и Николи Мариновићу Кабужићу, „заповеднику двеју галија и једне фусте које су биле спремљене на захтев пресветлог господина деспота рашког“. Они су имали са два посланика деспотова ићи у „Кларенцију, у државу пресветлог господина деспота Томе или у неко друго пристаниште, овако како ће реченим посланицима и поклицарима реченог деспота Ђурђа чинити боље, да приме невесту деспотовог сина“. Принцеза ће бити примљена на дохват камена од лађе; њој ће бити одређено место и боравиште на крми галије. Ако буде позван, заповедник може да иде један пут на посело или састанак са деспотом. Ако се Тома налази на једној миљи или једној миљи и по од обале сопственик фусте јавиће му долазак лађа. Принцеза ће бити доведена у Дубровник. Ако капетан сретне неку млетачку лађу поздравити је; у случају да буду нападнути од каталанских или других гусара, могу се одбранити. У млетачким лукама могу се задржати, али не смеју пустити лађарске момке на земљу,

оца самостално владао 1 годину и 26 дана јер је умро 20. јануара 1458 и његов отац 24. децембра 1456, Јиречек II, 168 и 171. Али се Лазар венчао Јеленом 18. децембра 1446 (види ниже), свакако не пре. Ако се узме да је при венчању проглашен био за деспота, као што изгледа према горњој белешци Летописа (Гласник LIII, 89) онда имамо до смрти Ђурђевог 10 година и 6 дана, а не двадесет шест. Вероватно је дакле да је ушло к месту з при преписивању текста Летописа. Преписивач се очигледно повео за оним претходним кз.

да би се избегавали нереди. Пошто је већ јесен „а чујемо да Кларенца није добра лука“ заповедник тражиће сигурних лука. Заповедник добиће писма за браћу деспота Томе, т. ј. за Драгаша, Теодора¹ и Димитрија који би се можда налазили у Кларенци.

1. октобра удешен беше церемонијал за дочек Јелене. Пет племића имали су да јој иду на сусрет у Цавтат. На пристаништу у Дубровнику имали су је дочекати кнез са Малим Већем и са дубровачким дамама. Одређени су били станови за пратњу невесте и за Србе, које ће деспот послати сухим путем. Комисија од пет чланова биће стављена на расположење принцези да јој учини почаст. Ректор ће један пут с њом вечерати. Комисија од три члана стараће се за стан и храну. Она ће добити 50 перпера дневно за храну, а осим тога и „живе кокоте, које ће Грци приготовити на свој начин“. У Млещима поручиће се баршун и хермелин од вредности од 300 дуката, као дар за невесту. Лазар ће исто добити један дар у вредности од 300 дуката у финој чохи од Мантове и Флоренције. Приликом боравка принцезе у Дубровнику биће позване дубровачке госпође на танац, затим на гозбу у великој дворани владине палате.²

¹ Теодор је напустио Пелопонез 1443 оставивши своју кнежевину брату Константину Драгашу и добивши у замену Силиврију у близини Цариграда. Ту је и умро 1448 г. (Miller, *The Latins in the Levant* 409.) Не зна се да ли се у опште после 1443 г. вратио у Мореју.

² Jorga, *Notes II*, 419, 416; упор. Радонић, *Зап. Европа* 244. Можда су се Дубровчани постарали да што лепше дочекају Јелену не само због деспота Ђурђа већ и због деспота Томе од кога су 1451 г. добили повластице. Свакако је тај лепи дочек био веома пријатан Јеленином оцу, јер он га нарочито истиче у својој повељи Дубровчанима од јуна 1451 г. Miklosich et Müller, *Acta et dipl. graeca III*, 230–231.

Од српских летописа неколико њих стављају женидбу Лазареву у 18. децембар, други пак у 27. децембар.¹ Тај последњи датум прима Чедомиљ Мијатовић.² Међутим 11. јануара 1447 г. Дубровачки посланици који су имали ићи на српски двор, добили су наредбу да се извине што нису на свадби учествовали, пошто су мислили да ће се она одржати после Божића.³ Према томе се дакле свадба одржала пре Божића, јамачно 18. децембра. Истога дана венчао је Лазара за деспота Ђорђе Филантропин, изасланик цара Јована, онај исти Филантропин, који је 1429 г. био венчао и и Ђурђа за деспота.⁴

Тамна је смрт Јеринина. Изгледа да су по смрти Ђурђевој настале несугласице у владалачкој продици. Критовул прича како је после смрти очеве Лазар лишио мајку сваког утицаја и стално је узнемиравао и на њу наваљивао, тражећи део очевог наслеђа и блага, који је она била сакрила. А она, не трпећи његове претње, побеже кришом са кћерком емирисом и слепим сином Гргуром, носећи собом грдно благо. Лазар сазнавши за ствар појури за њима и затекне их у једној од својих тврђава. Али су султаница и Гргур, уграбивши да побегну благовремено или неопажено од њега,

¹ Српски летописи у Гласнику LIII, 89 и у Споменику III, 127, 134, 141, 147.

² Ђурађ Бранковић II, 61—62 „18-ога се она није могла венчати већ ни због поста а госпођи деспотици Јерини, без сумње, је мило било да јој се син венча у исти дан, у који се и она сама пре 33 год. венчала“. Исто мисли и Новаковић, Последњи Бранковићи стр. 26, нап. 1,

³ *Jorga Notes* II, 421. Радонић, Зап. Европа, 244.

⁴ В. горе стр. 102, нап. 3.

јер прича се и једно и друго, успели да побегну на турско земљиште а били су примљени од цара са радошћу и са поштовањем. Мати пак остала је ту због слабости и старости, а мало доцније, сломљена од туге и болести, свршила је ту свој живот и била ту сахрањена. А Лазар, пошто је узео све што је она собом носила, врати се у Смедерево и постане самосталан господар Срба.¹

То казивање Кривовула морамо примити са резервом. Кривовул иначе суди врло неповољно о Лазару; он га представља као неискусног и неспособног владоца и пребацује му што није хтео платити цару уобичајен данак. За његову моралну карактеристику додаје и то да није хтео ослободити оца, кад је Ђурађ био од Михаила Силађија ухваћен и задржан у Београду². Уз то има у горњем причању Кривовула неке нетачности које лако можемо увидети. Тако н. пр. ставља бегство емирисе Маре и Гргура султану доста времена пре Јеринине смрти. Међутим српски летописи бележе под 1457 годином „тожде конча се господа деспотица Ерина оу Роуднкоу, маа г' вѣторник, и вѣ тоу ношть одбеже од Роудника кѣ цароу на Порѣтоу Грѣгоурѣ и царица Мара и Ѡома сѣихъ оуиць.³ То исто каже Франтза који изгледа добро информисан и који ставља Јеринину смрт у исти дан као и Летописи.“ 2. маја, вели, исте године василиса његова (Ђурђева) жена умре;

¹ Кривовул (изд. Müller, *Fragmenta historicorum graec.* V) књ. II, глава 20, стр. 117.

² Кривовул, *ibid.*; упор. Јиречек II, 165—166.

³ Летописи, Гласник LIII.

а скоро истог дана и часа побегоше султану њена кћи емириса са њеним најстаријим слепим братом и њеним ујаком Томом Кантакузином, носећи собом читаво благо т. ј. покретно имање, бојећи се због мајчиног блага од брата и његове жене.¹ Интересантно је да и Халкокондил, који не спомиње Јерину, а и иначе не изгледа тако добро информисан, вели како су Ђурђеви слепи синови после деспотове смрти побегли султану узевши кришом колико су више могли новаца².

Из свих тих сведочанстава може се закључити да је предмет, или повод спора између чланова деспотске породице било неко благо (Ђурђево?) Али улога Јеринина не може се јасно видети.

Новаковић мисли да је узрок овоме било питање о престолу и политика Лазареве жене Јелене: „Ђурђева жена Јерина вели Новаковић очевидно није била задовољна са владом Лазаревом. Данас се не зна, да ли је то било зато, што је Јерини син њезин мање учешћа у пословима остављао, или што је она другојачије мислила о потреби управе и о правима наслеђа, па је, по свој прилици, рада била да њен најстарији син Гргур на владу дође или је зато било некаквих других узрока. Али се из догађаја као и из кратке белешке летописчеве ипак види, да је међу Јерином, братом јој Томом и Гргуром с једне стране, а деспотом Лазарем с друге стране било неке размирице . . . Што је Гргур с царицом Маром и Томом Србију оставио, а Стефан у њој остао, наводи нас

¹ Франтза 386.

² Халкокондил, изд. Бонско, 415.

на мисао да се размирица тичала питања о престолу, јер се по таком схватању објашњава, зашто је Гргур, као најстарији брат и претендент, морао с Јерининим братом измицати, а Стефан је, као у томе некомпромитован, могао и даље остати . . . Пре него што пођемо у даље разматрање догађаја треба нам се овде, при разлому деспота Лазара са мајком Јерином и најстаријим братом Гргуром, сетити још једне народне традиције која може помоћи разјашњењу разлома. Народна традиција уводи у овај заплет жену Лазареву деспотицу Јелену, њену поношљивост, набуситост и њене хладне одношаје према свекрви Јерини . . . Није, дакле, ни мало немогуће, да је у разлому деспота Лазара с мајком и с најближим родом његовим, играла неку улогу и Јелена, жена његова . . . Преговори (о женидби босанског краљевића Стевана са деспотовом кћерју) водили су за собом последицу, да се управо искључе из наследства Гргур и Стефан, и да деспотски престо Вранковићев, без сумње са великим делом имања Бранковићева, пређе из Вранковићеве у сасвим другу породицу само зато, што у тадашњег деспота Лазара није било мушке дече. Старија браћа његова у овоме су плану сасвим искључавана. И пошто је ово преговарање морало настати одмах првих месеца 1457 г. разговетно је да је ова ствар могла бити најглавнији предмет оних тегоба, које су настале међу деспотицом Јерином, Томом и Гргуром с једне, а деспотом Лазарем с друге стране. Да није био слеп, Гргур би, без сумње, био деспот место Лазара. После Гргура могли би бити на реду ње-

гови мушки наследници. Зна се да је Гргур имао сина Вука, али се ништа не зна о његовој женидби... При оваквом стању ствари шта је природније, него да су Лазар и његова жена били за своју кћер и зета, и да су Јерина, Тома и Гргур били за Гргура или сина му Вука? Шта је природније, него да је Стефан, средњи брат, који се још није био оженио, у целој ствари био хладан?¹

Ово схватање Новаковићево не изгледа ми ни мало вероватно. Преговори о женидби Лазареве кћери за Стевана Томашевића помињу се први пут у једном извештају из Восне од 21. априла 1458,² т. ј. после пада Михаила Анђеловића. Ослањање на Угарску и Босну било је последица пада Михаила Анђеловића.³ Немогуће је да су преговори, као што Новаковић мисли,⁴ почели одмах првих месеца 1457 г., јер је у то доба босански краљ Томаш покушавао да сина Стевана ожени једном од кћери миланског војводе Франческа Сфорце.⁵ У осталом, да су преговори о женидбеним везама између босанског и српског двора отпочели за владе деспота Лазара, не би краљ Томаш одмах иза смрти деспотове предузео не-

¹ Новаковић, Последњи Бранковићи, Нови Сад 1886, стр. 3—5, 17—18.

² Макушев, Историски Споменици Јужних Словена II, 114—115 такође у Nagy es Nyáry Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából I, (1875), 18.

³ В. ниже.

⁴ Стр. 17.

⁵ Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, übersetzt von Dr. F. Eckhardt 1913, стр. 92—93.

пријатељско држање према Србији и не би опсео Сребрницу и 12 суседних замкова.¹

Друкчије је схватио разлом деспота Лазара са мајком и најближом његовом околином Чедомиљ Мијатовић. По Мијатовићу „Ђурађ као да је и на самртном часу остао веран својим осећањима љубави и поштовања према Јерини и њезиним политичким способностима, па је наручио да докле је год жива ваља да се поштује као деспотица српске државе и као господарица од све имаовине Ђурђево. Царица Мара и браћа јој Гргур и Стеван поштоваху вољу очеву. Најмлађи брат Лазар, са женом својом Јеленом, не хтеде да је поштује. Он као да налажаше да има права да себе сматра за јединог и самодржавног господара у Србији. Раздор у двору одјекну одмах раздором у државној управи, а овај раздором у народу . . . Лазарева партија као да је имала свој центар у Смедереву, Јеринина у Руднику. Раздор је био тако оштар и горчина је толико ускипела, да су госпођа Јерина, царица Мара, деспотовић Гргур и Стефан намерили да потраже заштиту у Султана . . .“²

Међутим Мијатовићева тврдња да је Ђурађ наредио да се Јерина поштује као деспотица докле је жива ослања се на казивање Спандуђина,³

¹ В. ниже стр. 113.

² Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић II, 321.

³ „Per avere lui (Лазар) l'occhi et essere più atto al governo del regno, dopo la morte de Jurgo suo padre successe a quella signoria; fù contenta ancora da questo la madre benche da Jurgo fosse lassata tutrice e governatrice del stato e figlioli. Lazaro non contento de questo per usurpare il tutto, senza alcun timore di Dio in una lattuca avelenò la madre Caterina Catacusina alias Erina; questo avelenare della madre lo fece exoso et odioso a tutt' il mondo il detto Lazaro“.

писца XVI века, а не може се потврдити савременим изворима.

У опште је цела Мијатовићева карактеристика Јерине¹ сувише под утицајем народне поезије и пишчеве маште. У савременим изворима ништа се не види о некаквом великом утицају Јеринином, или о некаквим њеним политичким способностима. Једино што се из народне поезије може закључити јесте то, да је Јерина без сумње једна изразитија личност, него раније српске владарке из Византије, на које народ није сачувао никакву успомену. Што се савремених извора тиче, ја сам једино у материјалу Дубровачког Архива, приопштеном у Јорге, могао наћи следеће податке, из којих се може закључити да је Јерина, а у исто време њен брат Тома, имала извесног утицаја у политичким пословима и у државној управи:

Пошто је деспот био повисио царинске тарифе у Сребрници на исту висину са онима, које се плаћају у Новом Брду, дубровачка Република 21. фебруара 1435 г. изјављује да је трговина са Сребрницом прекинута и наређује дубровачким трговцима у Сребрници да пошљу посланство деспоту и да траже воспостављење старих обичаја. Ако се деспот налази у Маџарској, посланици ће посетити његову жену и казаће јој да они знају да она

Tratto della casa d' Ottomano fatto per Theodoro Spandolito gentilhuomo greco et la donò a me Don Constantino Mosachi nel 1535, у Хопфа, *Chron. grecor.* 332. Одмах се види да је Спандуциново казивање, а нарочито његово причање да је Лазар отровао мајку у једној салати, већ сасвим легендарно обојено.

¹ Ђурађ Бранковић, I, 69 – 74, II, 321 – 322.

може учинити и више од тога. Посланици ће најпре посетити и господина Тому, њеног брата.¹

8. јула Република шаље своје посланике деспоту. Посланици имали су да потсете деспота на догађаје у Сребрници и да му препоруче посланство трговаца из Сребрнице, и да се жале због догађаја у Новом Брду, где је деспот захтевао да дужници Словени плаћају само 60 од сто од својих дугова Дубровчанима. О тим стварима су посланици имали да говоре деспотици и Томи. Међутим посланици нису успели; Тома им није пружао своју потпору, јер је очекивао, изгледа, поклоне. Зато 28. јула Република шаље нове инструкције својим посланицима, у којима вели да Тома неће ништа добити, пошто посланство није било к њему отправљено.²

Посланици су добили сатисфакцију односно Новога Брда, али што се тиче Сребрнице ствар је остала при старом.³ Зато 15. јануара Република наређује трговцима у Сребрници да пошљу ново посланство у Смедерево. Истога дана састављене су инструкције за посланике, које ће сама Република упутити деспоту односно Сребрнице. Дубровачки посланици изазваће интервенцију деспотице и Томе и употребиће чак и корупцију за успех своје мисије.⁴ Изгледа да су посланици успели нарочито благодарити Томи пошто 15. октобра 1448 Република препоручује трговцима у Сребрници да се жале Томи што су њихове привилегије, које су добили

¹ Jorga, Notes II, 325.

² Ibid. 329.

³ Ibid. 331—332.

⁴ Ibid. 334.

од деспота посредовањем његовом (Томином) биле повређене.¹

Што се Јелене Палеологове тиче, она је за неко време имала владу над деспотовином у својим рукама. Кад је отишла у Србију она имађаше највише 15 година.² Не знамо ништа о њеном животу у Србији до смрти њеног мужа. Тек тада почиње њена политичка улога.

20. јануара беше умро деспот Лазар оставивши за собом слепог брата Стевана, жену Јелену и три кћери. Његов други брат Гргур беше као што смо видели, раније побегао на Порту. 3. фебруара образовано је било намесништво у које су ушли Стеван, Јелена и велики војвода Лазарев Михаило Анђеловић.³ Положај деспотовине између Угарске и Турске био је врло тежак. На развитак догађаја у суседној деспотовини гледао је са живим интересом босански краљ Стеван Томаш. Одмах иза смрти деспотове опсео је он Сребрницу (која је за владе деспота Ђурђа више пута прелазила у босанске руке)⁴ и дванаест суседних замака и убрзо их је и освојио.⁵

Лазар се за своје владе ослањао што чвршће на Порту. Ту политику хтео је да настави велики

¹ Ibid. 430.

² Њен се отац Тома био оженио у јануару 1430 г. Катаринном кћерком ахајског кнеза Центуриона Закарије. Франтза 154. Халкокондил, изд. Бонско, 242.

³ Српски летописи, Гласник LIII, 93.

⁴ Јиречек IV, 90—92.

⁵ Писмо из Сплита у Миланском архиву од 22. фебруара 1458 штампано у Макушева II, 204—205. Такође у Nagy es Nyáry 6—7. „Srebarnica et altri castelli 3 et 5 dicti Actanach e quattro Atonacevich“ дакле 22 а не 11 као што вели Јиречек II, 171 и IV, 92.

војвода Михаило Анђеловић, брат беглер-бега Румелије Махмуд Паше. Он имађаше међу властелом своју странку, која је тражила да им Порта постави деспота. Нема сумње да из почетка односи између чланова намесништва нису били срдачни. Изгледа да је Михаило морао оставити Смедерево. Једнога дана његова странка га пусти у Смедерево заједно са једним одредом турским. Турци одмах истакосе турску заставу на кули више градских врата и клицаше „живео султан“. Но противна странка дохвати оружје, те Турци и велики број присталица Михаилових беху исечени, а Михаило бачен у тамницу (31. марта).¹

Тај је догађај имао пресудан утицај на судбину деспотовине. Рачунати на пристанак Турака није више било могуће. Турци су одмах као претендента послали слепога Гргура који је у Србију стигао у априлу.² Слепи Стеван, који је био проглашен за деспота и Јелена, која је имала највећи утицај на владу беху приморани да код хришћанских суседа траже ослободу. Најпре су почели

¹ Летописи, Гласник LXIII, 93. Појединости у извештају из Босне (млетачкој влади?) од 21. априла 1458, Макушев II, 115—115. Nagy-Nyáry I, 18. Халкокондил изд. Бонско 459. Упор. и извештај млетачког посланика у Будиму Петра Томазија од 24. априла, Макушев II, 218—219, Nagy-Nyáry I, 19—21.

² Жиречек II, 172 вели да је Гргур у априлу стигао у Крушевац. Међутим у изворима које сам Жиречек наводи т. ј. у два извештаја Томазијева од 12. и 24. априла помиње се како тај „други слепи брат“ стигао у Србији али се не спомиње Крушевац. Макушев II, 218—219. Nagy-Nyáry I, 11—13 и 19—21. Тек у његовим писмима од 13. и 17. маја јавља како су Турци у „Cosozo che e in la Servia susu el fiume de la Morova che mette nel Danubio et e doe zornate appresso si a Zandri (Смедерево) come a Belgrado“ али не спомиње Гргура писмо од 13. маја Nagy-Nyáry I, 72—29 [писмо од 17., *ibid.* 30].

преговарати са ујаком краља Матије, Михаилом Силађијем, који се у то доба налазио у Београду са 8000 људи.¹ Изгледа да је Силађи хтео добити деспотовину за себе; он је деспоту и деспотици ставио у изглед повратак некадашњих поседа Ђурђа Вранковића у Угарској, које је Хуњади био конфисковао 1450 г. Но деспот и деспотица беху вољни уступити Угрима само важну тврђаву Голубац, а деспотовину ставити под заштиту угарске круне, но задржати је за себе. Преговори нису могли успети зато што удовица Хуњадијева није хтела издати некадашње деспотске поседе.² У осталом тада је Силађи са једним делом племства почео радити против краља Матије.

„Тада беглер-бег Махмуд Анђеловић предузе кораке да освоји деспотовину. Султан је, међутим, лично с војском кренуо против последњих Палеолога у Грчкој, против оца деспотице Јелене, деспота Томе и његова брата, деспота Димитрија. У Србији заузеше Турци 10. маја утврђени манастир Ресаву, град Вишеслав у дунавском теснацу код Пореча, Жрнов (Авалу) код Београда, узнемиривши и сам Београд. После тога поседоше они Белу Стену код Ваљева на Колубари, и, најзад, 10. августа преда им се и сам град Голубац, око кога се дотле толико много борило. Остаци деспотовине ограничише се скоро на саму престоницу Смедерево.“³

¹ Писмо Томазијево од 24. априла, Nagy-Nyáry I, 19—21.

² Thallóczy, Studien, 98—99.

³ Жиречек II, 172.

Ни Стеван ни Јелена не имађаху поверења у Угарску. Већ раније су били почели преговори између смедеревског и босанског двора око удаје Јелене-Марије кћери деспота Лазара за Стевана сина босанског краља Томаша. Босански краљ је радо прихватио тај предлог, напустивши своју ранију намеру да сина ожени једном кћерком Миланског војводе Франческа Сфорце.¹ Преговоре око тога водили су на босанском двору Радивој, брат краља Томаша и Стефан Ратковић српски велики војвода. По споразуму између обеју страна краљев син Стеван би постао српским деспотом. Но да се тај план оствари требало је добити признање угарског краља Матије који се од августа 1458 налазио на јужној граници заједно са папским легатом на челу многобројне, делом крсташке, војске. Краљ босански упутио је Матији у Београд посланство² и изјавио готовост да призна угарску врховну власт. Тада је по свој прилици Матија изјавио жељу да сам краљ босански дође пред њега. Матија је тада почео мислити на озбиљну акцију против Турака. Досад није ништа предузимао јер није имао много поверења на слабо организоване Крсташе у својој војсци, а с друге стране посумњао у један део својих великаша, који су имали везе са Силађијем.

¹ Thallóczy, Studien, 91—95.

² Састављено од брата краљева, од „Messer Nicolò Testa et uno fratre Marino dell'ordine de San Francesco, domandando (краљ босански) de questo serenissimo Rè (Матије) certe condizioni offerendosi anche lui moversi et son avisato ottenerano (босански посланици) tutto pur che el prefato Rè se mova“. Извештај Томазијев од 9. окт. Nagy-Nyáry I, 38—39. Тај је Nicolò Testa исти са „Nicolaus Jacobi Teste, кога је краљ Томаш прошле године био послао у Милано за женидбу свога сина кћерком Франческа Сфорце. Thallóczy, Studien p. 92, nap. 1.

Спор са Силађијем свршио је тиме што га је најзад ухватио кривећи га због завере (15. октобра).¹ У исто време је сазвао са Нову Годину државни сабор у Сегедину да организује одбрану против Турака. Нема сумње да је за планове Матије врло добро дошло спајање Србије са Босном. На угарском сабору у Сегедину краљ босански је лично присуствовао² те признао угарску врховну власт. Сабор је у јануару пристао да босански краљевић влада деспотовином а Матија се обавезао да ће бранити Босну. Матија је тражио да краљевић Стеван одмах крене за Смедерево, јер је видео како су се Турци спремали за рат, а сâм је имао да крене против цара Фридриха, који је тада у споразуму са једним делом мађарског племства живо радио да добије угарску круну и фактично мало доцније 17. фебруара 1459 и био изабран за краља у Гисингу. Зато је босански краљ јурећи на коњу за 13 дана стигао у Јајце. Два дана пре његовог доласка у Јајце четири турска војводе, сазнавши како су се преговори свршили напали су из врхбосанског санџака у Восну те опсели Бодовац, где се налазио краљевић Стеван и Врандук, тврђаву његовог стрица Радивоја. Но Стеван и Радивој су ипак успели да тајним путем умакну те похиташе у Смедерево.³

¹ Летописи, Гласник LIII, 93; о свем том и оном што следи упор. Huber, *Geschichte Österreichs* III, 136—140.

² 29. новембра 1458 пише краљ Матија из Темишвара да је сутрадан имао стићи у Сегедин босански краљ. Teleki, *Hunyadi Kora*, X, 604.

³ Јиречек II, 173—174.

Не види се у свему томе лична улога деспотице Јелене. Да ли је збиља мислила да би се спајањем Србије са Босном те две сасвим слабе државе могле спасти од Турака? Свакако је то тада био једини могући пут, јер се од Турака није ничему могло надати.

Босански краљевић приспевши у Смедерево узе власт у своје руке 21. марта на Велику Среду;¹ 1. априла венча се са Јелачом;² 8. априла „изгнаше господина Стефана из отъчства родителъ своихъ проклѣти и злочѣстныи невѣрѣници“ лаконски бележе српски летописи.³

Међутим је Порта сматрала да је њено право повређено новом променом у деспотовини. Мухамед II дође с војском у Србију и опседе Смедерево. 20. јуна у среду пало је Смедерево у турске руке.⁴ Још данас није јасно како је Смедерево пало. Изгледа да борбе није било. Становништво је већ било сасвим деморализовано и на једну јаку одбрану није се могло ни помислити. Угри су сву кривицу бацили на Босанце, а нарочито Радивоја.⁵ Годину дана после пропасти Србије освојио је

¹ Летописи, Гласник LIII, 93; упор. Новаковић, Последњи Бранковићи 40, нап. 1.

² „Filius noster carissimus in octava Pasche Domini accepit in uxorem filiam praefati quondam Despoti Lazari“ јавља краљ Томаш Францеску Сфорци. Nagy-Nyáry I, 49—50.

³ Гласник LIII, 94.

⁴ Летописи, Гласник LIII, 94.

⁵ Анализу извора о паду Смедерева в. у Радонића, Donado da Lezze и његова „Historia Turchescha“. Прилог критици извора за историју југоисточне Европе, Годишњица XXXII (1913) 320 и даље. Упор. и Јиречек II, 174—175.

Мухамед II Мореју натеравши оца Јеленина, деспота Тому да се спасе са породицом на Крф.

После пада Смедерева добила је Јелена по сведочанству двају савремених Грка, Франтза и Критовула, неколико (по Критовулу два) града, које султан држаше у Босни.¹ По Критовулу је она тамо остала неко време па је затим отишла на Крф мајци и браћи. Мајка јој је умрла на Крфу у августу 1462 г.² а да је Јелена била на Крфу сведочи нам и Франтза, који вели да је доцније, у јесен 1466 г., Јелена из Санта-Мауре отишла у Млетке да тужи оне који су јој на Крфу покрали благо.³ У пркос тога држим да Критовулов податак да је Јелена била на Крфу пре августа 1462 није тачан. Пре свега хронологија у њега није поуздана. Тако он ставља женидбу Јелаче-Марије после пада Смедерева.⁴ Боље обавештени о судбини породице свога господара Франтза, који је у то доба и био на Крфу, а у том је делу своје историје још доста опширан, ништа не пише о неком боравку Јелене на Крфу. По Франтзи 1462 г. ишла је деспотица Јелена у Анкону да види тамо свог оца бившег морејског деспота Тому, који се тада из Млетака вратио у Рим. Пошто је неколико дана с њим провела отишла је Јелена у Дубровник.⁵ По Јиречеку она је тамо била од октобра 1462 до јуна 1463.⁶ Сачувана нам је једна

¹ Франтза 387. Критовул III, глава 2, стр. 120.

² Франтза 413.

³ Франтза 447.

⁴ Критовул *ibid.*

⁵ Франтза 413.

⁶ Јиречек II, 180.

повеља кнеза и властеле дубровачке од 11. маја 1463, у којој они обећавају платити госпођи Јелени „о Димитрову дневи кои ће бити на кг‘ октебриа“ 1463 г. 1363 перпера и 8 динара „а овои господству ои обѣтовасмо дати и платити за присвѣтлога господина краля Стѣпана за остатак одъ плате одъ ажуле шо купи од господства ои.“¹ Новац је примио 11. новембра 1463 г. слуга госпођин Козма дијак „по заповеди благочастиваго и христоролюбиваго господина ми госпоге деспотице а ш нинимъ листом вѣрованимъ.“²

У Дубровнику је Јелена 1. маја 1463 у великој сали кнежевског двора прославила свадбу своје друге кћери Милице са Леонардом III Токо, војводом од Санта Мауре и палатинском графом острва Кефалоније и Занте, из једне породице, која се једина међу династијама франачке Грчке сачувала до новијег доба и изумрла тек 1908 г.³

¹ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VIII (1865) 196, такође у Šurmina, Hrvatski spomenici I, 231. Смисао текста није јасан; упор. VI. Mažuranić, Prinosi za hr. pravno-povjesni Rječnik, стр. 11. По свој прилици ствар је о неком драгоценом прстену који је од деспотице Јелене купио њен зет, краљ босански Стеван Томашевић, а не општина дубровачка као што мисли Мажуранић. У осталом и датум је погрешан јер Митров дан пада 26. а не 23. октобра. Није немогуће да овај „остатак од плате“ стоји у вези са приходком о Св. Димитрију, који је босански краљ Стеван Томашевић примао од Дубравчана, као господар Требиња, Конавала и Драчевице, Жиречек II, 85—86 и III, 257.

² Arkiv VII, 196—197.

³ Жиречек II, 180. Miller, *The Latins in the Levant* и *Essays on the Latin Orient*, Cambridge, 1921, стр. 513. Трећу своју кћер удала је Јелена за Ивана Кастриота, сина Скендербегова, Жиречек, *ibid.* О првој њеној кћери Јелачи-Марији види студију II. Ruvarac, *Zwei bosnische Königinnen*, *Wiss. Mitteil.* III, 380—387 и Жиречек II, 179—180. Жиречек је доказао да се у старости опет звала Јеленом како су је у младости звали у Србији, у супрот Руварчеве тврдње да се она свагда звала само Марија. Па и прва жена Сандаља Хранића се исто тако најпре звала

Мало после је Јелена по свој прилици отпутовала на двор свога зета Леонарда у Санта Маури, где је провела своје последње дане. Можда се тада задржала и на Крфу. У јесен 1466 отпутовала је она у Млетке, да „тужи оне који су јој на Крфу њено благо покрали.“¹ У новембру идуће године отишао је да је посети у Санта Мауру Франтза, који је тада у највећој беди живео на Крфу. Место где Франтза говори о томе своме путу сасвим је покварено и неразумљиво. Према тумачењу и исправкама које даје Дестунис² то би се место могло овако превести: „У новембру 6976 г. одох ја у Санта Мауру на позив василисе госпође Јелене и пунице господара тога краја господина Леонарда да бих видео и [тамошњи] крај и да бих као старац,

Јеленом па онда Катарином, Radonić, der Grossvojevode von Bosnien Sandalj Hranić, A. für. Sl. Phil. XIX (1897) 393. У осталом ни Руварац ни Јиречек пису обратили пажњу на један податак, који се налази у т. зв. *Historia politica Constantinopoleos* више пута изданој, а најзад и најбоље од Ламброса под насловом *Ecthesis chronica* (London, Methuen 1902). Из ње (изд. Бонско 34, изд. Ламбросово 23) види се да је Јелача-Марија живела и код свога стрица Манојла сина Томе Палеолога, који је по очевој смрти отишао из Италије султану, и да је сахрањена била где и Манојло т. ј. у цркви села *Σιρόντζιον*. (?).

¹ Франтза, 447.

² Франтза, 429. Гавриилъ Дестунисъ, Опытъ биографіи Георгія Франдзія [у Журн. Мин. Нар. Просв. 287 (1893, јун) стр. 427—497], стр. 493—494. Гавриилъ Дестунисъ Замѣтки по исправленію текстовъ въ обѣихъ лѣтописяхъ Франдзія [у Ж. М. Н. Просв. 291, (1894 јануар) отдѣлъ класической филологіи 1—11] стр. 9 10. Леонард је био заиста синовац цара Константина, пошто је његова тетка била прва жена Константинова. Раније, на стр. 155 Франтза је споменуо да је отац Леонардов Карло II у сукобу са 5 ванбрачна наследника свога стрица Карла I, тражио посредништво свога девера Константина. Константин му је послао Франтзу, чију арбитражу обавезили су се да ће примити обе партије. Но Франтза на свом путу био је ухваћен од Каталаних пирата, који су га ослободили тек по скупом откупу. То се десило г. 6938 = 1430.

болесник и сиромах услед [турскога] ропства уживао неко годишње благодејање од овога [Леонарда], синовца покојног мога господара, цара господина Константића, и за чијег сам оца и највећу штету поднео као што сам раније споменуо под [69]38 годином. Вратих се 22 истог месеца пошто сам све видео и уживао у оскудној мери сем јединог првенства, које цела та држава има у овом ванбрачном роду; јер [као што пословица вели] потчињени морају личити на своје господаре.“¹

По Франтзи је Јелена умрла у Санта Маури 7. новембра 1473 г. као монахиња Ипомона.² Сигурно да је узела то монашко име за успомену на своју бабу Јелену чије је име добила и на крштењу. Јелена, кћи Константина Дејановића и жена цара Манојла, беше умрла као монахиња Ипомона 1450 г.³

¹ Види међутим друкчије тумачење у Miller, *The Latins in the Levant*, стр. 484 и 487 у нап. Тајанствено „*μαστραϊδικῶ γενεῖ*“ у Франтзе, које Дестунис, упозоравајући на велики број ванбрачне деце у породици Токо, исправљује у „*μασταρδικῶ γενεῖ*“ доводи Miller у везу, не знајући за Дестунисово тумачење, са „*μαστορομασσοῦροι*“, финансиским чиновницима графова Токо, а сумњиво „*ἐντελῆ*“ у Бонском издању, које Дестунис на основу других рукописа исправљује у „*εὐτελῆ*“, Miller задржава, тако да цео смисао тога текста би био друкчији. Место разочарења и горке ироније, Франтза би био потпуно задовољан са оним што је видео и уживао од породице Токо.

² Франтза, 450. По кратком летопису у рукопису бр. 382 светогорског манастира Ивирон (Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts of the Mount Athos II*, 118) Јелена би умрла 10. новембра 1474 г. према белешци тога летописа коју саопштава Ламброс у *Νέος Ἑλληνισμῶν I*, (1904) 40.

³ О тој византиској царици ср. Јиречек II, 79; само Јиречек није забележио годину њене удаје. Г. Ивић, Родословне таблице српских династија и властеле, 2^о изд., бр. 2, вели да се удала пре 1391 г. Међутим из Франтзе 58 и Халкокондила 81, изд. Darkó 75, види се да је та удаја уговорена била при састанку цара Манојла и Константина

Успомена на Јелену Палеологову била је сачувана у локалној народној традицији. Једно такво локално предање, још живо у почетку прошлога столећа али наравно без историске вредности приписује зидање цркве Св. Мауре, по којој је и град па и цело острово добило то име, деспотици Јелени, тобож из захвалности, што је била спасена од опасности бродолома на дан Св. Мауре (3. мај).¹

Дејановића у Серу, на двору Бајазитовом, у зими 1393—1394 г. Према томе се Јеленина удаја догодила почетком 1394 г. То уосталом потврђује и Висарион, који у свом надгробном слову на Јелени, вели да се она удала за Манојла мало времена пошто је овај последњи наследио власт после смрти свога оца (16. фебруар 1391), изд. Ламброса *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά* III, 272.

¹ Miller, *The Latin in the Levant* 454.

Закључак.

Познат је велики значај који су имали у политичкој историји средњега века владалачке женидбе и удадбе. Што се специјално Византије тиче, удаје царских принцеза за стране владоце сматране су биле као корисно и често врло успешно средство спољње политике. Чак и у време када је Византија била у опадању, њена стара култура и њена царска династија имале су један несумњив престиж у очима суседних народа, нарочито православних. А не само удаје владачевих кћери него и удаје даљих рођака па и незаконитих кћери царевих служиле су византској политици као успешно средство. Тако на пр. да се ограничимо на доба Палеолога, удајом Ефросине, незаконити кћери цара Михаила Палеолога, успела је Византија да придобије татарског хана Ногаја против Бугара, а женидба Јована II Тесалског (1303—1318) Ирином (1315 г.) незаконитом кћерју Андроника старијег, имала је за последицу византиски протекторат над Тесалијом.

Интересантно је, шта су сами Византинци мислили о удајама својих принцеза за стране владоце. Они су их сматрали често као једини начин да се дође до дефинитивног измирења и до трајног мира. Врло је карактеристичан у том погледу говор цара Андроника на збору црквених достојанственика, где је он, бранећи се од прекора патри-

архових, објашњавао своје држање у питању Симонидине удаје. „Људи, рече између осталог цар, који припадају нашем царству бејаху жалосно одвучени у ропство, земље царства нашег потпуно опустошене, а имања за увек опљачкана. Због те тако велике несреће је он, вели, и учинио то што му патриарх замера, против свога мишљења и против своје воље. Јер често се дешава да оружје не успева да створи мир и да наметне уговор, а тек уговори праћени женидбом могу приближити обе стране и бити тврди, што битке и борба не могу учинити“.

Ове речи царева како нам их је сачувао Пахимер¹ не само што врло лепо карактеришу значај Симонидине удаје него нам и у опште показују значај, који су у Византији придавали дворским браковима у политици.

Женидбе српских владалаца византиским принцезама почињу тек онда када се Рашка после 1180 г. коначно ослободила од византског суверенства и кад је постала важан политички фактор на Балкану. Раније, док је Византија била велика сила и рачунала Србе као своје потчињене она је на српске владоце гледала са висине. Највише што им је она тада давала то су поклони и титуле. Тако је Михаило кнез захумски у X веку добио из Цариграда титулу патриција и проконсула, а Михаило Војислављевић (1053—1082) титулу протоспатара.²

¹ II, 293.

² Жиречек I, 147—148, 172, 175.

У историји женидаба српских владалаца византиским принцезама можемо разликовати два периода: Први иде од Немање до пропасти Душанове државе. За то доба непријатељства и ривалитета између српске државе која је све више јачала и Византије која све више опадала те женидбе су имале један јасан политички циљ. Он је у томе да се Рашка сродством лепше расположи према византиском царству и да се припреме добри односи између обеју држава. Карактеристично за византиску политику тога доба јесте гробљење Михаила Палеолога и Јована Тесалског ко ће оженили Урошева сина Милутина својом кћерју.

Пада у очи како су те женидбе већином биле у тесној вези са питањем престолонаслеђа у Србији или са борбама између чланова династије. Женидба једном византиском принцезом дала је не само Стевану Првовенчаном него и Милутину и Стевану Дечанском један несумњив престиж и један јак ослонац у династичким међусобицама.

Друга периода тече од пропасти Душанове државе до пада Смедерева. У то доба нема више старих супротности између Срба и Византије. Брачне везе византског и српског двора тада су само израз солидарности између двају православних држава на Балкану. А тим се везама још и припремало земљиште за паралелну политику и за евентуалну заједничку борбу против Османлија. То је доба кад је једна Српкиња седела на цариградском престолу; када су сва три српска владарца XV века Стеван, Ђурађ и Лазар добивали од Византије деспотско достојанство, највећу тадашњу

титулу после царева, и тражили своје жене међу рођакама царске куће.

У првом периоду удаја Евдокијина закључила је двовековну борбу Рашке за независност. Мир је трајао све до пада Цариграда (1204) ма да се пред ту буру Стеван развео са Евдокијом. Женидба Радослава Аном имала је за последицу чврсто ослањање Србије на епирску државу, и то је по свој прилици дало повод једној странци властеле да после катастрофе Теодора Епирског збаци Радослава и на његово место стави Владислава.

О првој женидби Милутина кћерју тесалског севастократора Јована не зна се ништа ближе. Али је несумњиво да је она знак једног преокрета у српској политици према Византији. Оба савезника Карла Анжујског против Византије, Урош I и Јован везали су се и сродством. Што се четврте Милутинове женидбе тиче, нема сумње да се његова политика према Византији, а можемо рећи цела његова политика у опште дели на две половине: на прву пре и на другу после његовог четвртог брака. Погрешно би међутим било мислити да је Милутин женидбом са Симонидом за увек привучен био на византиску страну. Истина, пријатељски однос између Србије и Византије ишао је несумњиво Милутину у рачун исто колико и Андронику; али ја сам имао прилике да докажем да је тај пријатељски однос бар два пута био привремено покварен. Лична пак улога Симонидина често је и сувише била преувеличена; у тој се улози тражило објашњење и за односе Милутина са братом и за питање престолонаслеђа и за буну

Стеванову против оца. Да су се односи међу браћом још зише заоштрили услед Симонидине удаје изгледа несумњиво; главно је пак то да рђави односи између браће нису били последица Симонидине удаје, него су били баш, као што се из Пахимера види, главни разлог, због кога је Милутин тако радо прихватио ту женидбу. Што се тиче питања о буни Стевана Дечанског, није још могуће на основу наших извора рећи у каквој вези стоји та буна са политиком краља Милутина према Византији. Сама пак Симонида била је једно сирото биће, које се покоравало судбини и никад није имала амбицију да игра важну политичку улогу у Србији, те је најзад, заборављена, савршила своје дане у Цариграду.

Врло је вероватно да и женидба Стевана Дечанског Маријом Палеологовом стоји у некој вези са борбом између Дечанског и његовог стричевића Владислава. Та је женидба имала даље за непосредну последицу мешање српског краља у грађански рат између два Андроника и то на страни Андроника старијег те је на тај начин утицала и на даљу политику Стеванову према Андронику III, кад је овај узео власт у своје руке.

Све те принцезе осим можда Ане нису имале политичку улогу која би се дала упоредити са оном, коју су имале краљица Јелена, жена Уроша I или царица Јелена, жена Душанова. У XV веку налазимо две изразитије личности; Јелена Палеологова је имала чак за неко време и фактичну владавину над деспотовином у својим рукама. Са тим је женидбама свакако у вези и јака емиграција

угледних Грка, који су у XV. веку ступили у српску службу.

Пада у очи што ниједна од тих принцеза није успела да задобије никаквих симпатија у новој средини. Ми смо видели како о Ани прича Теодосије чије су речи прешле и у летописе; а сувише је познато какву је успомеиу народна поезија сачувала о Јерини. У новој средини оне се нису дале асимилovati; оне су остале Гркиње; чак и њихова су се деца често, као Радослав и Симеон, осећали скоро као прави Грци.

Интересантно је што немамо никаквих прецизних података о неком специјалном двору или грчком дворском особљу тих принцеза. Такво особље би несумњиво било један важан чинилац за појачавање културног утицаја византиског, нарочито што се начина живота тиче. Код Пахимера имамо један податак из кога се не сме закључити ништа прецизно. Када се радило на женидби Урошевог млађег сина Милутина Аном, кћерком Михаила Палеолога, отправљена је била невеста у Србију заједно са патриархом; пре њих су послани били у Србију хартофилакс Век, доцнији патриарх, и епископ Трајанопољски Кудумин заједно са дворским особљем, које је царица била спремила својој кћери. „Кад је Урош, вели Пахимер, видео дворско особље и послугу, а нарочито евнухе питао је за евнухе шта је то; а кад су га Грци обавестили да је то обичај царски и да они припадају дворској пратњи принцезиној, Урош наивно рече „Ех, ех, шта је то! Код нас то није обичај“ и показујући руком на своју снаху, која је била сиромашно одевена и

занимала се предењем вуне, „тако се, рече, ми опходимо са нашим снахама.“¹ Али свакако све што је тада Урош рекао Веку значи да Срби нису више ни мислили узети Ану за Милутина, већ кћерку севастократора тесалског. То показује и она крађа коња као и цео пријем посланика̄.

Пахимер такође у вези са Симонидином удајом прича, како је цар Симониду отпратио са великом пратњом (*μεθ' ὅτι πλείστης τῆς σπατάλης καὶ δορυφορίας περιθρῆσαι*) према граници, где је млада принцеза предана краљу. Али по његовом казивању изгледа као да није та пратња остала у Србији.² Чак ни у XV веку, за који је материјал куд и камо обиљнији, нисам могао наћи прецизних података о неком грчком дворском особљу. У Дубровачком церемонијалу удешеном за дочек Јелене Палеологове предвиђа се да ће се припремити станови „пратњи принцезиној и људима које ће деспот Ђурађ послати из Србије.“³ По свој прилици та пратња Јелене Палеологове, ако је у опште била грчка, није била многобројна. Што се пак тиче оних многобројних Грка, које налазимо у Србији у XV веку, то су били људи, који су тражили почести па и новаца у иностранству, а никако људи везани за дворску службу владарке.

У пркос тога не може бити сумње да су те владалачке женидбе имале утицаја на неке гране дворског живота српског, н. пр. на церемонијал. „Тежњу вели Новаковић, да се у Србији само-

¹ Пах. I, 351—352; за хронологију Јиречек I, 236, нап. 1.

² Пах. II, 285.

³ Jorga, Notes II, 416.

стално уведе и практикује византиски церемонијал, опазио је и забележио Т. Метохит приликом пријема на српском двору краља Милутина. А ако је већ тада краљ Милутин дао био тај правац српском двору несумњиво је да је довођење царске кћери у српски двор само оснажило тај правац^{.1}

То је врло вероватно; а да је тако било може се закључити из путописа Григоре који је четврт века после Метохита дошао у Србију. Григорини утисци из Србије доста су неповољни; али и он истиче колико је Србима импонирао византиски церемонијал и византиски дворски обичаји. „Они су навикнути, вели, да уживају у царском сјају и да гледају на нашег цара као на лик божији на земљи“^{.2}

¹ Ст. Новаковић, Виз. чин. и титуле, Глас LXXVIII (1908) 235—236.

² Cod. Vat. 1086, fol. 145.

Додатак.

Писмо Нићифора Григоре Андронику
Зариди о свом путу у Србију.

Један део овога писма унео је Григора у своју историју у Бонском издању на стр. 375—383. Тај је део превео П. Срећковић и штампао у својој Историји српскога народа, књига друга (Београд 1888), стр. 289—294. Један превод штампаног текста, али фрагментаран, на немачком језику, дао је К. Dieterich, *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde* (у колекцији *Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde, herausgegeben von Dr. Stübe, Band V, Teil II*, стр. 83—86. Dieterich је додао најнужнији коментар на стр. 156, у ком наглашава важност тога путописа за историју и етнографију Македоније у средњем веку. Док немамо једно критично издање Григориних писама на основу свих очуваних рукописа, сматрам да неће бити без интереса за српску историју ако овде саопштим почетак и крај тога писма и варијанте према штампаном тексту по фотографским снимцима ватиканског кодекса *Cod. Vat. gr. 1086*, које ми је на моју молбу љубазно послао префект Ватиканске библиотеке *Monsignor G. Mercati*, на чему му највећа хвала.¹

¹ У међувремену издао је St. Bezdeki, 90 Григориних писама у II тому *Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romana di Roma*, стр. 239—377. Међу тим писмима саопштен је на стр. 348—353 и горњи

У каквим приликама и зашто је Григора отишао у Србију види горе глава четврта.

Cod. vat. gr. 1086.

Fol. 141 τῷ Ζαρίδῃ Ἀνδρονίκῳ.¹

ἐν ἧ καὶ περὶ τῆς πρεσβείας

Οἶμαι μὴ ἀνεγκλήτους καθάπαξ τῆς σῆς ἀπαλλάττειν ἡμᾶς
 διανοίας, εἰ οὕτω σκοπομένῳ σοι, πρὶν ἢ βασάνῳ χρῆσασθαι
 τὸ πρᾶγμα παρίσταται, ὅτε συνθέμενοι ἐπανήκοντες ἐντυχεῖν σοι,
 ἔπειθ' ἑτέραν ἡμεῖς ἐβαδίσαμεν · ἀλλ' οὐκ ἔν ἐῖη τῇ γνώμῃ ἡμῶν
 τουτί γε ἐγγώριον λήθῃ τινὶ διδόναι τὰ σὰ οὐχ' ἕως γ' ἔν τῷδε
 παρῶμεν τῷ βίῳ, οὐ πρῶτ', οὐδὲ δείλης, οὐ μέντ' ἔν οὐδ' ὄψῃ
 τοῦ χρόνου, ἔν πολὺς, ἔν ὀλίγος, ἔν ὀπισθοσῶν ἦ. Εἰ δ' ὡς
 ἔσχε τὰ καθ' ἡμᾶς πόθοιο, σὺ δὲ ῥᾶστ' ἔν οἶμαι συγγνοίης ἡμῶν
 πάνν τοι σφόδρα ξυμπεπτωκὸς ἀκουσίους τοῦτ' κλημα διαγνοῦς.
 Τὴν μὲν δὴ πρόθεσιν τῆς ἡμετέρας καθόδου καὶ ὅτε καὶ ὅσοι
 τῆς βασιλίδος ἐξέλθομεν πόλεως καὶ ἔττα καὶ ὅσα μεταξὺ πο-
 ρενομένοις ἡμῶν ἀπαντήῃ ἔχεις μαθὼν διμλήσας ἡμῶν κατιοῦσι ·
 τὰ δ' ἐξῆς ἄκουε μάλα τὸν νοῦν προσεσχικῶς, ὡς ἔν σοι καὶ τὰ
 ἡμέτερα μάλα παραιτητέα φανείη. Μετὰ γὰρ τὸ ἀπηλλάχθαι τῆς
 σῆς διμλίας σχολαιοτέρα χρομένοις πορεία, δι ὅσα μὴ ἔν πά-
 ρεργα εἶη, τριταίοις ἐς τὸ πλησίον τοῦ Στρούμονος ἔστυ ἀφίχθαι

документ. Али како Bezdeki-ово издање није без прекора (н. пр. на стр. 349, 3 *Κασσανδρονὸν* место *Κασσανδρονὸν*, 349, 5 *ξυνηρέχθαι* место *ξυνηρέχθῃ*, 353, 17 *μεγαλοπρεσβείαις* место *μεγαλοπρεπείαις*, 353, 18 *ἐφ' οὐ* место *ἐφ' ὅ*, 353, 24 *Τεσσαλονίκην* место *Θεσσαλονίκην* и т. д.) и што је најглавније, без икаквог коментара, ја држим да је штампање овога писма ипак било потребно, и то тим пре што је Bezdeki-ово издање Григориних писама изашло у једној мало приступачној публикацији.

¹ Андроник Зарида, иначе непозната личност, познат је поглавито као дописивач Ниһифора Григоре и Ђорђа Лакапина (упор. Krumbacher, *Gesch. der byz. Lit.* 2° изд., стр. 559 – 560). Једно Григорино писмо Зарида, кратко, али пуно пријатељске нежности штампано је у Migne *Patrol. graeca* 149, col. 652—653. Кореспонденцију Заридину са књижевником Ђорђем Лакапином издао је недавно Sigfrid Lindstam, *Georgii Lacapeni et Andronici Zaridae epistulae XXXII cum epimerismis Lacapeni Gotoburgi* 1924, 8°, стр. XIII + 246.

ξυνηρέχθη ἡμῖν, Ἀμφίπολιν¹ οἶμαι γε τοῦτο καλεῖν εἰωθὸς Ἀθηναίους καὶ ταῖς Ἀθηναίων βίβλοις· καὶ ἔοικε γάρ· τὸ γὰρ μεταξὺ διήκον τεῖχος ἐς δύο μερίζοι ἔν περιβόλους τὸ ὑποκείμενον ἔπαν ἐκείνο χωρίον. Τέτταρας δ' ἐντανθοῖ διατετριμύσιν ἡμέρας, ἐντυχεῖν καὶ ἠνώσθαι καὶ τοῖς συμπρέσβεσιν ἡμᾶς ἐξεγένετο, οὓς ἐντολαὶ βασιλικαὶ προειληφῆναι κατεῖχον ἐκείσε, ὡς κοινῇ τὴν προκειμένην πορείαν ἡμῖν ξυντελοῖεν καὶ ὀδηγοῖεν, μᾶλλον ἡμῶν τὰ τοιαῦτα προησχημένοι καὶ τά γε ἐς ἡλικίαν προβεβηκότες· εἶναι γε μὴν τούτους, εἰ μὴ εἴης προπεπυσμένοι, τὼν τε ἐγγενῆ Τορνίκην², ἣν μάλα τοι πλείστα περιχορεύουσι χάριτες ἀρετῶν, ἕσαι τε ἐς προὔπτον τοῖς ἔπασι κείνται καὶ ὄσαι μηδενὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ, καὶ δεύτερον τὸν καλὸν Κασανδρῶν³, ὅς πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄσπετα καὶ νόον

¹ То је без сумње Хрисопол данас Орфано које су Византинци погрешно идентификовали са античким Амфиπόљем, Hierocles Synecdemus ed. Parthey, Berlin 1866, стр. 312, Ἀμφίπολις ἢ νῦν Χρυσόπολις, упор. и Јиречек у А. f. sl. Phil. XVII (1895) 266.

² Ко је био тај Торникије нисам још поуздано могао утврдити. Григора у својој историји спомиње само Константина Торникија који је постао севасократорем при ступању на власт Михаила Палеолога Григора I, 72 и 79. По свој прилици наш Торникије биће онај Михаило Торникије кога спомиње Кантакузин I, стр. 54, причајући догађаје 1320 године. „ὁ μέγας κοντοσταῦλος Μιχαὴλ ὁ Τορνίκης, μητρὸθεν μὲν κατὰ γένος προσήκων τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων, καὶ πολλῆς εὐμενείας ἀπολαύων παρ' αὐτῷ καὶ τιμῆς, οὐ μόνον διὰ τὴν συγγένειαν, ἀλλ'ὅτι καὶ φρονὸς ἦν βαθείας καὶ τοῖς τρόποις ἀγαθὸς καὶ πρὸς τὰς ἐπαρχίας ὧν ἤρξε βασιλέως διδόντος ἐννομώτατος καὶ σπονδαίουτατος ἐφάνη . . .“ Тај је Торникије сахрањен у манастир тис Хорас у Цариграду (данас Кахрије Џами) где се до данашњег дана сачувао један али празан у историским подацима надгробни натпис једног Торникија, великог контоставла и рођака царске куће. Шмитъ, Кахриэ Джами, Извѣстія русск. арх. инст. въ Конст. XI (1909) 43. У уговору цара Андроника II са Млецима од октобра 1324 г. спомиње се као сведок један рођак (ἀνεψιὸς) царев, Димитрије Палеолог Торникије, велики другарије вигле. Miklosich et Müller, Acta graeca III, 104. Породица Торникија пореклом је грузинска, а јавља се у Византији у почетку X века; упор. L. Petit, Le monastère de N. D. de Pitié, Извѣстія русск. арх. инст. въ Конст. VI (1900) 1, 141—142.

³ У повељи Андроника II, Хиландару од марта 1319 спомиње се једно село τοῦ Ἐννοίχου λεγόμενον . . . καθὼς προζατεῖχτο τοῦτο παρὰ τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ οἰκείου τῆ βασιλείᾳ μου λογαριαστοῦ τῆς

ἔγνω.¹ Ἐκείθεν μέντοι ἀπάραντας ξύμπαντας ἤδη καὶ Στρομόνα διαβάντας τὸν ποταμόν, ξυνηρέχθη τι καὶ παθεῖν ἀκοῆς μάλιστα πάντων ἄξιον, ὅποσα λύπης καὶ γέλωτος φέρει σπονδᾶς ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ.

Одавде је Григора садржину писма са неким изменама унео у своју историју у Бонском издању на стр. 375—383. Ово су варијанте нашега рукописа који обележавам са V према тексту, штампаном у Бонском издању, који обележавам са G.:

G. I, стр. 375, 9 ἴσασι γὰρ ἄπαντες	V fol. 141 v., 20-21 ἀκούεις οἶμαι
G. 375, 17 ὅς καὶ αὐτός μέγιστος	V fol. 142, 3 ὅς μέγιστος
G. 375, 19 τοῦτον οὖν τὸν Στρομόνα	V fol. 142 5 τοῦτον οὖν
G. 375, 20 ἀκατίῳ ἐνὶ τινι	V fol. 142, 6 ἀκατίῳ τινι
G. 375, 21 σύντρεις ἐνίστε	V fol. 142, 7 ξόν δυο
G. 875, 23 εἰς τὸ	V fol. 142, 9 ἐς τὸ
G. 376, 11 τοῦ ἐαντῆς τὸ δεύτερον	V fol. 142, 22 μετὰ π . . . ² τοῦ ἐαντῆς
G. 376, 13 τοιαύτη	V fol. 142 v., 1 ταύτη
G. 376, 15 ἐς ἕδον	V fol. 142 v., 2 πρὸς ἕδον
G. 376, 15 φασὶν ἢ τὰ ὑπόγεια Τροφωνίου μαντεύματα	V fol. 142 v., 2 φασί
G. 376, 20 εἶχομεν ἐκείνην	V fol. 142 v., 6 ἐκείνην ἐνῆν
G. 376, 22 κατ' ὀλίγον	V fol. 142 v., 9 κατὰ μικρὸν
G. 376, 23 ὅθι	V fol. 142 v., 9 ὅτε
G. 377, 4 ἡριῶν	V fol. 142 v., 14 ἡριῶν
G. 377, 6 μὲν	V fol. 142 v., 16 μὴν

αἰλῆς τοῦ Κασανδρονοῦ. Petit Actes de Chilandar (Виз. Врем. XVII приложение) бр. 41. стр. 107, такође и у потврди те повеље од Михаила XI и Андроника III, бр. 42, стр. 110 и бр. 43, стр. 112. У истој збирци, бр. 45, стр. 115 и бр. 47, стр. 117, спомиње се једна провија коју је раније имао Касандрин. Вероватно је тај исти са Касандрином у Григорином писму; велим вероватно јер из свих горе наведених места у Petit-a не види се на жалост да ли је онај Касандрин савременик.

¹ Хомер, Одисеја А, стих 5.

² Bezdeki 349, 31 чита πανσελήρους.

- G. 377, 17 αὐτὸς τε ἐφ' ἑαυτὸν
 G. 377, 19—20 ἐν τούτοις
 ὄντων
 G. 377, 20 ἀνίστανται τινες
 ἄνδρες
 G. 377, 21 αἱ εἰσιν
 G. 378, 1 εἰσὶ καὶ πελέκυσιν

 G. 378, 4 γλώσση
 G. 378, 13 ἐκεῖσε

 G. 378, 24 προσέβαλον
 G. 379, 1—3 δεικνύουσαι ὡς
 πολυάνθρωπον καὶ πόνη-
 πολλῷ βαπτισθέντας ἀπο-
 χρῶσαν.
 G. 379, 11 ὑψηλῷ τῷ ὄρει

 G. 380, 14 Τριβαλλῶν
 G. 381, 14 ὄνυξι
 G. 381, 15 εἰς θρόνους καὶ
 δάκρυα
 G. 381, 17 ἄριστος
 G. 381, 18 οἱ συμπρόσβεις

 G. 381, 21—G. 382, 1 ἦν
 γὰρ πως καὶ ἄλλως ἢ γυνή
 συνέσεως ἤκουσα ἐπὶ μέγι-
 στον, ὀπόσας ὁ καθ' ἡμᾶς
 βόσκων τεθέαται χρόνος·
 ἀλλὰ δὴ καὶ ξυνέναι ὀξό-
 τατα καὶ νοῦν ἐνθέσθαι,
 εἴ τις ἐν καιρῷ συμβουλευοί
 τὰ καιρία, δεινὴ πάντων
 μᾶλλον

- V fol. 143, 2 αὐτὸς τ' ἐφ'
 ἑαυτὸν
 V fol. 143, 4—5 οὕτω προ-
 ϋόντων
 V fol. 143, 5 ἀνίστανται τι-
 νες
 V fol. 143, 6 αἱ ἦσαν
 V fol. 143, 11 εἰσὶ δηλαδὴ
 καὶ πελέκυσιν
 V fol. 143, 13 γλώττη
 V fol. 143, 21 — 23 ἐκεῖσε
 κρημνοῖς
 V fol. 143 v., 6 προσέβαλλον
 V fol. 143 v., 7—8 δεικνῦσαι
 ὡς πολυάνθρωπος καὶ πόνη
 πολλῷ βαπτισθέντας ἀπο-
 χρῶσα
 V fol. 143 v., 16—17 οὕτω γε
 τοὶ ἀποτόμως καὶ δαιμονί-
 ως ὑψηλῷ τῷ ὄρει
 V fol. 144, 14 Τριβαλλῶν
 V fol. 144 v., 7 τοῖς ὄνυξι
 V fol. 144 v., 8 εἰς δάκρυα

 V fol. 144 v., 9 ἀγαθός
 V fol. 144 v., 10 οἱ ρηθέντες
 συμπρόσβεις
 V fol. 144 v., 12—14 ἔστιν
 γὰρ πως καὶ ἄλλως ἢ
 γυνή συνέσεως ἐπὶ μέγα
 ἤκουσα· ἀλλὰ δὴ καὶ νοῦν
 ἐνθέσθαι εἴ τις ἐν καιρῷ
 συμβουλευοί τὰ καιρία δεινὴ
 πασῶν μᾶλλον¹

¹ Упореди оно што каже Григора о ћесарици, тада још паниперсе-
 вастици (I, 306) ἦν γάρ αὕτη νεάζουσα μὲν τὰ τῆς ἡλικίας, ἀλλ' οὖν

Errata corrigè:

На страни	7з	место Павдовићу	читај Павловићу
"	8 ³	" посљедња	" последња
"	11 ₆	" Алексијине	" Алексијеве
"	13 ⁷	" 1118	" 1188
"	22 ₈	" расвети	" расветли
"	26 ¹³	" му	" јој
"	29 ₆	" прстогрчког	" прстогрчке
"	29 ₆	" прерада	" прераде
"	31 ¹³	" прекорава	" прекорева
"	37 ⁵	" Латини	" Латини
"	50 ¹²	" у	" и
"	65 ¹⁴	" Солупу	" Солуну
"	100 ¹¹	" које	" која
"	105 ¹⁶	" продици	" породици
"	111 ₄	" Спандуциново	" Спандуђиново
"	113 ¹	" његовом	" његовим
"	113 ¹	" Томином	" Томиним
"	113 ₁	" 22	" 12
"	120 ₁₁	" Дубравчана	" Дубровчана
"	123 ⁶	" острво	" острво
"	123 ₁	" Latin	" Latins
"	126 ¹¹	" гробљење	" грабљење
"	127 ₃	" преувеличена	" преувеличана
"	128 ¹⁴	" савршила	" завршила
"	129 ⁷	" успомену	" успомену
"	131 ₆	" византиске	" византиски
"	131 ₆	" дворске	" дворски
"	131 ₆	" обичаје	" обичаји

G. 382, 4 διὰ τὸ τῆς συμφορᾶς ὑπερβάλλον παρακληθῆναι	V fol. 144 v., 16 παρακληθῆναι διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς συμφορᾶς
G. 382, 19 τῶν πρέσβεων ἐνὶ	V fol. 145, 3 τῷ Τορνίχῃ
G. 382, 20 δὲ ἦν	V fol. 145 5 δ' ἦν
G. 383, 1 ἐδόκει	V fol. 145 9 γ' ἐδόκει
G. 383, 4 ὑπόρχῃ	V fol. 145, 12 ἦ
G. 383, 6 ἄρ' ἐκείνος	V fol. 145, 13 ἐκείνος
G. 383, 8 εἶτε	V fol. 145, 15 εἶτε δὴ
G. 383, 10—11 καμὲ βέβαιον τὸν νοῦν ἐκ τῆς πείρας ξυνειλοχότα	V fol. 145, 16 καμὲ βέβαιον τὸν νοῦν ἐκ τῆς πείρας ξυνειλοχότα ὥσπερ γὰρ, εἶτις

πρὶν αἰσθῆσθαι ὅποσα ἠτινιοῦν τῶν αἰσθήσεων, ἠντιναοῦν ἐπιφέρει τὴν λύπην, χρόνον ἀνῶσας μακρὸν ἡδοίτο μὲν, οὐ τοσοῦτον δ' ὅσον ὅτε καὶ ἀηδίας ἤστινοςοῦν ἄρχοιτο γεέσθαι· κρείττους γὰρ καὶ σφῶν αὐτῶν αἰ ἀρεταὶ ταῖς κακίαις ὀρώνται παρατιθέμεναι. Ὅντω δῆτα καὶ ἡμᾶς τοῖς βαρβάροις ἐκείνοις καὶ διεφθορόσιν ἐπιμιξάντας ἦθεσι, τελεώτερον ὕψους τῆς ἐδδαιμονίας ἀπολαδομεν αἰσθῆσθαι ξυμπίπτωκεν, ἐθάσι γὰρ οὔσι βασιλικᾶς ἐντροφᾶν μεγαλοπρεπειαις καὶ ὥσπερ εἰκόνα Θεοῦ καθορᾶν ἐπὶ γῆς τὸν ἡμέτερον βασιλέα. Εφ' ὅ καὶ καλῶ τὸ καλὸν ἐς ἄμιλλαν ἰόν, οὐ μὲντ' ἔν οὐτ' ἀποκάννει καὶ μάλα οὐκ ἀπαναίττειται, ταῦτόν τι ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μικρὸν παραλλάξεσιν ἔδοξεν, ὥσπερ ἔν εἰ καθάρσις ἐνετύχωμεν στρεπτοῦς περιτιθεμένοις καὶ ψέλλια. Ἄλλ' ἵνα μὴ διατριβόμεν, ἐπειδήπερ ἐπαρόδου ἤμεν ἡμῖνοι, ἡμέρας διηρηκότες ὁδόν, εἶτα ἀπαλλατόμεθα. Τῇ μὲν γὰρ τῇ Καισαρίσῃ σφόδρ' ἀναγκαῖον ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις ἦν ἵνα τὴν ἐς Θεσσαλονίκην ὡς ἔν τὰς τελευταίας ἐπιτελέσειεν αἱ τοῦ ἀνδρός ἐντολαὶ· φθάνει γὰρ ἐκείνος ἐπ' ἐσχάταις τοῦ βίου προαῖς ἐπισκῆπτων, ἐντὸς που τῆς εἰρημένης μετακομισθῆναι οἱ πόλεως τὸν νεκρόν. Ἐμὲ δὲ τῶν κατὰ βοῦλησιν ὅσα οἱ πρὸς βοῦλησιν ἦν ἀναθεῖσα, ὅσον τάχος τὴν ἐς Βυζάντιον ἀνύττειν ἀφῆκε, δοῦσα καὶ ὄντινα δὴ Τριβαλλὸν ἡγεμόνα τῆς ὁδοῦ μοι ἐκεῖθεν

ἐπὶ μέγα συνέσεως ἤκουσα καὶ γλῶτταν παρὰ τῆς φύσεως ἐντυχῆσασα οὐκ αὐτῇ μᾶλλον ἢ Πυθαγόρῃ καὶ Πλάτῳ καὶ τῶν σοφῶν τοῖς τοιοῦτοῖς μάλα προσήκουσαν. И на стр. 309 ἦν γὰρ γυνὴ μεγαλοφύης ὁμοῦ καὶ φιλομαθῆς· τὸ μὲν δῶρον τῆς φύσεως εἰλυφνία, τὸ δὲ τῆς γνώμης.

ἐσόμενον ὅς δι' ἄλλης ἡμᾶς ἀγαγὼν οὐκ ἔδωκεν ἰδεῖν σε τὸν μέσην οἰκοῦντα ψυχὴν τὴν ἐμήν, ὃ με καὶ διὰ μακροῦς ἤγαγε τε καὶ ἔγει τῆς λήπης· οὐ γὰρ ἔν εἴη γῆς οὐδαμῆ τῶν πάντων οὐδεὶς, ὅς ἔν ἡμῶν ἐχέγγυα δοίη πιστὰ ὡς ἀλλήλους ἀδελφοὶ ὑψοίμεθα πρὸν ἐπιλιπεῖν τὸ ζῆν. Ἄλλ' οὖν ἐπεὶ καὶ δεύτερον ἡμῶν αἱ παροιμίαι διδάσκει πλοῦν, τούτῳ δὴ λοιπὸν καὶ χρῆσθαι χρεῶν· εἴη δ' ἔν τό γε μεμνησθαι διηνεκῶς καὶ γράφειν ἀλλήλοις καὶ μὴ διαλίπης, ἡμῶν μεμνημένων, καὶ αὐτὸς μεμνημένος καὶ γράφοντι γράφων καὶ φιλοῦντα φιλοῦν.

Од истога писца:

Αὶ βυζαντινὰ χρονογραφία ἐν τῇ παλαιοβλαβικῇ λογοτεχνίᾳ, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, II (1925), 330-341.

À propos d'un épitaphios du monastère de Putna, Revue hist. du Sud-Est Européen II (1925), 356—361.

„Вера“ око Сиња, Јужносл. Филолог, V (1925).

Оцене и прикази у:

Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, Byzantion, Revue internationale des Études Byzantines, Byzantinische Zeitschrift, Архиву за арбанаску старину, језик и етнологију, Мисли, Српском Књиж. Гласнику итд.

